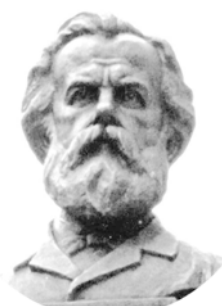

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Серія 22

**Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін**

Випуск 14

Київ
Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова
2014

УДК 066:32:372:832

ББК 66:74.263

Н 34

Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.
Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.
Серія 22. [Відп. ред. О.В.Бабкіна] – К.: Видавництво Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 2014.

Випуск 14. – 128 с.

У збірнику вміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал фаховим виданням з політичних наук
(постанова Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.)

Рецензенти: **Антонюк О.В.**, доктор політичних наук, професор;
Головатий М.Ф., доктор політичних наук, професор;
Картунов О.В., доктор політичних наук, професор.

Склад редакційної колегії:

Андрущенко В.П. доктор філософських наук, професор, академік АПНУ;
Андрусин Б.І. доктор історичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкін В.Д. доктор юридичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкіна О.В. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Бебик В.М. доктор політичних наук, професор;
Бех В.П. доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Булда А.А. доктор педагогічних наук, професор;
Варзар І.М. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Головатий М.Ф. доктор політичних наук, професор;
Горбатенко В.П. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Дробот І.І. доктор історичних наук, професор;
Зеленько Г.І. доктор політичних наук;
Кремень В.Г. доктор філософських наук, професор, академік НАНУ;
Михальченко М.І. доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАНУ;
Розова Т.В. доктор філософських наук, професор;
Телешун С.О. доктор політичних наук, професор;
Хилько М.І. доктор філософських наук, професор.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
(протокол 12 від 29.05.2014 р.)*

© Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, 2014
© Автори статей, 2014

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 123:32:316.344.42

Ханстантинов Віталій Олександрович,
доктор політичних наук, завідувач кафедри економічної теорії і суспільних наук
Миколаївського національного аграрного університету

СВОБОДА ЯК ПРОБЛЕМА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Охарактеризовано феномен свободи. Визначено причини, що ускладнюють її опанування політичною елітою України у сучасних умовах. Запропоновано шляхи виходу з цієї ситуації.

Ключові слова: свобода, політична еліта, ментальність, політичний міф, громадянське суспільство, демократизація.

Проблема свободи належить до числа фундаментальних та одвічних в історичному досвіді людства. З одного боку, суспільний прогрес власне й уможлиблюється завдяки розширенню меж свободи людини і постає як поступове розгортання її потенційних здатностей. Але, з іншого боку, з ускладненням суспільного життя, з появою все нових викликів опанування свободою і послуговування її благами проблематизує людське буття. Остання обставина має безпосередній стосунок до діяльності політичної еліти – консолідованої соціальної спільноти, яка «виступає суб'єктом підготовки найважливіших стратегічних рішень у сфері політики і яка володіє необхідним для цього ресурсним потенціалом... особливими соціальними, психологічними й політичними якостями» [1, с. 11].

Різні аспекти, пов'язані з вивченням феномену політичної еліти України, представлено у працях багатьох відомих вчених, таких як А.Аслунд, О.Бабкіна, І.Варзар, М.Головатий, В.Горбатенко, Л.Кочубей, М.Михальченко, О.Новакова, А.Пахарев, Ф.Рудич, С.Телешун, Ю.Шайгородський, В.Якушик та ін. Віддаючи належне їхнім напрацюванням, відмітимо, однак, що недостатньо уваги приділено дослідженню причин низької на цей час її соціоконструктивної творчості. Мета статті полягає у тому, аби визначити найбільш суттєві з них, а також сформулювати деякі положення щодо виходу з цієї ситуації.

Свобода, за визначення філософів, фіксує можливість діяльності і поведінки суб'єкта в умовах відсутності зовнішнього щодо нього цілепокладання. В історичному контексті європейської культури, особливо у зв'язку з відносинами влади, свобода артикулюється як свобода волі, тобто, здатність до самовизначення у своїх діях [2, с. 880-881]. Беручи в якості робочого дане визначення, підкреслимо, що свобода є не лише виразом людської сутності, але й продуктом розвитку суспільного стану індивіда. І в такому сенсі виокремлюються два її політичні значення, які І. Берлін йменує негативною і позитивною свободою. Перше поняття вказує на можливість суб'єкта діяти вільно **від** будь-якого зовнішнього тиску, а друге – діяти **в ім'я** або **заради** чогось [3]. Конотація негативної свободи у політичному плані пов'язується, у першу чергу, з ідеєю боротьби за незалежність, в той час як позитивної свободи – з ідеєю повсякденної, у тому числі і рутинної роботи з розбудови держави та з досягненням успіхів у конкуренції на світовій арені.

Феномен свободи ретельно досліджено в політичній філософії лібералізму. Відпочатково свобода розумілась переважно як **свобода від** – абсолютизму, сваволі держави і дій непідконтрольної влади, від довільного втручання церкви у приватні справи індивіда. Згодом, по мірі утвердження буржуазних відносин, мислителі звернулись до унікальної соціоконструктивної ролі **свободи для** як неодмінної умови гуманізації і демократизації суспільно-політичного життя, унікального джерела багатоманітності й чинника прогресу та

подолання відчуження людини шляхом створення сприятливих засад для побудови більш досконалого суспільства.

Не викликає сумніву, що рушійною суспільно-політичною силою, яка надає імпульс руху народу до свободи, виступає його політична еліта. В цьому полягає її покликання та цим виправдовується її лідируюче місце у суспільстві. Саме вона має запропонувати суспільству стратегічну програму розвитку. Підтриману загалом програму вона повинна оформити у вигляді відповідної політичної ідеології – специфічної галузі соціального знання, способу групового усвідомлення та перетворення політичної реальності, ідеологічного стимулу політичної активності [4, с. 186]. Така ідеологія має бути співзвучною з національною ідеєю.

Підкреслимо, що упродовж всіх 90-х років минулого століття у вітчизняному політикумі домінував дискурс *свободи від*, коли увага еліти головним чином зосереджувалась на мобілізації зусиль задля забезпечення засад незалежності – формуванні державності шляхом дистанціювання від комуністичного минулого, відмежування від ідеології тоталітаризму та від її носіїв, від російсько-радянської ідентичності, що відбувалось, однак, переважно в дусі негативного твердження «Україна – не Росія».

І лише згодом в діях політичної еліти поступово почали заявляти про себе деякі конструктивно-позитивні експлікації *свободи для* – приміром, у зв'язку з модернізацією країни та просуванням її курсом європейської інтеграції. Однак, як засвідчили драматичні полії останнього часу, зроблених кроків виявилось замало. І до того ж, більшість з них були скоріше віртуальними, аніж наповненими реальним змістом. Як наслідок цього наше суспільство все ще перебуває на тому етапі, головним акцентом порядку денного політики якого є вимоги *свободи від* – корупції, екстремістів, сепаратистів, зрадників і т. п. У той же час майбутнє України як демократичної, правової, модернізованої держави, що сповідує захист прав, свобод і гідність людини як найважливішу цінність, обмежується доволі розмитим образом «європейськості», до якої вона прагне. А якщо додати до цього численні дії, ініційовані не формальними політичними лідерами, а протестувальниками в ім'я або під гаслом «революційної необхідності», на наслідки яких еліта змушена була лише згодом, за фактом, реагувати своєю підтримкою або оцінкою того, що сталося, то стає очевидним брак опанування нею саме позитивно-конструктивним потенціалом, що несе з собою свобода.

Постає питання, чому для вітчизняної правлячої еліти позитивна свобода є проблемою, на вирішення якої нею досі ще не знайдено адекватної відповіді? Окрім того очевидного пояснення, що свобода як така передбачає вибір, а той несе з собою моральні сумніви, вагання, переживання відповідальності, що властиве кожній нормальній людині, також вкажемо ще на такі важливі причини.

Виходимо з того, що спосіб, у який соціальний суб'єкт послуговується благами свободи, залежить від якісного стану самого суб'єкта. У численних наукових публікаціях, присвячених українській еліті, неодноразово підкреслювалось, що за своїм походженням вона є строкатою, за побудовою – кланово-олігархічною, за принципом функціонування – патримоніально-клієнталістською. На всіх рівнях своєї організації вона постає як система взаємних залежностей, якими політичні актори пов'язані знизу і догори, що власне й робить кожного з них доволі несамотійним в ініціюванні та в реалізації тих чи інших дій. Крім того, вони часто поєднані різнобічними сусідськими, сімейно-родинними, дружніми, земляцькими та іншими неформальними стосунками, цементуючим началом котрих виступає саме дотримання уніфікованих поглядів, оцінок і навіть смаків.

Як одну з ознак узвичаєної темпоральної умовності у політичних переконаннях і позиціях широкого кола представників еліти як у центрі (у депутатському складі Верховної Ради, апаратах міністерств і відомств), так і регіонального та місцевого рівнів, є поширена соціальна мімікрія, з допомогою якої маскується й підміняється на кон'юнктурну риторичну інноваційність мислення та діяльності. Таке звичне для нашого політикуму партійне

«перефарбування» по суті є жертвуванням свободою в обмін на збереження місця у пільговій системі споживання різноманітних суспільних ресурсів.

Провідні політичні партії, створювані та фінансовані кланово-олігархічними групами, також не є об'єднаннями однодумців, в яких би панували справжні демократичні свободи і в яких шляхом узагальнення внутрішньопартійних дискусій з тих чи інших злободенних проблем регулярно розроблялися б креативні напрацювання з подальшою трансляцією їх у політичну систему.

Другою причиною того, що послуговування свободою політичною елітою постає перед нею як серйозна проблема, є вплив ментально-культурного чинника. Варто зазначити, що еліта є віддзеркаленням самого ества народу, особливостей його психотипу, соціокультурного світу. Через тривале порубіжне буття українців в їх соціоісторичному досвіді, як пише М.Юрій, сформувалась маргіналізована психіка, наслідком якої є егоїзм вітчизняної еліти, представники якої, насамперед, дбають про вузько груповий, локальний, поточний інтерес, а не про далеку, але невизначену перспективну мету державотворення [5, с. 298]. Тому, як свідчить досвід, соціальним реформам у нас властиві половинчастість, непослідовність, незавершеність, в чому, як справедливо наголошує І.Варзар, відбивається пряmlinійна детермінація: який народ – така еліта, такі й запроваджувані нею соціальні реформи [6, с. 26].

Гальмуючий чинник послуговування свободою – це індивідуалізм як риса психотипу народу, що на практиці іноді обертається недооцінкою ролі держави як сили повсякденного упорядкування соціального життя та неповним усвідомленням потреби підкорюватися йому з боку громадян. Усілякі форми протестної самоорганізації тяжіють до вічевого способу інституціоналізації та функціонування, за умов чого індивідуальне ініціативне рішення «згори» загалом не вітається, або, принаймні, має бути, скоординовано з думкою загалу. Така практика обцинної демократії не лише значно звужує для провідних гравців поле політичного маневрування та пошуку компромісів з опонентами, але й через інерційність мислення мас сковує руки провідним акторам для запровадження у політичний процес елементів нового, потрібних життю, але нестандартних за суттю підходів і рішень.

Крім того, властиві Україні регіональні ментальності унаслідок крайньої політизації «набувають характеру дещо відірваної від реальності, міфологізованої «національної стурбованості», адже ядром місцевих ментальностей або «регіональних самосвідомостей» саме і є питання: «Хто є справжнім українцем?» [7, с. 6] Елітарії – носії цих ментальних особливостей часто-густо не здатні піднятися над звичними, але надто обмеженими рамками власного духовного досвіду уявленнями, переконаннями, ціннісними орієнтаціями. Звідси, приміром, виникає прикра практика нав'язування пантеону регіональних героїв та ціннісних координат історичної пам'яті в якості обов'язкових загальнонаціональних. Як зазначає Л.Нагорна, політичні маніпуляції з історичною свідомістю, що передбачає домінування небезпечної однозначності у творенні ідентифікаційних стратегій – позитивне «своє», різко відокремлене від негативного і навіть ворожого «чужого», «неминуче призводить до викривлення логіки історичного процесу, соціальних орієнтирів і зрештою до нагромадження потенціалу агресії і ненависті» [8, с. 173].

Ще однією причиною неефективності еліти є, на думку Ф.Рудича, відсутність в неї потреби брати до уваги інтереси суспільства, що зумовлювалося б або моральними засадами еліти, або діючими механізмами її політичної відповідальності [9, с. 9]. Причини цього ми пов'язуємо не в останню чергу з низьким рівнем зрілості інститутів демократії в Україні, з особливостями політичної культури українців, з браком відкритої конкуренції вільних еліт. Щодо останнього, то слід пам'ятати, що «конкуренція еліт в економічній і соціальній сферах унеможливорює створення єдиної пануючої керівної групи і робить реальною підзвітність еліт масам, посилює демократичний процес» [10, с. 5]. А це розгортає ступені свободи для соціально-політичної творчості.

Не можна не пригадати і таку перешкоду, яка заважає опануванню елітою соціоконструктивним ресурсом позитивної свободи, як традиційна для українського правлячого класу орієнтація на зарубіжних покровителів, що знижує рівень його власної ініціативи, рішучості, самостійності і водночас сприяє трансформації енергії у річище словесних баталій. Як образно свого часу висловився В. Ющенко, «ми українці – досвідчені просителі чужої ласки по чужих столицях» [11, с. 4].

Надзвичайно потужний чинник гальмування розгортання творчого потенціалу свободи – це наявність у вітчизняному суспільстві міфологічного общинного мислення, носіями якого є, в тому числі, і представники еліти. Стосовно політичної практики вплив цього мислення проявляється у тому, що суспільство як об'єкт політики переважно мислиться як деяка ідеальна, бажана модель, а не як реальний феномен у всій його внутрішній суперечливості, недосконалої, з несхожими природними сегментами.

У лоні міфологічного мислення сформувалася холістська політична парадигма з етикоцентризмом і з нехтуванням інтересу окремого індивіда в ім'я Блага Цілого. Ідея зверхності Цілого як основи життя згодом знайшла концептуалізацію в соціальних утопіях [12, с. 6], а також у політичних теоріях і практиках, які виправдовують пріоритетність групової належності індивіда (етнічної, конфесійної, політичної тощо) для його ідентифікації та подальшого врахування цього факту на практиці. Мислення і практика в цій парадигмі істотно обмежують прояви індивідуальної творчої ініціативи.

Якщо розглядати Майдан 2004 і 2014 років як культурний феномен, то можна зафіксувати в ньому втілення багатьох рис міфологізації суспільно-політичного життя – персоніфікацію Абсолютного Зла, зіткнення сил Добра і Зла і перемогу Героя [-їв] над ним, освячені кров'ю жертви задля цієї перемоги, переживання утопічної Єдності, коли всі бар'єри між людьми здаються подоланими та будь-яка соціальна ієрархія – відсутньою, есхатологічне відчуття «Золотого віку», що настане, тощо [13, с. 20].

Уважний аналіз виступів та вчинків деяких представників політичної еліти дозволяє дійти висновку, що не лише рядові учасники, але й вони також діяли емоційно-іраціонально, під суттєвим впливом віри в міфологеми, поширювані в тому числі і засобами масової інформації. Однак, зазначимо, що на відміну від тисяч протестувальників, які збиралися на Майдані, представники еліти мали б проявляти раціонально-прагматичний підхід, окреслювати для мас межі політично можливого (адже політика – мистецтво можливого), соціально доцільного, морально виправданого.

Ще однією перешкодою на шляху до опанування свободою є пов'язане з міфологічним мисленням сакралізоване сприйняття влади і відповідно – очікування від неї надто швидких позитивних зрушень. Ця нетерплячість обертається тим, що черговий переможець на президентських виборах вже на першому році своєї каденції втрачає солідну підтримку електорату і часто не може послідовно втілювати довготермінові стратегії, оскільки вимушений думати про власний рейтинг в контексті наступних виборів. Крім того, міфологічне мислення сприяє популізму в політиці, коли соціоконструктивний зміст реальної політики підміняється словесними обіцянками, заграваннями з людьми тощо. Популізм особливо обмежує свободу для тих дій у політиці, які постають як невідкладні, але запровадження котрих несе з собою репутаційні витрати. Через побоювання давно назрілих реформ ті постійно відкладаються, що робить подальшу реалізацію їх більш болісною для населення.

Нарешті, проблематизує свободу для еліти стан та динаміка вітчизняного громадянського суспільства. Його соціальна основа – середній клас в Україні становить лише 2,6 % громадян [14, с. 36], що фактично виключає можливість для нього бути основним рушієм демократичних перетворень у країні, а саме громадянське суспільство – конструктивним партнером держави. Крім того, у складі громадянського суспільства активно позиціонує себе певне коло пасіонаріїв, голосно підтримуваних мас-медіа, які запровадили практику говорити і діяти від імені всього суспільства і які іноді фактично диктують і еліті, і

владі патерни мислення та схеми рішень. Ясна річ, що такі форми активності позбавляють політико-управлінську діяльність елітаріїв необхідної природної варіативності.

Отже, проблема опанування елітою свободи постає як одна з ключових для успіху модернізації України, що передбачає таке. По-перше, саме еліта, опираючись на різноманітні ресурси, здатна швидко мобілізувати громадянське суспільство. Для цього вона має позиціонувати себе як автономну і легітимну силу. Така легітимність не отримується суто формальними процедурами, а базується на народній довірі, на здатності очолити процес демократизації, очищення від кланово-олігархічних, патримоніалістських вкраплень в системі політичної організації вітчизняного суспільства.

По-друге, в своїй діяльності еліта має максимізувати раціональне начало, адже лише за умови його дотримання політичні конкуренти здатні порозумітися і дійти згоди. Пояснення цього ми знаходимо в розробленій Г.Саймоном концепції «задоволеності» (*satisficing*) рішенням. Істотним тут є поняття «процедурної раціональності», коли увага переключається з результатів дії на процедурний бік, внаслідок чого людиною рухає не максимізація якоїсь величини, а досягнення певного рівня, який вважається задовольняючим її [15, с. 92]. Така процедурна раціональність значно збільшить кількість ступенів послугоування свободою, адже розширить простір для формулювання аргументативних підстав запропонованих політичних кроків кожної із сторін, для сприйняття заперечень, зауважень і побажань з боку опонентів і тим самим кількісно і якісно полегшить процес вибору оптимального варіанту політичного курсу.

По-третє, необхідна дієва система рекрутування еліти на принципах відкритості, доступності, змагальності, залежності кар'єрного просування від широкого кола електорату, чим можуть бути створені передумови для більш самостійної політичної позиції і діяльності всіх елітаріїв.

По-четверте, не обійтись у цій справі і без розділення відносин влади і власності, демонополізації та децентралізації влади, без надання органам регіональної влади та місцевого самоврядування цілого ряду повноважень на принципах субсидіарності, що сприятиме їх більшій незалежності від центру і прояву ними такого підходу до конкретних регіонально-місцевих проблем, який би враховував їх специфіку і стимулював до творчих ідей і рішень.

По-п'яте, слід всіма політико-правовими, ідеологічними, виховними засобами забезпечувати свободу як основи духовної автономії кожного громадянина, реалізацію основоположних прав людини. Формалізованим простором для маніфестації плюральних очікувань і потреб виступає громадянське суспільство. Відносини з державою мають базуватися на взаємній довірі і партнерській співпраці, а власне процес діалогу між ними повинен бути джерелом продукування та зміцнення режиму свободи у функціонуванні всіх акторів, долучених до політико-управлінських повноважень.

Необхідною передумовою успіху на цьому шляху є перебудова внутрішньополітичного життя в Україні за принципом *inclusive-democracy* – демократії включеності, яка передбачає набагато ширше включення у процес прийняття рішень і задоволення інтересів різних груп населення, які мають специфічні культурні, світоглядні, ціннісні орієнтації [16, с. 16]. Політична еліта, стикаючись з плюральністю потреб і розмаїттям викликів суспільного життя, фактично буде вимушена, аби залишитися на своєму лідируючому місці, думати і діяти більш різнобічно, плідно, приділяти належну увагу саме соціоконструктивному змісту всіх складових своєї діяльності.

У підсумку зазначимо, що з огляду на глобальні тенденції демократизації, зростання ролі вільної особистості як рушійної сили інноваційного розвитку та в умовах безперешкодної циркуляції ідей і оцінок стосовно влади та її ефективності суттєво актуалізується необхідність для політичної еліти діяти і транспарентно, і результативно, і творчо. Опанування свободою мислення і дії постає сьогодні як одна з новітніх форм легітимності. Особливої підтримки творчо, конструктивно діюча еліта може одержати від

молоді, а також тих, хто належить (за визначення Ф.Флоріди) до «креативного класу» – рушійної сили розвитку інформаційного суспільства. Україні для реалізації цього потрібні подальша модернізація політичної системи, громадянського суспільства, вдосконалення інституту прав і свобод людини, якісні зрушення у рекрутуванні еліти та у механізмі її підзвітності перед населенням, суттєві зміни у стилі політичної діяльності еліти та в характері взаємин між різними її сегментами, протидія маніпуляціям з масовою свідомістю, що експлуатують і поширюють політичні міфи, негативні стереотипи, популістські гасла.

Література:

1. Кочубей Л. Теорія еліт: зарубіжний досвід для України/ Л. Кочубей // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Київ ; Миколаїв, 2008. — Вип.14. — С. 10 — 18.
2. Новейший философский словарь. — 3-е изд. — Мн. : Книжный Дом, 2003. — 1280 с.
3. Берлін І. Дві концепції свободи / І. Берлін // Сучасна політична філософія : Антологія / [Пер. з англ. – упоряд. Я. Кіш]. — К. : Основи, 1998. — С. 56 — 113.
4. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І. Михальченко. — Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. — 488 с.
5. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України / М. Ф. Юрій. — К. : Кондор, 2004. — 738 с.
6. Варзар И. Диалогия «революция – реформа» в теоретико-историологических рефлексиях текущих украинских реалий// И. Варзар // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. — К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. Спецвипуск. — С. 15 — 29.
7. Бойченко І. Міфологія давніх слов'ян – історичне тло українського духовного життя / І. Бойченко // Духовне життя українського суспільства: теоретико-методологічні та онтологічні проблеми розвитку. Кн. перша. — Київ, Дрогобич : Інформаційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2009. — С. 4 — 77.
8. Нагорна Л.П. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал / Л.П. Нагорна. — К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. — 382 с.
9. Рудич Ф. Політичний клас в сучасній Україні: методологічний контекст/ Ф.Рудич // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Київ, Миколаїв : Вид-во «Український центр політичного менеджменту», 2009. — Вип.16. — С. 5 — 14.
10. Щедрова Г.П. Конкурентна сутність політичної взаємодії еліт у демократичному суспільстві/ Г.П. Щедрова // Модернізація політичної системи сучасної України : стан та перспективи розвитку: [зб.наук.пр.] / Ред.кол. Г.П. Щедрова – голова. — Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. — С. 4 — 6.
11. «Мы – украинцы – опытные просители чужой ласки по чужим столицам» // Факты. — 2009. — 11 марта.
12. Шайгородський Ю. Політика як інституційна форма досягнення соціального консенсусу: історико-політична інтерпретація/ Ю. Шайгородський // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Київ, Миколаїв : Вид-во «Український центр політичного менеджменту», 2009. — Вип.15. — С. 5 — 15.
13. Андреева О. Місце «української утопії» у формуванні нової української нації/ О.Андреева //Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Київ, Миколаїв : Вид-во «Український центр політичного менеджменту», 2009. — Вип.15. — С. 15 — 25.
14. Горбатенко В.П. Умови і перспективи життєздатності громадянського суспільства в Україні / В.П. Горбатенко // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені

М.П. Драгоманова. Серія 22. — К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. Спецвипуск. — С. 34 — 39.

15. Голыгин Е.Н. Когнитивный подход к анализу практики политической элиты: идейные истоки и основные принципы / Е. Н. Голыгин // Вестник МГУ. — 2007. — № 6. — С. 89 — 96. — (Сер.12. – Политические науки).

16. Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів міжнарод.наук.-практ.конф.(12 грудня 2012 р., м. Київ) / упоряд. В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк. — К. : НІСД, 2013. — 504 с.

Ханстантинов В. А. Свобода как проблема отечественной политической элиты

Проанализирован феномен свободы. Определены причины, усложняющие овладение ею политической элитой Украины в современных условиях. Предложены пути выхода из этой ситуации.

Ключевые слова: свобода, политическая элита, ментальность, политический миф, гражданское общество, демократизация.

Khanstantynov V. Freedom as a problem for Ukrainian political elite

The paper analyzes the phenomenon of freedom. The author defines the main causes, which complicate mastering it by political elite of Ukraine in modern conditions. The ways out of this situation are proposed.

Keywords: freedom, the political elite, mentality, political myth, civil society, democratization.

УДК 323.15

Семко Вадим Леонідович,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук
Київського національного університету будівництва і архітектури

**КОРІННІ НАРОДИ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ У КОНТЕКСТІ
ЕТНОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ**

Висвітлюються причини появи, механізми розвитку та семантичного наповнення поняття «корінні народи». Аналізується спектр теоретичних підходів до визначення цього поняття. Особлива увага приділяється проблемам та суперечностям застосування терміну «корінні народи» у практичній етнополітиці.

Ключові слова: корінні народи, статус, етнос, територія, населення, етнополітичні процеси.

Найбільш суперечливою категорією сучасної етнополітики, яка, утім зазначена у конституції України є так звані **корінні народи**. Найголовніша складність у визначенні цього поняття полягає у тому, що навіть розробники міжнародних документів стосовно прав «корінних народів» змушені визнати, що й досі не існує офіційного або загальноприйнятого визначення цього терміну [1, с. 86.]. Проблема виокремлення «корінних народів» з'явилась наприкінці ХІХ ст. на тлі руйнування колоніальних систем. Від тоді було багато спроб сформулювати критерії відповідності поняттю «корінний народ» у міждержавних документах розроблених під егідою Ліги Націй та ООН. Проте основним мотивом визначення народу як «корінного» стало його, як правило негативне колоніальне минуле, знаходження на нижніх щаблях розвитку та неспроможність самостійно інтегруватись у сучасний світ. Такий підхід, щодо визначення терміну «корінний народ» офіційно

зафіксований у Конвенції № 107 Міжнародної Організації Праці (МОП) 1957 р. про захист та інтеграцію корінного та іншого населення, яке веде племінний або напівплеменний спосіб життя в незалежних державах, став традиційним. У відповідності до нього корінними народами зазвичай вважають ті, які протягом останніх 500 років постраждали від колоніалізму, і яких зазвичай називають аборигенами [1, с. 86-87]. Власне «постколоніальному» визначенню поняття «корінний народ», за висновкам І. Кураса відповідають індіанці Північної та Південної Америки, народи приполярного регіону, аборигени Австралії та Нової Зеландії, кочові та напівосілі групи країн Азії та Африки, ізолювані народи ряду високогірних районів світу. Проте одностайності у сприйнятті цих критеріїв нема. В Азії термін «корінне населення» застосовується здебільшого до родових та напівродових спільнот, які опинилися під загрозою «внутрішньої колонізації». В Африці до корінних відносять народи, які зустрілися з небезпекою втрати традиційних методів ведення господарства або стали біженцями. У Європі меншини – баски, каталонці, роми (цигани) не розглядаються як корінні народи. У СНД до корінних народів відносять мали народи півночі [1, с. 87-88].

У 1989 р. Конвенція № 107 МОП була переглянута і істотно уточнена. Нині вона має назву Конвенція № 169 щодо корінних і племінних народів в незалежних країнах. В ній як корінні визначаються народи «соціальні, культурні та економічні умови яких регулюються повністю, або частково їхніми власними звичаями або традиціями, або спеціальним законодавством». Додатковою ознакою корінних народів, крім їхньої відмінності та самотності, вважається походження від предків, які населяли дану територію «в період її завоювання або колонізації, або встановлення існуючих зараз державних кордонів». При цьому особливо наголошується на принципі самоідентифікації, тобто бажанні того чи іншого народу набути статусу корінного [1, с. 88].

Результатом багатолітньої роботи Комісії ООН з прав людини став створений при ній Підкомісії по запобіганню дискримінації і захисту меншин у якій з 1981 р. функціонує Робоча група з проблем корінних народів. Критерії, що створюють підстави для надання статусу «корінного народу» за висновками цих установ виглядають наступним чином: 1) проживання на землі предків або принаймні на частині цих земель; 2) спільне походження від мешканців, які споконвіку населяли ці землі; 3) спільна культура в цілому або в деяких її культурних виявах (релігія, племінний спосіб життя, належність до певної спільноти корінного населення, одяг, засоби хазяйнування, стиль життя тощо); 4) мова (використання власної мови як єдиної мови, рідної мови, мови, яка застосовується для спілкування у родинних стосунках, або як основна, переважна, звична, загальна або звичайна); 5) проживання у певних регіонах країни або у певних регіонах світу; інші суттєві умови [2, с. 94]. На підставі цих критеріїв Робоча група виробила визначення відповідно з яким «корінне населення – це корінні общини, народності і нації, які зберігають історичну наступність з суспільствами, що існували до вторгнення завойовників і введення колоніальної системи і розвивалися на своїх власних територіях і які вважають себе відмінними від інших верств суспільства, що переважають нинішній час на цих територіях або їх частині. Вони становлять є домінуючими, і хочуть зберегти, розвивати і передати майбутнім поколінням територію своїх предків і свою етнічну самотність як основу для продовження свого існування як народу згідно зі своїми власними культурними особливостями, соціальними інститутами і правовими системами» [1, с. 89].

Утім, не дивлячись на закріплення у офіційних документах, власне теоретичний зміст поняття «корінний народ» піддається критиці з боку низки науковців.

І.Понкін вказує на величезний синонімічний ряд, що міститься у понятті «корінний народ». За різних обставин цим терміном позначають такі статистико-демографічні, етнографічні та етнополітичні реалії, як:

- споконвічне населення (споконвічний житель);
- народи, що споконвічно населяють територію країни (регіону);

- автохтонні народи;
- автохтонне населення;
- автохтони (місцеві жителі);
- місцеве населення;
- основні народи регіону;
- історично представлені народи;
- народи, історично представлені в країні (на території країни, в регіоні);
- народи, що історично населяють (проживають, мешкають) в країні (в регіоні);
- основне населення (мешканці, жителі) країни (регіону);
- постійне населення (мешканці, жителі) країни (регіону) [3].

С.Соколовський у своїх роздумах над статтею А.Аппадурі «Ставлячи ієрархію на місце» констатує «очевидне розходження між наукою і здоровим глуздом у трактовці поняття «корінний» щодо народів». Зв'язок між «народом» та «місцем» на якому він проживає він вважає «міфологізованим та містифікованим». Коріння цієї міфологізації знаходяться в ідеології європейського просвітництва та технологічної революції, які перетворили селянські суспільства Європи в урбанізовані технократії. Звідсіля, «корінні народи», це, на думку С.Соколовського результат рефлексій європейських інтелектуалів який «відбиває ностальгію відірваних від землі селян викинутих в міста» і є «простою проекцією туги за світами дитинства і минулого (свого і колективного) різноманітних «переміщених осіб» [4, с. 7]. Інший довід С.Соколовського щодо наукової неспроможності категорії «корінні народи» полягає у суб'єктивності сприйняття народу як «корінного» по відношенню до території на якій він проживає. «Корінні народи», – пише він, – це образ, який склався в уяві першопрохідників та завойовників для яких власні експедиції створювали особливу перспективу сприйняття населення територій що підкорюються як корінного для цих територій. Оскільки мандрі неминуче пов'язані зі зміною місць, а тими, хто переміщувався у цій перспективі були самі мандрівники, то населення цього калейдоскопу місць незалежно від його здатності до самосійного переміщення (кочівлі, переселення) бачилось як таке, що мешкає у даній місцевості, прив'язане до неї. Таким чином метонімічне заморожування може бути не лише пов'язано з ідеєю обмеженості культурних одиниць але й фіксувати точку зору, або горизонт підкорювача, що пересувається у просторі» [4, с. 7-8].

С.Соколовський формулює такі моделі трактування поняття «корінний народ». В моделі Старого Світу «корінний» – це передусім той, хто веде особливий спосіб життя, що ґрунтується на відмові від інтеграції у сучасну глобальну урбаністичну цивілізацію. Корінне населення зберігає особливий спосіб життя, заснований на екстенсивному, натуральному господарстві привласнення, а не на ринкових та монетарних механізмах. Друга модель визначення статусу корінних народів пов'язана не з способом життя а з хронологією заселення територій, і містить у собі два підходи. Перший, пов'язаний з терміном «аборигенність», має на увазі людей, які проживали на певній території «від початку світу», а решта народів, що прийшли на цю землю уже застали їх там. Власне «автохтони» – це грецький термін, що означає «народжений від землі». Зрозуміло, що таке уявлення народу про себе може існувати на рівні міфології, перейти до ідеології держави, наприклад Японії, або окремих політичних рухів, але воно ні як не відповідає дійсності. Другий варіант цієї моделі хронологічно відсилає не до перших людей, що з'явилися на цій території, а до населення, яке передувало колонізаторам, тобто людям, які прийшли на цю територію і почали вважати її своєю, підкорив місцеве населення. Але, майже завжди у історії мала місце зміна хвиль колонізаторів і однозначно встановити народ, який першим заселив дану територію практично неможливо [5].

Вітчизняні фахівці наголошують на проблемності практичного застосування поняття «корінний народ». І.Курас виокремлює наступні, характерні для українських етнополітичних реалій, проблемні моменти у цьому питанні: неможливість однозначного застосування

терміна «колонізація» (саме на ньому значною мірою побудовані існуючі дефініції корінного народу); історичні особливості процесу колонізації (приміром, кримські татари, що претендують на статус корінного народу, самі свого часу були колонізаторами стосовно караїмів, кримчаків та урумів); відсутність хронологічної послідовності між «вкоріненням» народу та його колонізацією, як наприклад, у випадку гагаузів; деякі народи, як, наприклад, кримські татари, на момент колонізації не належали до відсталих народів, зважаючи на наявність у них власної держави, і, навіть, після російської колонізації їх неможна вважати такими, що зупинились у своєму розвитку – соціальні і демографічні показники кримських татар постійно зростали; невизначеність у міжнародному праві щодо обов'язковості компактного проживання групи, яка домагається статусу «корінного народу» [1, с. 91-92]. Це лише окремі застереження щодо приєднання України до Міжнародних актів, що стосуються «корінних народів». У разі практичного здійснення такого кроку, проблем, на думку І. Кураса виникне значно більше, а «намагання ототожнити юридичне і історико-етнологічне застосування терміна «корінні народи» може потягнути за собою низку непорозумінь, якщо не протиріч і конфліктів» [1, с. 93]. О.Майборода також рішуче наполягає на необхідності розмежування історико-етнологічного, яке, на його думку «найчастіше є історійко-публіцистичним», і суто правового розуміння терміну «корінний народ» [2, с. 95].

На початок 2003 р. Конвенцію № 169 щодо корінних народів ратифікували 17 країн, які зобов'язалися застосовувати її положення до етносів, які затрималися у своєму розвитку порівняно з більшістю населення. Звичайно, такий підхід в етнополітичних реаліях сучасної України не має сенсу. Зазначення терміну «корінні народи» у Конституції України, за словами І. Кураса, було обумовлено «романтичними уявленнями» передусім українського етносу, а, також інших етносів, що населяють Україну, які супроводжували ейфорію від перспектив національного відродження на початку 1990-х років [1, с. 91].

В.Котигоренко у своєму проекті Закону України «Про Основи державної етнонаціональної політики» особливо наголошує на небезпеці політизації статусу «корінного народу» в Україні, оскільки «запровадження в правовий дискурс словосполучення «корінні народи» спричинить прагнення здобути статус «корінного народу» кількома етнічними спільнотами України, а це може привести до конфліктних відносин між претендентами на цей статус та між ними і державною владою» [6, с. 39]. Висловлений тоді прогноз значною мірою виправдався; статус «корінного» народу дедалі більше приваблює представників еліти певних етнічних груп України які ототожнюють етнологічні терміни «автохтонний народ» та «автохтона меншина» з юридичним терміном «корінний народ». Хоча, «автохтонними народами», на думку В.Котигоренка, можна вважати лише 4 спільноти – етнічних українців, кримських татар, караїмів та кримчаків, етногенез яких відбувався на території їх теперішнього проживання [6, с. 39-40].

З огляду на все вищезазначене В.Котигоренко схильний розглядати поняття «корінні народи» на тлі українських етнополітичних реалій як проблему, яка лише ускладнює міжетнічні відносини та відносини етнічних груп та держави. Тому у своєму проекті Закону України «Про Основи державної етнонаціональної політики» для визначення поняття «корінні народи України» в українському законодавчому полі він пропонує таке формулювання: «Групи громадян України певних національностей, почуття національного самоусвідомлення та спільності яких між собою відображають генезис цих груп на території, що є територією Української держави, в межах якої проживає більшість осіб відповідних національностей» [6, с. 21]. Ця дефініція, «уможливлює відповідну самоідентифікацію громадян з-поміж автохтонних національно самобутніх груп населення України – українців за національністю, кримських татар, караїмів та кримчаків». У той же час ідеологія і концепція цього проекту базуються на «визнанні безальтернативної рівності прав громадян, пріоритетності прав особи і громадянина при забезпеченні як індивідуальних так і групових прав та свобод». Тому індивідуальна та групова самоідентифікація осіб, які належать до корінних народів України «не тягне за собою жодних для них привілеїв або виняткових прав

– ні індивідуальних, ні групових, а також виключає перспективу ухвалення законів про особливий статус якоїсь етнічної спільноти чи спільнот» [6, с. 41]. Аналіз запропонованого В.Котигоренком визначення «корінних народів України» показує, що принциповою його рисою є наголос на таких поняттях, як «громадяни України» та «територія Української держави», які виступають у якості примату визначення «корінні народи», і легалізують його лише за умови беззастережного визнання власної пріоритетності. Термін «корінні народи» у цьому визначенні суттєво уточнюється зазначенням конкретної держави – України, – на території якої ці народи проживають. Формулювання «корінні народи України», на наш погляд покликано обмежити законодавче поле у вирішенні питань, що можуть виникнути у майбутньому навколо «корінних народів», виключно українським законодавством, що є слушним, тим більше, що вказані резолюції ООН базуються на «постколоніальному» підході у визначенні «корінних народів», а більшість країн виробляє, щодо них, свої власні критерії та норми.

Суть проблеми визначення та статусу «корінних народів» міститься у загрозливій вірогідності політизації їх етнічності. На нашу думку можна сформулювати три основних підходи до визначення, і ширше, усвідомлення поняття «корінний народ» науковцями, відповідними державними органами та власне представниками народів, що претендують на статус корінних. «Етнографічний» підхід розглядає це явище виключно з історико-етнографічних позицій, спираючись, головним чином на самобутність і унікальність певної історичної спільноти людей, її культури і способу життя у нерозривному зв'язку з оточуючим природним середовищем. «Націоналістичний» підхід проявляється тоді, коли мотиви «вкоріненості» певного етносу стають ідеологічним підґрунтям політизації його етнічності та гаслами політичних рухів націоналістичного спрямування. Нарешті, «юридичний» підхід демонструється представниками державних інститутів, а, також, певних політичних сил, які прагнуть співвіднести претензії певних етнічних груп на статус «корінних» (як правило на тлі їх наростаючої політизації) з існуючим законодавством та взагалі, тим станом речей, що історично склався у політичній та етнополітичній сфері даного суспільства. Подекуди держава може розглядати питання «корінного народу» з націоналістичних позицій у випадку, коли національно-орієнтовані політичні сили посідають владу у державі. Проте, як правило мета «юридичного» підходу до визначення корінних народів полягає саме у запобіганні зростанню націоналізму або його радикальним проявам. Прикладом такого підходу є вищенаведене визначення корінних народів України В.Котигоренка. Також, у зв'язку з цим неможна обійти увагою російський досвід теоретичних пошуків та практичного застосування поняття «корінні народи», оскільки саме націоналізм, став однією з причин розпаду СРСР, а у 1990-ті роки «парад суверенітетів», на думку деяких російських фахівців поставив на межу розпаду Російську Федерацію.

Російські науковці та представники державної влади прагнуть уникнути небажаного в російських реаліях прагнення окремих етносів здобути статус корінних. Проте вони пропонують робити це шляхом не боротьби з відповідними претензіями, а поширення статусу корінного на усе населення Російської Федерації.

І.Понкін пропонує визначати корінні народи серед усього населення країни, включаючи іммігрантів, спираючись на такі можливі критерії, або групи критеріїв: 1) ті народи, що історично проживають на території Росії і не мають власних національно-державних утворень у вигляді зарубіжних незалежних держав або частин зарубіжних федерацій; або 2) корінні жителі – громадяни Російської Федерації за народженням або ті, що стали громадянами Російської Федерації через надання громадянства не менш ніж 15 років тому (при законодавчому закріпленні даної норми вона не повинна поширюватись на прийнятих у громадянство Російської Федерації до моменту вступу відповідного закону в силу); або 3) групи критеріїв аналогічні вимогам законодавства про громадянство.

Виокремлення корінного населення певного регіону або міста серед усього населення (у тому числі іммігрантів) може спиратись на такі можливі критерії або групи критеріїв:

- 1) громадянство Російської Федерації + термін проживання у даному регіоні; або
- 2) громадянство Російської Федерації + історична представленість даного народу в конкретному регіоні (І. Понкін вважає це дуже складним і конфліктогенним варіантом); або
- 3) тільки громадянство Російської Федерації.

І.Понкін зазначає: «Нема ніяких підстав вважати російське населення корінним лише у межах історичного Московського царства, називаючи решту територій Росії такими, що були «колонізовані росіянами». Така позиція зазвичай викликана нестерпним відношенням до російського народу, але не має під собою ніяких аргументів, що її обґрунтовують». І.Понкін звертається до розділу І концепції державної національної політики Російської Федерації (затверджена указом Президента Російської Федерації від 15 червня 1996 р. № 909) де сказано: «Переважаюча більшість народів країни протягом віків склались як етнічні спільності на території Росії, і у цьому сенсі вони є корінними народами, що відігравали історичну роль у формуванні російської державності. Завдяки об'єднуючі ролі російського народу на території Росії зберігалась унікальна єдність і багатоманітність, духовна спільність і союз різних народів».

Далі І.Понкін наводить приклади державних документів Російської Федерації у сфері внутрішніх справ та соціально-економічного розвитку, де у суто практичному ключі корінне населення розглядається як населення, що проживає у даній місцевості постійно [3].

Звичайно, такий підхід йде у розріз з примордіалістською традицією трактування етносу, проте він цілком вкладається у конструктивістську парадигму етнічного. Статус корінного народу є продуктивним лише тоді, коли він не виходить за межі культурно-етнографічної площини, але межа між нею та політизацією етнічності народу, який вважає себе корінним є дуже хиткою. Як свідчить історичний досвід, усі націоналістичні рухи так чи інакше спиралась на уявлення про «вкоріненість» певного етносу на певній території. Очевидно, що будь який дискурс про «вкоріненість» того чи іншого етносу рано чи пізно починає апелювати до попередніх історичних епох, наповнюється науковими, а подекуди псевдонауковими теоріями і міфами, які проголошуються істиною. Виникає природне питання: чи можна вважати політичні претензії на зміну існуючого стану речей достатньо правомочними, як що вони ґрунтуються на такий сумнівній теоретичній базі?

З огляду на все вищесказане можна підсумувати: єдиним конструктивним підходом до визначення корінного народу в українських етнополітичних реаліях є саме «юридичний» підхід, який поширює статус «корінного» на усе населення України на підставі факту його проживання на території України. При цьому варто взагалі відмовитись від терміну «народ», оскільки він, на відміну від таких етнополітологічних термінів як етнос, національність, етнічна група, етнічна меншина немає чіткої дефініції ані наукової, ані юридичної. Замість нього слід використовувати поняття «корінне населення України» джерелом вкоріненості якого має вважатись не етнічне походження, а об'єктивні історичні процеси, що призвели до його формування, і яке зустріло набуття Україною незалежності. Такий підхід дозволить не лише запобігти розвитку деструктивних етнополітичних процесів в Україні, а й стане ефективним важелем формування української нації.

Література:

1. Курас. І.Ф. Проблема «корінних народів» в політичному дискурсі України / І.Ф. Курас // Етнополітика: Історія і сучасність. Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років. – К.: ППІЕНД 1999. – 656 с. – С. 85-95.
2. Майборода О. М. Ідентифікація «корінного народу» як суб'єкта етнополітичної сфери у світлі норм міжнародного права та політичної практики зарубіжних країн / О. М. Майборода // Вісник Держкомнацміграції України. – 2002. – №7. – С. 91-97.
3. Понкин И. «О понятии «коренной народ» а так же о понятиях «коренное население» и «коренной житель» [Електронний ресурс] / И. В. Понкин // Режим доступу: http://www.ni-journal.ru/archive/2008/n4_2008/3c95b0f3/5d43cc3b/

4. Соколовский С. В. Корни и крона (мистика и метафизика в конструировании статуса коренных народов) / С. В. Соколовский // Этнографическое обозрение. 2000. № 3. – С. 3-8.
5. Соколовский С. В. Коренные народы [Электронный ресурс] / С. В. Соколовский // Режим доступа <http://postnauka.ru/faq/10578>
6. Котигоренко В. До питання про концептуальні засади етнонаціональної політики України / В. Котигоренко // Політичний менеджмент. 2006. № 4. – С. 20-43.

Семко В. Л. Коренные народы: проблема определения понятия в контексте этнополитических реалий

Освещаются причины появления, механизмы развития и семантического наполнения понятия «коренные народы». Анализируется спектр теоретических подходов к определению этого понятия. Особое внимание уделяется проблемам и противоречиям использования термина «коренные народы» в практической этнополитике.

Ключевые слова: коренные народы, статус, этнос, территория, население, этнополитические процессы.

Semko V. Indigenous people: the problem of definition in the context of ethno-political realities

Highlights the causes of, and mechanisms of semantic content the concept of «indigenous peoples». We analyze the spectrum of theoretical approaches to the definition of the term. Special attention is given to problems and contradictions of the term «indigenous peoples» in the practical ethnic policies.

Keywords: indigenous peoples, status, ethnicity, territory, population, etnopolitical processes.

УДК 321.7 (477)

Прядко Тетяна Петрівна,
аспірантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОПУЛІЗМУ У США ТА ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ

Розглядається історія формування популізму як суспільно-політичного руху у США та Латинській Америці у кінці XIX ст. – на початку XX ст. Досліджується розвиток популізму як масового руху найбільш незахищених верств суспільства в умовах соціально-економічної і політичної нестабільності та його вплив на проведення заходів державного регулювання економіки.

Ключові слова: популізм, популісти, пряма демократія, держава, фермерський рух, партія.

У сучасних умовах, для яких характерними є суперечливість та нестабільність, глибока соціально-економічна, політична та конституційно-правова криза, у нашому суспільстві широкого розповсюдилося таке явище як популізм. Популізм як політичний феномен має досить широке трактування. Зокрема його визначають як політичну діяльність, спрямовану на завоювання популярності в масах за допомогою необґрунтованих обіцянок [1, с. 600]; як суспільні погляди і течії, які апелюють до широкого загалу і сповідують ідею прямої участі народу в управлінні; як низку тактичних прийомів політичної боротьби, пов'язаних з апеляцією до народних мас, спробами підлаштуватися до їх вимог; як синонім демагогії, прагнення завоювати політичний авторитет нездійсненими обіцянками [2, с. 610];

як перехідний тип політичної свідомості, що історично склалася [3, с. 34]. Окрім того, існує розуміння популізму на рівні буденної свідомості, яке часто збігається чи переплітається з демагогією. Еволюцію поглядів на популізм у сучасній науці розглядає у своїй монографії російський дослідник М. Баранов [3].

Метою даної статті є дослідження історії формування популізму у США та Латинській Америці у кінці XIX ст. – на початку XX ст., та виокремити основні риси популізму як суспільно-політичного руху.

Термін «популізм» (від лат. *populus* – народ) вперше з'явився в кінці XIX ст. в США, і відтоді увійшов у політичний лексикон. Щоправда, ще в період занепаду Римської республіки в II – I ст. до н. е. діяла ідейно-політична течія популярів. Це політичне угруповання виражало інтереси римського плебсу виступало проти розорення італійських селян, з яких Рим одержував найбільшу і найкращу частину солдат, захищало устої республіканського устрою. На відміну від оптиматів, які спиралися на сенат, популяри мали вагому підтримку в народних зборах, що здобувалася також і майстерним володінням ними ораторським мистецтвом. Найбільш відомими популярями були брати Гракхи, Апулей Сатурнін, Гай Сервілій Главцій. Широко використовували фразеологію популярів та їх прийоми політичної боротьби Гай Марій і Юлій Цезар. Однак значних політичних результатів цей рух не мав.

Популізм в тій чи іншій мірі притаманний правителям і адміністраціям різних часів і народів. Як суспільно-політичний рух та вид політичної діяльності він досить молодий, проте йому вдається успішно застосовувати ті засоби і методи боротьби за владу і її зміцнення, які були вироблені протягом всієї людської цивілізації.

Історично коріння сучасного популізму більшість західних і російських учених вбачає в діяльності американських популістів на межі XIX – XX ст. Після громадянської війни, в ході якої було ліквідовано рабство і реакція потерпіла поразку, в період реконструкції Півдня (1865 – 1877 рр.), в південних штатах йшла боротьба за утвердження результатів і завершення буржуазно-демократичних перетворень. У той час, коли внаслідок розвитку капіталізму в містах певна частина населення стала жити заможнo, становище фермерів не змінилося. Більше того, високі тарифи на добрива і сільськогосподарські машини, витрати на транспортування забирали майже всі доходи фермерів. Особливо нестерпними були тарифи на залізничні перевезення. Тому фермери в 1870-их рр. зосередили свої зусилля на залізницях і домоглися значних результатів на рівні штатів і, врешті-решт, вплинули на федеральний залізничний статут. Фермерські рухи отримали основну підтримку від виробників продуктів з середнього Заходу і виробників бавовни і тютюну з Півдня.

У цей час починає формуватися своєрідна фермерська преса як альтернатива національним газетам та журналам, яким як і уряду не довіряли. Саме такі видання у доступній (популярній) формі пояснювали своїм читачам їх нагальні питання. Під час кризи і банківсько-біржової паніки 1873 р. фермерські газети стали широко розповсюджуватися в Міннесоті та найближчих штатах. Вони виконали своєрідну роль ідентифікатора та організатора фермерського руху. На 1880 р. американські фермери створили декілька політичних об'єднань, які висунули власні вимоги до економічної політики уряду. Вони виступали проти засилля монополій і хотіли введення державного регулювання економіки чи навіть націоналізації залізниць і створення державних магазинів [4].

Фермерський рух переплітався з богоборчими ідеями. Наприклад, вислови Святого Письма ставили в основу моделювання реального життя: деякі представники популістів ігнорували роль страждань і вважали, що Царство Боже можливе не тільки в загробному, а і в земному житті. Для цього необхідно жити згідно з порадами Едварда Беллами, викладеними в книзі «Поглядаючи назад», яка в 1888 р. стала бестселером. Автор вважав, що на 2000 р. не буде грошей, натомість кожен матиме кредитну картку, за якою можна усім одержати рівний кредит; у магазинах будуть виставлені лише зразки товарів; замовлення передаватимуться на головний склад і надсилатимуться споживачам [5]. Якщо сьогодні зрозуміло, що це явне

передбачення автором майбутнього, то на той час це були мрії про рівність усіх у доступі до товарів і послуг.

Популізм, виражаючи інтереси широких верств фермерства південних та західних штатів США, спирався на расові та інші забобони фермерів і неосвічених робітників, формував в американців почуття нетерпимості до людей, що не відповідають образу «типового американця». Так, на сторінках фермерських газет було немало провокативних листів антисемітського змісту; активно збурювалася ненависть до китайців і емігрантів із інших азійських країн; відкрито зневажалися представники римо-католицької віри, що «не відповідали моральним нормам американського способу життя» [6].

Суспільні рухи, що з'являються на цьому фундаменті, намагалися створити партію, яка б служила передусім інтересам сільськогосподарських працівників, хоча вони сподівалися завоювати також підтримку робітників. 19 травня 1891 р. вони оформилися в Народну (People's Party або популісти) партію. Програма Популістської партії передбачала вилучення лишків землі у корпорацій і роздача їх поселенцям, передачу у власність держави залізниць, телеграфу і телефону; зниження податків, введення прогресивного податку з прибутків, установа податків лише на доходи, необмежену чеканку срібних і золотих монет з метою забезпечення «дешевих грошей», введення восьмигодинного робочого дня, прямих виборів сенаторів США. Їх противниками були «плутократи», які контролювали фінанси і промисловість, а також дві найстаріші політичні партії. І хоч Народна партія мала певний присмак соціалізму і комунізму, вона була далека від марксизму, оскільки популістському руху класова свідомість не була притаманна, він не вірив у доцільність класової боротьби.

Популісти, таким чином, висунули ряд нових ідей, які відповідали важливим тенденціям суспільного розвитку США. Своєрідність популістських ідей визначалося такими фундаментальними аспектами: по-перше, новим змістом поняття «народ і народовладдя», по-друге, новим поглядом на роль держави, по-третє, вимогою розширення демократичних структур шляхом поєднання представницької демократії і прямої демократії, тобто безпосередньої участі народу в управлінні і контролі за діяльністю влади. Усупереч американській традиції слабкої центральної влади популісти висунули ідею сильної держави, що діє в інтересах трудящого народу і, що особливо важливо, під його безпосереднім контролем. Дж.Хікс писав: «Популістська філософія в кінцевому рахунку зводиться до двох основних положень: перше – уряд повинен стримувати егоїстичні інтереси тих, хто отримує вигоду за рахунок бідних і нужденних, друге – народ, а не плутократи повинні контролювати уряд» [7].

Популісти 90-их років XIX століття відчули і виявили на рівні масового руху одну з центральних проблем політичної філософії сучасності: співвідношення демократії та соціальної відповідальності держави, що припускає сильну виконавчу владу при чітко чинному механізмі демократичного контролю. Популісти не тільки висунули ідею участі, але й запропонували систему конкретних реформ. «Популізм, – писав американський дослідник Е.Голдмен, – розробив механізм прямої демократії – прямі вибори в сенат; ініціативи, що дають виборцям право законодавства через голови представників; референдум, забезпечує право вето на дії законодавчих органів» [7].

Демократизм популістського руху посилюється тим, що, розгорнувшись, насамперед, найбільш активно в південних штатах, він створив коаліцію білих і чорних для боротьби проти всевладдя промислово-фінансових магнатів, тим самим продовжив традицію аболіціонізму, перенісши його в епіцентр расизму – глибокий Південь.

Однак, будучи невизначеним по своєму складу, популістський рух не зміг існувати самостійно. У 1896 р. він улився в демократичну партію, підтримавши на президентських виборах У.Брайана. З його ім'ям пов'язане остаточне утвердження терміну «популізм» для позначення політичного руху і набору тактичних прийомів у політичній боротьбі, спрямованих на буденну свідомість мас, зі спробами підлаштуватися до їх вимог,

використовувати такі риси масової свідомості, як спрощеність уявлень про громадське життя, безпосередність сприйняття, максималізм і схильність до простих і однозначних політичних рішень.

Популізм, як суспільно-політичний рух у США мав кілька перемог на рівні штатів, але так як його програма передбачала загальнодержавні заходи, то ці локальні перемоги були малоефективні. Після поразки на президентських виборах 1896 р. популістський рух як масовий різко занепадає. Не змігши залучити на свій бік робітників, партія до 1908 р. припинила своє існування. Проте популістський рух не пройшов безслідно. Популістська партія внесла у суспільну свідомість думку про відповідальність уряду за благополуччя народу. Партія одна з перших виступила проти ліберальних принципів свободи господарської діяльності від державного втручання, запропонувавши систему антитрестівських заходів. Популісти відстоювали посилення державного регулювання грошового обігу, внесли вклад у боротьбу за повернення в громадський фонд земель, які перевищували потребу монополій, сприяли розширенню прямої демократії і розвитку ідей безпосередньої участі народу в контролі над владою, добивалися рівних можливостей для конкуренції. Їх діяльність багато в чому підготувала ґрунт для реформістських перетворень, що були здійснені адміністраціями Т.Рузвельта, В.Тафта і В.Вільсона.

Як зазначав Дж.Геринг, врахувавши електоральний успіх популістів, обидві головні партії США почали активно використовувати популістську риторику та аргументацію у своїх політичних кампаніях. Період 1896 – 1948 рр. в історії демократичної партії він характеризує як «епоху популізму». На його думку, республіканська партія почала широко застосовувати аргументацію та мову популізму лише в 20-х роках ХХ ст. [8].

Нове піднесення популістського руху у США проявилось у 30-х рр., у період так званої «великої депресії», що настала внаслідок світової економічної кризи 1929 – 1933 рр. і викликало безпрецедентне падіння життєвого рівня населення та розворушило суспільні пристрасті. Поряд із зростанням робітничого руху активізується рух фермерів з вимогами надати їм державну допомогу в умовах падіння цін на сільськогосподарську продукцію, анулювати борги, ввести соціальне страхування безробітних тощо. Враховуючи критичне соціально-економічне становище, адміністрація Ф.Рузвельта змушена була проводити політику, яка поєднувала заходи щодо посилення державного регулювання економіки (визначення обсягів виробництва, рівня цін на товари, розподіл ринків збуту між підприємствами тощо), з деякими реформами в соціальній сфері (надання допомоги безробітним, установлення тривалості робочого дня, мінімуму заробітної плати, кредитування фермерів) [9, с. 252-262].

Популістський рух США вплинув на формування аналогічної течії в країнах Латинської Америки. Алан Кнайт визначив латиноамериканський популізм як «надкласовий політичний рух, який характеризується керівництвом харизматичного лідера, запровадженням моментної (ad hoc) реформістської політики та засудженням революції» [10]. Водночас експансіоністська політика Сполучених Штатів по відношенню до латиноамериканських держав зумовила інтенсивний розвиток національно-визвольного компонента популізму. Першою популістською партією в Латинській Америці стала Перуанська апристська партія, заснована в 1924 році під назвою Американський народно-революційний альянс (APRA). Цілями своєї діяльності партія вбачала боротьбу з двома типами поневолення – колоніальним феодализмом та закордонним імперіалізмом. Головними завданнями були здійснення аграрної реформи та націоналізації закордонної власності. Позбавлення влади земельної олігархії мало посприяти встановленню загальної демократії, гарантувати простому народу рівні права.

У 30-ті рр. майже в усіх латиноамериканських країнах виникли і зміцніли партії популістського спрямування. У 1930 р. до влади в Бразилії прийшов, спираючись на популістський ліберальний альянс, Ж.Варгас (був президентом до 1945 р.). Яскраво

виражену популістську політику проводив уряд Л.Карденаса в Мексиці в 1934 – 1940 роках, Х.Перона в Аргентині (1946 – 1950 рр. та 1973 – 1976 рр.).

У Бразилії Ж.Варгас проводив політику державного інтервенціоналізму щодо економіки, активно застосовуючи податкові пільги, державне планування й інвестування. Послідовно виступав проти фінансової та економічної залежності країни від іноземних країн, насамперед США, сприяв обмеженню імпорту і заохочував купувати продукти лише національного виробника. Президент публічно презентував себе як виразник інтересів народу, батько всього бразильського народу. Зокрема, під час його правління була запроваджена державна служба пенсійного забезпечення, мінімальна заробітна плата, профспілки отримали державну підтримку. Послугуючись популістською фразеологією, він критикував заможні суспільні верстви, хоча насправді успішно взаємодіяв з економічною елітою, ефективно використовуючи її внутрішньогрупові протиріччя. Протягом усього періоду правління він мав визначальний вплив на всі сфери життя в Бразилії, внаслідок чого в історіографії використовують поняття «ера Варгаса», або «Нова держава» (Estado Novo).

Спільними ознаками популістських рухів у латиноамериканському регіоні були: підтримка активної ролі держави в економічному житті, проведення політики протекціонізму, обмеження ролі іноземних компаній, запровадження індустріалізації, здійснення політики редистрибуції доходів усередині країни, реалізацію соціальних програм. Влада в особі держави прагнула забезпечувати соціальний мир та співпрацю між капіталом і працівниками. Важливою ознакою цього типу популізму була також його соціальна складова. Такий характер спрямованості латиноамериканського популізму дозволяє дослідникам трактувати його як економічний популізм [10].

Отже, для американського популізму як політичної течії, що формується, починаючи з останньої треті XIX ст. в умовах складної ситуації в соціально-економічній та політичній сферах характерним є непостійність. Соціальний склад популістського руху – це здебільшого простий народ: дрібні та середні власники (як сільські, так і міські), дрібна буржуазія, люмпенізовані прошарки населення. Тобто та частина населення, у якої нестабільне соціально-економічне становище та права якої порушені. Політик-популіст добивається чи намагається добитися покращення становища тієї частини населення, яка потерпає від соціально-економічної нестабільності. Виникнувши як народний рух у боротьбі проти різноманітних форм панування монополістичного капіталу, він змінювався, урізноманітнювався і появився на політичній арені як «новий курс» в США в період великої депресії.

Таким чином, виходячи з аналізу періоду формування популізму як суспільного руху в демократичних країнах, можна констатувати, що популізм набуває особливого значення в умовах перехідних етапів, під час економічних і політичних криз. За таких умов часто виникає також криза традиційних політичних партій, ідеологій, сукупності домінуючих суспільних цінностей, які є своєрідними амортизаторами або запобіжниками щодо поширення популізму в періоди стабільності демократичного суспільства. Популізм є не тільки проявом зростання суспільного невдоволення, а й індикатором того, що воно не здатне вже вміститися в традиційні форми і межі політичної участі, запропоновані демократичним суспільством, і відповідно потребує нових форм виявлення для того, щоб влада адекватно зреагувала на вимоги народу.

Література:

1. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
2. Політологічний словник: Навч. посіб для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
3. Баранов Н.А. Эволюция взглядов на популизм в современной политической науке / Н. А. Баранов. – СПб.: Изд-во СЗАГС, 2001. – 41 с.

4. Пресса во время и после Гражданской войны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://reffer.at.ua/news/46_pressa_vo_vremja_i_posle_grazhdanskoj_vojny/2013
5. История становления и развития американской журналистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text6/034.htm>
6. Михайлов С.А. Журналистика Соединенных Штатов Америки [Электронный ресурс] / С.А. Михайлов. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2004. – 448 с. – Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text6/035.htm>
7. Баранов Н.А. Эволюция взглядов на популизм в современной политической науке [Электронный ресурс] / Н.А. Баранов. – Режим доступа: <http://viperson.ru/wind.php?ID=486463>
8. Gerring J. Party Ideologies in America, 1828–1996 / J. Gerring. – Cambridge University Press, 1998. – P. 144, 196.
9. Всемирная история: В 24 т. Т. 22. Канун II мировой войны. / А.Н. Бадак, И.Е. Войнич, Н.М. Волчек и др. – Мн.: Литература, 1997 – 528 с.
10. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень [Електронний ресурс] / А. С. Романюк. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16011013/politekonomiya/ekonomichnij_populizm_krayinah_latinskoyi_ameriki

Прядко Т. П. Зарождение и развитие популизма в США и Латинской Америке

Рассматривается история формирования популизма как общественно-политического движения в США и Латинской Америке в конце XIX в. – начале XX в. Исследуется развитие популизма как массового движения наиболее уязвимых слоёв общества в условиях социально-экономической и политической нестабильности и его влияние на введение мер государственного регулирования экономики.

Ключевые слова: популизм, популисты, непосредственная демократия, государство, фермерское движение, партия.

Pryadko T. The origin and development of populism in the United States and Latin America

The formation history of populism as a social and political movement in the United States and Latin America in the late 19th – early 20th century is examined. The development of populism as a mass movement of the most vulnerable sectors of society in conditions of socio-economical and political instability and its impact on the introduction of state regulation measures of the economy are investigated.

Keywords: populism, populist, direct democracy, state, farmers' movement, party.

ПОЛІТИЧНА ДИНАМІКА: ЗМІНИ І КРИЗИ

УДК 323.172; 323.22; 323.26

Перегуда Євген Вікторович,

доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри політичних наук
Київського національного університету будівництва і архітектури

АКТИВНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ПІВДЕННОМУ СХОДІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КРИЗИ

«Слабка» держава негативно впливає на громадянське суспільство. Громадськість на півдні та сході критично налаштована щодо попереднього режиму та сучасної центральної влади. Проаналізовано спектр громадських організацій, лідерів, віхи активності, взаємодію з елітами. Вихід з кризи залежить від діалогу держави з громадянами.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські організації, громадська думка, сепаратизм, радикалізм.

На південному сході України нині вирішується доля не лише України, а й системи міжнародних відносин. За словами О. Турчинова, боротьба з сепаратистами ускладнюється тим, що їх підтримують місцеві мешканці. Тому актуальною проблемою є аналіз громадянського суспільства на сході та півдні України.

Існують різні оцінки сучасних подій на південному сході. Поширена версія, що антиурядові сили є сепаратистами, не відображають позицію більшості населення, фінансуються ззовні. Але є й інша версія. На думку В. Пироженка, через неспроможність місцевої влади організувати спротив заколоту та присікти розпорядження київського угруповання, громадянське суспільство методом народовладдя намагається повернути конституційну законність» [11]. Генсек ОБСЄ Л. Заньєр вважає, що причиною ситуації на сході України є те, що «інклюзивного діалогу з боку нового уряду немає» [8].

Громадянському суспільству присвячено значну кількість праць (О. Бабкіна, В. Горбатенко, А. Колодій, І. Кресіна, Ф. Рудич, Г. Щедрова, ін.). Але праць про його особливості на сході та півдні мало. Мета статті – проаналізувати характер активності громадянського суспільства на півдні та сході України в контексті сучасної кризи.

Тривалий час в науці поширеною була думка А. де Токвіля про розмежування держави та громадянського суспільства, про те, що останнє не включає політичні асоціації [17]. Але останнім часом, за К. Гелбрейтом, соціальний контроль все більше зосереджується в політиці [5, с. 137], з іншого боку – відбувається демократизація політики, організації прагнуть набути таких повноважень, як і органи влади [5, с. 30]. Це призводить до того, що громадянське суспільство політизується [5, с. 125-127]. Як пише Ф. Хайек, поділ влади, поділ на публічне і приватне право тощо, метою яких було запобігти свавілля, підмінені контролем над державою з боку суспільства, при цьому спотворюється принцип законності [18, с. 152].

Це змінює оцінки ролі громадянського суспільства. Вчені визнають, що його структури можуть використовуватися в недемократичних цілях, зокрема тоді, коли політичні інститути нелегітимні [21, с. 420]. Це значною мірою стосується сходу України, де третій сектор розвивається як «допоміжне щодо політичних сил або державних інституцій» [1]. Щоб запобігти цьому, держава має «вимагати поступок від впливових груп», «забезпечувати стабільність», «узгоджувати інтереси» [13]. Це змушує визначити демократію не як правління більшості, а як захист меншості. Україна непослідовно реалізовувала ці принципи. На перешкоді розвитку громадянському суспільству в ній – політичний популізм та монополізація влади [2].

Антиурядові протести є наслідком активізації існуючих та створення нових організацій. Автор вже аналізував їх спектр на сході. Тому обмежимося новими даними та тими, що стосуються інших областей.

Рух «Південний схід» охоплює кілька областей. Створений на березневому мітингу в Харкові, що висунув вимоги ліквідації націонал-олігархічної системи, союзу з РФ та Білоруссю, федералізації, відродження інтелектуального та індустріального потенціалу Південного сходу тощо. Пізніше центр руху перемістився до Донбасу. Остаточно його вимоги сформулювала Координаційна рада 16 квітня. Їх метою О.Царьов назвав утвердження держави, де людина відчувала б себе не другосортною, з неправильною мовою або історією, а повноцінним громадянином [19]. Рух включає до 30 організацій, зокрема на Донеччині Народное ополчение Донбасса (М.Чумаченко, М.Руденко, С.Циплаков), «Донецьку республіку» (А.Пургін; створена у 2005 р.), Народно-освободительное движение, яке називає Партію регіонів «східними бандерівцями» тощо. У русі є кілька течій («стрілковські», «горлівські» тощо), які конкурують між собою за владу.

Основна сила Луганщини – Армія Південного Сходу (АПС) на чолі з нинішнім главою Луганської народної республіки (ЛНР) В.Болотовим (на початку травня – кілька тисяч чол.). 10 квітня висунула вимогу до облради проголосити ЛНР та референдум про входження до України чи РФ. 26 квітня вимагала від Києва референдуму, надання російській мові статусу державної, амністії, скасування підвищення комунальних тарифів. Впливовою є «Луганская гвардия», створена кілька років тому. Її цілі – захист російської мови, єдність слов'ян, участь у Митному союзі. Нині її очолює депутат облради А.Клінчаєв. За даними ЗМІ, її спрямовує один депутат ВРУ, але він це заперечує. На думку Євромайдану, з деякими силами Луганщини можна вести діалог, але цьому заважають вказаний депутат та КПУ [15].

На Харківщині до «Південного сходу» входять Громадянський форум (Ю.Апухтін), «Слобожанщина» тощо. Але не всі вони координували дії з керівництвом руху, зокрема при виборі В.Варшавського «народним губернатором». «Восточный Блок «Украина» висуває вимоги дотримання права громадян говорити та писати, вчити дітей рідної мови, нормалізувати зв'язки з РФ, збільшити товарообіг з Митним союзом, розвивати зв'язки з ЄС, збільшити інвестпривабливість, впровадити вільний обіг рубля тощо. Після арешту лідера В.Логінова активної діяльності не вів.

Помітну роль на Одещині відіграють структури Антимайдану. В області завжди діяли багато організацій – православних, молодіжних тощо. Глава Спільки православних громадян В.Кауров оголосив себе президентом Одеської народної республіки (ОНР). Антимайдан негативно поставився до цього. Активні «Народная альтернатива», «Колокол», головою яких є лідер спроб захопити облраду А.Давідченко. «Партизаны Одессы» здійснили вибух на блокпосту в районі ринку «Сьомий кілометр».

Організація «Славянская гвардия» в Запоріжжі виступає за єдність України з Росією. Входить до «Південно-Східного фронту».

Громадянське суспільство включає й інші місцеві організації та осередки українських та закордонних організацій. Серед них й проурядові, зокрема, Координаційний комітет патріотичних сил Донбасу, «Громадський сектор» (Луганськ), «Народное ополчение» (Миколаїв) тощо. В низці міст створено проукраїнські дружини.

Наведемо характеристики лідерів протесту. «Губернатор» Донеччини П.Губарєв очолював фірму з новорічних свят, був членом ПСПУ, депутатом Куйбишевської райради Донецька. На президентських виборах 2010 р. був довіреною особою С.Тигіпка. Голова уряду Донецької народної республіки (ДНР) до референдуму 11 травня, а нині голова Верховної Ради ДНР Д.Пушилін – випускник Донбаської академії будівництва та архітектури, очільник підрозділу піраміди МММ. «Мер» Слов'янська В.Пономарьов служив в армії, займався бізнесом (швейним). Керівник силових структур Слов'янська та ДНР І.Гіркін – громадянин РФ, був добровольцем в Придністров'ї, Боснії, Криму.

Членом ПСПУ був й екс-лідер «Луганської гвардії» О. Харитонов. В. Болотов очолює раду ветеранів Повітряно-десантних військ. Одним з лідерів «Луганської гвардії» є поет О. Мозговий, але він конфліктує зі штабом «Південного сходу».

В. Варшавський – в минулому власник СТО. Підприємцем є ще один «губернатор» Харківщини І. Масалов. Він очолював фінансову піраміду «Саламандра», агенцію з ритуальних послуг, а нині – фронт «Честь и достоинство», член «Українського вибору». Ю. Апухтін – кандидат наук, працював в КБ ім. Морозова, був депутатом облради, з 1995 р. керував брокерами на фондовому ринку, з 2009 р. – глава організації «Великая Русь».

А. Давідченко – випускник істфаку Одеського університету, створив організацію «Колокол», організатор низки маршів. В. Кауров, крім Спільки православних громадян, очолює організацію «Единое отечество», однойменний портал та газету «Православный телеграф». Займався бізнесом («Интеродекс»). Теж був членом ПСПУ.

Деякі експерти вважають, що акції на сході та півдні були малочисельними. Це не так. На Донеччині з початку березня по 4 квітня у 200 акціях взяли участь 130 тис. чол. 27 лютого на мітинг в Одесі вийшли 5 тис. чол., 16 березня на марш – 30 тис. В Миколаєві 5 березня зібрались 5 тис. «Марш ввічливих запоріжців» 6 квітня зібрав понад 5 тис., мітинг 1 березня в Дніпропетровську – 3 тис., 22 березня – 1 тис. [14]. Для південного сходу це багато. Проурядові акції збирали ще меншу кількість. Як і раніше в західних та центральних областях, мітинги спрямовувались проти виконавчої влади. Не стало «новацією» створення альтернативних влад – «народних рад», «губернаторів», «мерів». Регіональною особливістю стало проголошення республік – ДНР, ЛНР, ОНР, Федерації Південного Сходу на чолі з А. Візирем (екс-глава Апеляційного суду). Це дало змогу тлумачити рух у категоріях сепаратизму. Але захопники Донецької ОДА в телеєфірі заявляли, що вони «не сепаратисти, не терористи, не диверсанти і не найманці». Їх мета – домогтись, щоб «влада почула голос Донбасу» [20].

Спроби захопити 7 квітня Миколаївську ОДА не були успішними через спротив міліції. Також місцеве проурядове «Народное ополчение» не дало протестувальникам увійти до мерії обласного центру.

На Одещині після зміни київської влади ситуація була спокійніше, ніж на сході. Спроби нав'язати рішення облраді не вдалися. Так було до 2 травня, коли у сутичках між євромайданівцями, харківськими «ультрас» та антимайданівцями загинуло до півсотні людей, переважно антимайданівців.

Особливістю подій в регіоні стало застосування насильницьких методів. Відомі події в Одесі 2 травня, у Харкові 14 березня. На Донеччині з 13 березня по 12 травня загинули 49 чоловік [7]. Ескалації насилля сприяли постачання зброї, криміналізація опору. Але ці методи не були «новацією» сходу. Саме події в Києві, на думку А. Самбреса, призвели до нового формату політики, в рамках якого агресія є «припустимим засобом громадянських протестів» [16].

Відповідальною за це є й влада, яка помилково вважає, що нерадикальність більшості громадян означає підтримку Києва, і, відповідно, майже нічого не робить для налагодження діалогу з громадянами по суті їх вимог. Дійсно, радикалів тут менше половини, але їх було достатньо, щоб збурити ситуацію, а поміркованість громадян не означає довіру до влади. У квітні нелегітимним в. о. Президента вважали 50,8 % мешканців, легітимним – 30,3 %, Прем'єр-міністра – відповідно 49,6 % та 33,6 % (Миколаївщина – 57 %, Херсонщина – 49,5 %, Дніпропетровщина – 47,6 %, але Донеччина та Луганщина – 16,6 % та 16,8 %) [10]. Тому зволікання з прийняттям необхідних рішень призведе до фатальних наслідків.

Від початку виступів у Києві більшість органів самоврядування сходу та півдня займала стриману позицію. Ситуація стала змінюватися після 21 лютого. Луганська облрада не визнала рішень ВРУ 20-22 лютого та вимагала переобрати її. Донецька міськрада звернулася з вимогою відновити закон Ківалова-Колесніченка, роззброїти незаконні

формування, будувати відносини центру та регіонів на засадах бюджетного федералізму, не призначати керівників силових органів без думки рад.

По мірі зростання антиурядових виступів ради опинились під тиском. Але в цілому їх позиція залишалась поміркованою. Одеська облрада відмовилась виконувати ультиматуми. Миколаївська міськрада була захищена місцевим «Народним ополченням». Донецька облрада, хоча й підтримала вимогу надання російській мові статусу державної, визнала відсутність закону про місцеві референдуми.

Більшість у радах складала члени Партії регіонів (ПР). М. Левченко, який після обрання Б. Колесникова секретарем ПР, став одним з лідерів ПР у Донецьку, та М. Чечетов рішуче висловились проти відокремлення Донбасу. Мер Донецька О. Лук'янченко заявляв, що органи самоврядування Донецька не мають відношення до того, що відбувається з ДНР [6]. Донецький з'їзд депутатів-регіоналів 16 квітня висунув вимоги державного статусу російської мови, прямих виборів голів рад, бюджетної, податкової та гуманітарної автономії, невикористання армії для придушення акцій. Але вони закликали й повстанців скласти зброю і звільнити установи.

Але ПР та очолювані нею органи мали реагувати на громадські дії. Тому ситуація загострилась внаслідок зростання виступів, формування альтернативних органів влади, початку антитерористичної операції. Це викликало розмежування у ПР та радикалізацію рад. Особливо гострою була ситуація у Луганській обл. 5 травня президія облради підтримала референдум про статус області, вимагала припинити каральні операції, роззброїти «Правий сектор», почати конституційну реформу, надати російській мові статус державної, розслідувати загибель мешканців Одеси та Донецької обл. [12]. Тоді ж низка депутатів ВРУ, облради, мерів взяли участь у засіданні «народної ради», яке визнало В. Болотова «губернатором». Але після референдуму 11 травня облрада відмовилась виконувати ультиматум лідерів ЛНР про саморозпуск.

Ради Донецької обл. займали більш компромісну позицію. 7 травня Донецька міськрада у зверненні до ВРУ вимагала зупинити АТО, почати переговори з імплементації Женевських угод. Але мер висловився критично щодо референдуму [9], а також заявив про необхідність проведення виборів Президента України. Проте деякі органи підігравали ініціаторам референдуму, доручали директорам шкіл надати приміщення для нього [4].

Про співпрацю Одеської облради з антиурядовими силами заявляв О. Гончаренко. На його думку, свідченням є перенесення засідання ради на 5 травня, коли ховали жертв 2 травня, а «в місті діє мережа людей, які займають чиновницькі посади і ...співпрацюють з сепаратистами» [3].

Отже, в цілому рух опору на півдні та сході України є проявом громадянського суспільства. Розпад попереднього політичного режиму і несприйняття в регіоні нової кийвської, а також місцевої влади сприяли вивільненню енергії громадянського суспільства. Але на його активності відбиваються недоліки його розвитку, які зумовили несамодостатність громадських структур, залежність від політичного фінансування, податливість до маніпулювання, політизованість. На їх активність вплинули специфічні риси регіонів, зокрема, засилля криміналу. Підтверджується думка низки західних політологів, що громадянське суспільство може бути негативним чинником розвитку. Але поєднання радикальних елементів та негативного ставлення громадян до влади при невідтримці радикальних гасел створюють ситуацію, вихід з якої лежить в рідчизі не силових, а інституційних дій з налагодження діалогу з громадянами.

Література:

1. Аналіз становлення організацій громадянського суспільства та демократичних процедур у регіонах України [Електронний ресурс] / Доповідь Українського незалежного центру політичних досліджень. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/print.php?sid=5744>.

2. Быстрицкий Е. Власть разрушает гражданское общество [Електронний ресурс] / Быстрицкий Е. – Режим доступу : <http://obozrevatel.com/politics/byistritskij-vlast-razrushaet-grazhdanskoe-obschestvo.htm>.
3. Гончаренко О. Одеська обласна рада підігрує сепаратистам [Електронний ресурс] / О. Гончаренко. – Режим доступу: http://espresso.tv/news/2014/05/06/odeska_oblasna_rada_pidihruye_separatystam_honcharenko.
4. Департамент образования Донецка не разрешил провести референдум 11 мая в школах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.net/politics/915691-departament-obrazovaniya-donetska-ne-razreshil-provedit-referendum-11-maya-v-shkolah.html>.
5. Держава і громадянське суспільство в Україні : проблеми взаємодії : Монографія / [І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, Є. В. Перегуда та ін.]; за ред. І. О. Кресіної. – К. : Логос, 2007. – 316 с.
6. Донецкая народная республика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Донецкая_народная_республика.
7. За 2 месяца в Донецкой обл. погибло 49 человек [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.net/politics/916879-za-dva-mesyatsa-protivostoyaniya-v-donetskoj-oblasti-pogiblo-49-chelovek.html>.
8. Заньер Л. Нужно, чтобы власти Украины более активно присутствовали на востоке [Електронний ресурс] / Заньер Л. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3353990-nuzhno-chtoby-vlasty-ukrainy-bolee-aktivno-prysutstvovaly-na-vostoke-hensek-obse-24-aprеля-2014>
9. Лукьянченко А. Жители Донецка сомневаются в честности и легитимности референдума о «ДНР» [Електронний ресурс] / Лукьянченко А. – Режим доступу : <http://www.unian.net/politics/915455-jiteli-donetska-somnevayutsya-v-chestnosti-i-legitimnosti-referenduma-o-dnr-mer.html> 07.05.2014
10. Мнения и взгляды жителей Юго-востока Украины: апрель 2014: опитування Київського міжнародного інституту соціології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zn.ua/UKRAINE/mneniya-i-vzglyady-zhiteley-yugo-vostoka-ukrainy-aprel-2014-143598_.html.
11. Пироженко В. О ситуации на Юго-востоке и реакции на нее правящей группировки [Електронний ресурс] / Пироженко В. – Режим доступу : <http://press-post.net/o-situacii-na-jugovostoke-i-reakcii-na-nee-pravjaxhei-gruppirovki>.
12. Президиум Луганского облсовета поддержал проведение референдума о статусе области [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/rus/news/politics/prezidium-luganskogo-oblsoveta-podderzhal-provedenie-referenduma-05052014172700>.
13. Проблеми взаємодії громадянського суспільства та влади [Електронний ресурс] / Доповідь Українського незалежного центру політичних досліджень. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/print.php?sid=5815>.
14. Протесты на Юго-Востоке Украины (2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [ru.wikipedia.org/wiki/Протесты_на_Юго-Востоке_Украины_\(2014\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Протесты_на_Юго-Востоке_Украины_(2014)).
15. Реуцький К. Єфремов у зв'язці з комуністами розхитує ситуацію на Луганщині [Електронний ресурс] / Реуцький К. – Режим доступу : http://espresso.tv/news/2014/05/06/revuckyu_yefremov_u_zvyazci_z_komunistamy_rozkhytuyut_sytuaciyu_na_luhanschyni.
16. Самброс А. Новый формат украинской политики или на пути к гражданскому обществу [Електронний ресурс] / Самброс А. – Режим доступу : <http://inpress.ua/ru/politics/28398-g-121>.
17. Токвіль А. де. Про демократію в Америці / Токвіль А. де. Пер з фр. Г. Філіпчук, М. Москаленко. – К. : ВД «Всесвіт», 1999. – 590 с. С. 422.

18. Хайек Ф. А. Общество свободных / Хайек Ф. А. – Лондон : Overseas Publication Interchange Ltd., 1990. – 309 с.

19. Царев назвал условия для налаживания диалога между властью и народом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rbc.ua/rus/news/politics/tsarev-nazval-usloviya-dlya-nalazhivaniya-dialoga-mezhdu-vlastyu-17042014185100>.

20. Шустер зачитал требования сепаратистов, которые захватили Донецкую ОГА [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unian.net/politics/909704-shuster-zachital-trebovaniya-separatistov-kotoryie-zahvatili-donetskuyu-oga.html>.

21. Berman S. Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic / Berman S. // World Politics. – 1997. – Vol. 49. – P. 401–429.

Перегуда Є. В. Активність громадянського общества на юго-востоке України в контексте сучасного кризису

«Слабое» государство негативно влияет на гражданское общество. Общественность на юго-востоке критически настроена к предыдущему режиму и нынешней центральной власти. Проанализированы спектр общественных организаций, лидеров, вехи активности, взаимодействие с элитами. Выход из кризиса зависит от диалога государства с гражданами.

Ключевые слова: *гражданское общество, общественные организации, общественное мнение, сепаратизм, радикализм.*

Pereguda Y. The activity of civil society in southeast Ukraine in the context of contemporary crisis

Weak state negatively affects the civil society. Public opinion in southeast is critical to previous regime and present-day central government. The spectrum of NGOs, of their leaders, their activity and interaction with elites are analyzed. The solution of the crisis depends upon the dialogue with the citizens.

Keywords: *civil society, NGOs, public opinion, separatism, radicalism.*

УДК 323.276

*Лавриненко Ганна Андріївна,
аспірантка Донецького національного університету*

**«РЕВОЛЮЦІЙНІ» ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДІЯЛЬНОСТІ
ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ**

У статті розглядаються процеси формування та функціонування політичної еліти в Україні за весь період незалежності, а також її взаємодії з громадянським суспільством. Аналізуються основні причини виникнення конфліктних ситуацій, етапи їх загострення та наслідки. Простежується взаємозв'язок між «революційними» процесами в Україні та діяльністю політичних еліт. Пропонуються рекомендації щодо стабілізації ситуації в країні.

Ключові слова: *політична еліта, загальнонаціональна еліта, місцева (регіональна) еліта, політичний конфлікт, політична система, трансформація.*

Успішний розвиток країн на сучасному етапі залежить від ефективної та консолідованої діяльності політичних еліт, що прямо пропорційна настроям у суспільстві. Більшість розвинутих країн демонструють злагоджену співпрацю між елітами та населенням. Проте в країнах пострадянського простору цей процес переважно залишається лише на етапі становлення. Вдосконалення політичних систем, їх трансформація повинні

супроводжуватися відповідними процесами і в колі політичних еліт, і в громадянському суспільстві. Вони повинні розвиватися паралельно та своєчасно реагувати на виклики кожної з них. У разі відірваності політичних еліт від населення виникають кризові явища, котрі супроводжуються політичними та економічними невдоволеннями, які проявляються в якості соціальних бунтів, а іноді вибухів та, так званих, «революцій». Останнім часом саме «революційні» процеси поширилися територією України та призвели до дестабілізації країни та соціальної кризи. Вивчення та аналіз причин цих процесів і складає актуальність даного дослідження.

Автор ставить перед собою мету проаналізувати «революційні» процеси в Україні як результат діяльності політичних еліт. А також виявити основні причини виникнення конфронтації між різними осередками населення, етапи загострення конфлікту, характер діяльності або бездіяльності політичних еліт за весь період незалежності; зробити певні висновки та запропонувати рекомендації щодо улагодження внутрішньополітичних конфліктів.

Проблемами вивчення взаємовідносин політичних еліт та населення в країнах пострадянського простору переважно займаються вітчизняні науковці: М.Ф. Головатий, Н.А. Бердяєв, О.В. Гаман-Голутвина, Н.С. Пряжников та ін. Вони приділяють увагу перш за все питанням формування та функціонування політичних еліт, психології їх діяльності та відносин з населенням. У своїх наукових розробках «революційних» процесів такі дослідники, як Г.О. Корольов, В.Ф. Верстюк, Г.Г. Єфіменко, висвітлювали основні чинники їх виникнення, впливу на державотворчі процеси та поширення у часі та просторі. Проте взаємозв'язок цих двох процесів (діяльності політичних еліт та «революційних» настроїв у суспільстві), з урахуванням обставин останніх подій, ще в достатній мірі не висвітлений в науковій літературі.

Слід зазначити, що засновник теорії еліт Вільфредо Парето вважав, що громадянська соціальна рівновага, в першу чергу залежить від еліти, від її здатності справлятися зі своїми функціями. Сам термін «політична еліта» означає привілейовану групу, яка займає керівні позиції у владних структурах і безпосередньо бере участь в ухваленні рішень, пов'язаних з використанням влади [4, с. 126].

У трансформаційних суспільствах політичні еліти завжди перебувають у стані руху, конкурують між собою за для отримання владних повноважень, а також кожна з них має характерні ознаки, за допомогою яких досягає своєї мети. Парето, за методом здійснення владних функцій, основними з яких є влада і хитрість, виділив два типи еліти: «леви» та «лисиці».

Стабільна політична система характеризується переважанням еліти «левів». І навпаки, нестійка політична система вимагає еліти прагматично мислячих енергійний діячів, новаторів, комбінаторів. Постійна зміна однієї еліти іншою – результат того, що кожен тип еліт має певні переваги, які, однак, з часом перестають відповідати потребам керівництва суспільством. Тому збереження рівноваги соціальної системи вимагає постійного процесу заміни однієї еліти іншою, у міру того як перед елітами виникають повторювані соціальні ситуації.

Суспільство, в якому переважає еліта «левів-ретроградів», застійне. І навпаки еліта «лисиць» динамічна. Механізм соціальної рівноваги функціонує нормально, коли забезпечений пропорційний приплив в еліту людей першої та другої орієнтацій. Припинення циркуляції призводить до виродження правлячої еліти, до революційної ломки системи, до виділення нової еліти з перевагою в ній «лисиць», які з часом перетворюються у «левів», прихильників жорсткого придушення і деспотизму. Моска, розвиваючи ідеї Парето, вважав, що циркуляція еліти – запорука здоров'я суспільства (за умови переваги стабілізаційної консервативної тенденції), збереження спадкоємного відновлення еліти за рахунок кращих вихідців з мас [3, с. 98].

За часів незалежності в Україні спостерігався процес чергування різних типів еліт. Але оскільки процес циркуляції був припинений, то їх зміна відбувалася в середині самої системи. З приходом до влади кожна з еліт обіцяла суспільству те, чого воно бажало, а виконувала те, що їй було корисно. З часом суспільство розчаровувалося у старій еліті, і вона змінювалася новою, яка спочатку, хоча б фасадно, відрізнялася від старої. Нова еліта, використовуючи методи попередньої та прагнучи до всевладдя, повторювала політику старої та згодом опинялася по той бік влади. Процес заміщення однією елітою іншої був постійним і повторюваним за для збереження рівноваги соціальної системи. Однак в певні часи замкнутість цього процесу призводила до, так званих, «революцій», які виступали в якості інструменту набуття владних повноважень.

Слід зазначити, що В. Парето стверджував, що люди можуть носити «ярлик» еліти, не володіючи відповідними якостями, особливо це зустрічається в державах на етапі трансформації. В якості характерних рис представників правлячої еліти виступають: високий рівень самовладання, вміння використовувати для своїх цілей слабкі місця інших людей, здатність переконувати, спираючись на людські емоції, здатність застосовувати силу, коли це необхідно. Якщо еліта нездатна застосувати одне з останніх якостей (переконання або силу), вона сходить зі сцени і поступається місцем іншій еліті, якій це під силу. Звідси теза Парето: «Історія – це кладовище аристократій» [4, с. 321].

У випадку України більшість її політичної еліти носить такий «ярлик». Їй притаманні тільки деякі з необхідних якостей. Саме тому більшість політичних акторів мають за собою велику команду радників, які допомагають вирішувати нагальні питання, впливати на конкурентів, приймати необхідні рішення. Коли еліта стає нездатною переконувати своїх опонентів, то вона програє і уходить в тінь. У випадку нездатності здійснювати силовий варіант, за умов державної необхідності за для безпеки громадян, вона взагалі зникає з політичної арени, інколи навіть назавжди.

Слід зазначити, що трансформація суспільства і розвиток еліт – взаємопов'язані процеси, які визначають необхідність глибинних змін у формуванні та функціонуванні політичної еліти. Необхідність протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам, складність і глобальний характер сучасних процесів висувають на перший план проблему стратегічного управління. Традиції розвитку кожного суспільства, особливості політичного режиму та політичної культури виступають в якості першочергових факторів, які впливають на ефективність політичної еліти. А стратегія, в свою чергу, є невід'ємною складовою сутності політичної еліти, способом її діяльності, завдяки якій максимально виключаються постійні загрози інтересам держави та безпеки нації.

Характер діяльності політичних еліт безпосередньо визначається системою її рекрутування. Процес створення еліти виключно важливий для політичної системи: він може або забезпечити більш-менш рівні можливості доступу до влади всім громадянам, або обмежити ці можливості, а то й зовсім їх позбавити. Залежно від типу політичного режиму і політичної системи виділяють наступні принципи висування нових представників: кровна спорідненість, спадкування, освіта, професійна компетентність, особиста відданість, партійна приналежність, вислуга років та інше. Просування вгору еліт за політичною ієрархією здійснюється через канали рекрутування. Основними з них є: державний апарат, армія, політичні партії, релігійні об'єднання, система освіти, органи місцевого самоврядування. Особливості політичного режиму та культури, історичні традиції політичного розвитку обумовлюють домінування того чи іншого каналу. Саме система рекрутування еліти безпосередньо визначає якісний склад і особливості діяльності її представників [1, с. 100-101].

Крім найбільш поширеної типології форм рекрутування політичної еліти, внаслідок поділу її на відкриту і закриту, в сучасному світі все більшого поширення набуває поділ на меритократизм і клієнтелізм. Причому формування політичних еліт за першим принципом, за рівнем освіти, моральних і професійних критеріїв останнім часом виходить на другий

план, поступаючись місцем клієнтелізму, в основі якого лежить система патрон-клієнтських відносин, в яких основну роль відіграють неформальні відносини.

Отже, в системі елітоутворення важливе місце також займають і неофіційні стосунки. Наслідком домінування неформальних механізмів елітоутворення можуть стати неофіційні, персональні зв'язки і взаємини, які в подальшому стають ключовими принципами формування та функціонування еліт. Дана ситуація може привести до розриву між публічною системою відбору і дійсним способом формування влади. У результаті складаються форми міжкорпоративної конкуренції в якості угруповань і кланів, які використовують родинні зв'язки і принципи етнічної солідарності в якості механізмів взаємодії. Подібні процеси деформують елітоутворення і перешкоджають вирішенню виникаючих проблем.

До того ж неформальні механізми елітоутворення також ведуть і до появи олігархії, яка очолює певні угруповання і клани, з метою нарощування власного капіталу. Розглянувши «закон олігархії» Р.Міхельса, можна зробити висновок про те, що зміна механізмів елітоутворення демократичним шляхом в умовах транзиту практично неможлива з наступних причин: маси розрізнені, неорганізовані і нездатні до колективних дій без керівництва з боку організованої меншості, а також тому, що рядові члени суспільства в силу своєї некомпетентності не можуть контролювати дії лідера. Таким чином, впровадження демократичних тенденцій під час періоду трансформації є неефективним, оскільки суспільство, як і інші організації, знаходиться під пануванням олігархії. Для збалансування позицій необхідна поява в суспільстві (не з олігархічних кіл) сильного харизматичного лідера, прихильника використання елементів авторитарного правління. У результаті аналізу його діяльності можуть бути зроблені висновки щодо перспектив ефективної роботи, яка може привести до стабільності держави [2, с. 74].

Усі ті застереження, до яких закликали провідні науковці з дослідження політичних еліт, здійснилися в Україні. Клієнтелізм укорінився в системі формування політичних еліт. Відбувся поділ на клани, та виокремилася певна група найбільш заможних та впливових осіб – олігархів. Шляхи потрапляння до лав політичної еліти zostалися зрозумілими, але не пов'язаними з виборчими процесами. В Україні групи політичних еліт, відокремившись від зовнішньої середи (автор має на увазі як акторів зовнішньої політики, так і усе українське суспільство), конкурують між собою, використовують різноманітні політичні технології, засоби економічного впливу в боротьбі за владу. Все це призводить до її консервації, застою та звородності.

До того ж слід зосередити увагу на питанні взаємодії загальнодержавної та місцевої (регіональної) еліт. Оскільки від узгодженості їх дій суттєво залежить не лише результат державотворення, але і єдність, цілісність України як унітарної держави.

Взагалі, поділ еліти України на регіональну і національну можливий, передусім, за компетенцією, функціональними її особливостями, діапазоном конкретних питань, які їй доводиться вирішувати. У даному контексті можна погодитися з думкою В.Бакірова, який зазначає, що коли певні рішення «мають загальнонаціональне значення й від них залежить подальша доля народу, країни, то йдеться про національні політичні еліти. Коли ж рішення мають загальнорегіональне значення, маємо справу з регіональними елітами» [6, с. 243].

Також, розподіл на регіональну і загальнонаціональну еліту можна здійснювати і за наступним показником: за істотними відмінностями між загальнонаціональною (столична, обласна) і регіональною (провінційна) елітами. Тут необхідно враховувати такі ознаки: рівень освіти, інтелекту, функціональний вплив на соціально-економічну і політичну ситуацію в Україні (ступінь можливостей і реальних дій).

І хоча в багатьох випадках регіональна еліта, маючи специфічні риси, особливості й повноваження, разом з тим багато в чому копіює загальнонаціональну (столичну) еліту, проте з часом регіональна еліта України (особливо в крупних індустріальних центрах) стає

все більш досвідченою, самодостатньою у вирішенні конкретних соціально-економічних, політичних та інших проблем, таким чином, мало поступається еліті загальнонаціональній.

Процес вдосконалення політичної еліти досить трудомісткий та затяжний за часом. Як зазначає Г.Щокін, після зруйнування тоталітарної системи кадрова робота в Україні взагалі була занедбана, людей було кинуте у вир недорозвинутого політичного ринку, коли на хвилі популізму, використовуючи демократичні процедури, до влади подекуди прийшли демагоги, які виявилися спритнішими за колишніх представників компартійної еліти [7, с. 376].

Проте за більш ніж двадцять років незалежності ситуація докорінно не змінилася і проблеми формування та функціонування політичних еліт залишилися такими ж. Що стосується і загальнонаціональної, і регіональної еліти в Україні, вихідними були й лишаються дві проблеми. Перша, основоположна: формування національної еліти, забезпечення її спроможності не просто самореалізуватися і максимально прислужитися самій собі, а й перед усім власному народові, державі, об'єднати її, залагодити всі конфлікти виключно мирним шляхом. Поки що українська еліта об'єктивно такого прагнення не демонструє. Корпоративні, власницькі інтереси у її діях були і є домінуючими. Друга проблема пов'язана з неузгодженістю дій еліти загальнонаціональної і регіональної, що суттєво посилює федералістські настрої, тенденції, а відтак ставить під загрозу національну єдність унітарної української держави.

Для сучасної української еліти будь-якого рівня властивий киевоцентризм з поділом на київську, донецьку, дніпропетровську і харківську еліту, суттєвої різниці між якими майже не існує. Як і колишній компартійній еліті (України, СРСР), так і сучасній українській притаманні такі риси, як комчванство, самовпевненість, відірваність від народу, невміння спілкуватися з ним тощо.

Усі вище перелічені проблеми, їх поєднання та поглиблення, і призвели до «революційних» процесів в Україні. Якщо привести узагальнене трактування цього поняття, то «революція» – це насамперед зміна правлячої верхівки, а також серйозні соціально-політичні зміни. Але ані першого, ані другого поки що в Україні не спостерігається. Саме тому поняття «революція» доцільніше застосовувати до тих неочікуваних змін, які відбулися в українському суспільстві. Адже попри різке зростання у громадській свідомості протестних настроїв, такий потужний та масовий спалах громадянської непокори все ж таки став явищем несподіваним та неочікуваним.

Причиною такої швидкої трансформації громадського спротиву стало крайньо критичне ставлення населення до діяльності політичних еліт та до політики, яку вони реалізують. До того ж це стосується подій не лише останніх років, а й значною частиною всього часу незалежності. На думку автора, відповідальність лежить на всій політичній еліті за часи незалежності. Оскільки, як зазначалося раніше, вона носить замкнутий характер, має обмежене коло осіб та нікуди не зникає, а лише змінює свої позиції із владних на опозиційні та навпаки.

Проте слід зазначити, що на фоні загальнонаціональної кризи все більшого поширення здобули місцеві (регіональні) кризові явища. Оскільки важливим чинником, який впливає на поширення революційних настроїв, є наявність дискримінації більшої чи меншої частини населення країни – формально рівноправної.

До того ж на поширення кризи в регіонах впливає ще одна обставина. Місцеві (регіональні) еліти порівняно з національними справляють більш значний вплив на настрої населення певного регіону. А між собою вони почасти мають певні конфлікти з приводу окремих питань ведення політики. Таким чином конфронтації між політичними елітами різних регіонів переносяться в соціальну площину (конфронтацію між різними групами, осередками населення різних регіонів).

Також значним є протистояння центр-периферія. Більш ніж за двадцять років незалежності сформована централізована система управління державою відбивається на поведінці політичних еліт, підкреслюючи значимість столичних та другорядність

регіональних. Таким чином, політичні, а також економічні конфлікти між різними групами еліт досить послідовно простежуються в поведінці різних верств населення. Більш того, вони загострюються з урахуванням поширення економічної кризи в регіонах та проявляються у збільшенні соціальної напруженості і сплесках конфронтації між прихильниками та противниками тих чи інших політичних позицій, рішень та змін.

На завершення розгляду проблеми слід підвести певні підсумки. На відміну від потреб забезпечення суспільного розвитку країни, політична еліта сучасної України не є позакласовою соціальною групою, що виражає інтерес суспільства в цілому. Вона представляє верхівку панівного класу, що здійснює керівництво суспільством в ім'я підтримки соціальної системи, яка і ставить цей клас у привілейований стан [5, с. 289].

Українська еліта своїми рисами, якостями, формами багато в чому антинародної діяльності потужно спричиняє народження і відповідної української бюрократії, яка виражає сукупний інтерес панівного класу (самої еліти), а також «революційних» настроїв серед населення.

Глибокий суспільний парадокс України, як і більшості нових держав пострадянського простору, полягає в тому, що політичними та ринковими трансформаціями, соціальними змінами управляють здебільш колишні компартійні лідери, а не нова еліта, яка й досі не з'явилася. А оскільки методи управління та засоби впливу залишилися незмінними всупереч тому, що суспільство перейшло на новий етап розвитку (в нього з'явилися нові потреби та вимоги від політичної еліти), то конфлікт неминучий, залишається лише питання ступені його загострення та тривалості.

У зазначеному контексті, проблема турботи про загальне благо хоча є й одвічною проблемою суспільного розвитку, коли громадськість не лише відповідно апелює до своєї правлячої еліти, але й коли еліта відповідає чи ні такій потребі, проте на даному етапі розвитку сучасної України її вирішення має першочергове значення, оскільки лише за умов ефективного двостороннього діалогу між елітою та населенням, можливе досягнення компромісу, з урахуванням вимог обох сторін, та подальшого розвитку країни.

Нову сторінку історії незалежної України слід розпочати з побудови нової політичної еліти, яка б виходила, формувалася та була підзвітна суспільству. Саме за таких умов можуть бути почуті різні думки із різних регіонів та осередків населення, відтворені певні дії та зроблені висновки за для врегулювання конфлікту та налагодження соціально-політичної обстановки перш за все всередині країни. Оскільки лише та держава може бути сильною, всередині якої немає внутрішніх протиріч, а населення згуртоване, консолідоване та з повагою відноситься один до одного.

Література:

1. Гаман-Голутвина О. В. Определение основных понятий элитологии / О. В. Гаман-Голутвина // Полис, 2010. – № 3. – С. 98-107.
2. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии / Р. Михельс // Диалог, 1990. – № 3. – С. 74-78.
3. Моска Г. Правящий класс / Г. Моска [Пер. с англ. Т.Н. Самсоновой] // Социологические исследования, 2010. – № 12. – С. 97-117.
4. Парето В. Компендиум по общей социологии. / В. Парето [Пер. с ит. А.А. Зотова]. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2011. – 511 с.
5. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М.: Изд-во Моск. комерч. ун-та, 2009.– 431 с.
6. Політологія [Текст]: навчальний посібник / Ю. І. Кулагін, В. І. Полуріза. – К.: Альтерпрес, 2013. – 612 с.
7. Щекин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: Монографія / Г.В. Щекин. – К.: МАУП, 2012, – 576 с.

Лавриненко А. А. «Революционные» процессы в Украине как результат деятельности политических элит

В статье рассматриваются процессы формирования и функционирования политической элиты в Украине за весь период независимости, а также ее взаимодействия с гражданским обществом. Анализируются основные причины возникновения конфликтных ситуаций, этапы их обострения и последствия. Прослеживается взаимосвязь между «революционными» процессами в Украине и деятельностью политических элит. Предлагаются рекомендации по стабилизации ситуации в стране.

Ключевые слова: политическая элита, общенациональная элита, местная (региональная) элита, политический конфликт, политическая система, трансформация.

Lavrynenko G. «Revolutionary» processes in Ukraine as a result of activity of political elites

The article examines the processes of formation and functioning of the political elite in Ukraine for the entire period of independence, as well as its interaction with civil society. The main reasons of conflicts, their acute stages and consequences are analyzed. There is the tracing the relationship between «revolutionary» processes in Ukraine and activities of political elites. Makes recommendations to stabilize the situation in the country.

Keywords: political elite, the national elite, the local (regional) elite, political conflict, political system, transformation.

УДК 316.423.3

Солов'ян Володимир Сергійович,
студент IV курсу філософського факультету спеціальності «Політологія»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕВОЛЮЦІЙНА СИТУАЦІЯ В МЕЖАХ ЗАГАЛЬНОЇ МОДЕЛІ РЕВОЛЮЦІЇ

В даній статті досліджено основні особливості концепції революційної ситуації в межах загальної моделі революції. У статті проаналізовано та висвітлено ідеї теоретиків революційної ситуації. Особливу увагу приділено сучасним тенденціям дослідження даної проблематики. В дослідженні розглянуто тенецу поглядів щодо явища революційної ситуації, а також здійснено спробу окреслення перспектив подальших наукових досліджень.

Ключові слова: революційна ситуація, соціальна революція, загальна модель революції.

Соціальні революції, як корінні, глибокі та якісні зміни в структурі суспільних і виробничих відносин, виникають внаслідок накопичення численних суперечностей у процесі соціального розвитку. Цьому передуює такий стан суспільства, за якого суспільна напруженість, обумовлена сукупністю суперечностей його розвитку, досягає свого апогею. Цей переломний прикінцевий етап певної формації суспільного розвитку називають революційною ситуацією.

Непересічне значення революційної ситуації, як складової знання про соціальну революцію, встановлює чіткий зв'язок даної проблематики з важливими науковими та практичними завданнями політичної науки. Зважаючи на досить широкий спектр підходів до трактування поняття революційної ситуації та її ролі в майбутній соціальній революції, основна увага в даному дослідженні прикута до висвітлення революційної ситуації в межах загальних моделей революції. Останні є складовими одного з чотирьох основних підходів до трактування соціальної революції, а саме політичного. Також не можна оминати чіткого

контекстуального зв'язку між способом трактування явища революційної ситуації і теоретичними засадами дослідження революційної ситуації в історії політичної думки.

Такий підхід обумовлює завдання з'ясувати місце концепції революційної ситуації у загальній моделі революції. Відповідно, така постановка мети дослідження визначає необхідність виявити основні недоліки політологічного підходу до трактування революційної ситуації. Також важливим є окреслення відмінностей підходів до розуміння даного соціального явища в межах політологічного підходу та інших «шкіл» в теорії революції. П.Штомпка, відомий дослідник соціальної революції, до таких, окрім політичної «школи», відносив біхевіористську (поведінкову), психологічну та структурну.

У процесі написання даної статті, серед останніх найважливіших досліджень і публікацій було проаналізовано доробок дослідників та теоретиків проблеми революційної ситуації, таких як: Р.Айя, К.Брінтон, Т.Скокпол, Ч.Тіллі, П.Штомпка та ін. Загалом, дана проблематика є достатньо широко висвітлена в західній політичній науці. Однак, існує брак комплексних досліджень революційної ситуації, які б поєднували «політичну» концепцію революційної ситуації з дослідженнями цієї проблематики в царині соціології та соціальної психології.

Незважаючи на поширеність політичного підходу до трактування явища соціальної революції, можна виділити декілька невирішених раніше частин. Вони обумовлені обмеженістю підходу до трактування явища революційної ситуації в межах політичних теорій, оскільки даний підхід передбачає розгляд революційної ситуації лише як феномен, що виникає внаслідок процесів виключно політичної сфери. Тому політичні теорії часто недооцінюють значення деяких факторів соціального розвитку. Узгодження політичної концепції революційної ситуації з психологічним, біхевіористичним та системним підходами є важливим фактором вироблення єдиної системи знання про революційну ситуацію. Це, у свій час, є важливою проблемою сучасної політичної науки [6, с. 216]. Узгодження цих підходів є особливо актуальним для процесу українського державотворення, яке уповільнюється перманентністним характером політичних та економічних криз, дана тема набуває саме сьогодні.

Загалом, революційну ситуацію можна визначити як політичну обстановку, що передуює революції і характеризується масовим революційним збудженням, яке охоплює широкі верстви населення (як правило пригнічувані соціальним станом класи), спричиняючи при цьому боротьбу проти влади. Революційна ситуація, таким чином, служить показником зрілості соціально-політичних умов для здійснення революції в державі.

Загалом, явище революційної ситуації можна визначити як сукупність передумов, необхідних для здійснення соціальної революції. Соціально-економічною основою даного явища, відповідно, є конфлікт між новими зростаючими продуктивними силами і старими, що віджили себе. Загальновідомим є той факт, що про революційну ситуацію доцільно говорити у тому випадку, якщо у суспільній свідомості революція і насильство, що зазвичай її супроводжує, стають виправданими та закономірними засобами виходу з ситуації, що склалася. Так, іще Ж.Ж.Руссо, виводячи принципи народного суверенітету, за якими «спільна воля завжди права», зазначав, що люди завжди зберігають своє право виступати озброєною силою проти уряду. Це право обумовлено сутністю суспільного договору між усіма членами суспільства, тому уряд, який порушує волю народу може бути усунений насильницькими методами. Але Ж.Ж.Руссо ніколи не порушував питання про революцію як про практичну задачу [1, с. 39]. У своїй праці «Кайдани рабства», засуджуючи будь-які прояви деспотизму, «Друг народу» значно поглибив проблему правочинності безпосереднього втручання народу в діяльність органів державної влади для умов недотримання ними обов'язків, покладених на них суспільним договором [2, с. 68]. Послідовник ідей Ж.Ж.Руссо, відомий діяч Французької революції кінця 18 ст., Ж.П.Марат, зокрема, вважав, що право народу на повстання є найбільш беззаперечним і невід'ємним правом, закладеним у самій природі речей. «Єдиною законною метою всякої політичної

асоціації є загальне благо», – писав Ж.П.Марат. «Якими б не були зазіхання на можновладців, будь-яке міркування повинне відступати перед вищим законом» [2, с. 73]. Отже, усяка влада, що суперечить інтересам загального блага, стає нелегітимною, протизаконною.

Основоположним каменем теорії революційної ситуації, на який спираються більшість дослідників, стала теза В.Леніна про три головні ознаки революційної ситуації: нездатність панівних класів зберегти своє панівне становище, погіршення матеріального становища пригноблених класів та здатність революційного класу до масових революційних дій. Дана теза була вперше висунута ним у роботі під назвою «Крах II Інтернаціоналу». Він виділяв такі три головні ознаки революційної ситуації: «1) Неможливість для пануючих класів зберегти в незмінному вигляді своє панування; та чи інша криза «верхів», криза політики пануючого класу... Для настання революції, зазвичай, буває недостатньо, щоб «низи не хотіли», а потрібно ще, щоб «верхи не могли» жити по-старому. 2) Загострення вище звичайного нужди і лих пригноблених класів. 3) Значне підвищення, в силу зазначених причин, активності мас, які в «мирну» епоху дають себе грабувати спокійно, а в бурхливі часи долучаються, як усією обстановкою кризи, так і самими «верхами», до самостійного історичного виступу. Без цих об'єктивних змін, незалежних від волі не тільки окремих груп і партій, але й окремих класів, революція – за загальним правилом – неможлива. Сукупність цих об'єктивних змін і називається революційною ситуацією». Тож проблема передумов революції, якщо розглядати її більш детально, включає дві важливі складові: вплив об'єктивних законів на прийняття рішення про захоплення влади революційним шляхом і співвідношення вільного та свідомого керівництва як з боку революційно налаштованих верст населення, так і з боку їх супротивників і тих, хто дотримувався нейтральної позиції [3, с. 538].

Науковий аналіз теорій революції та революційної ситуації ґрунтується на певних образах або моделях суспільного розвитку. Загальна модель революції являє собою своєрідну парадигму, утворену поєднанням різних теорій революції. Водночас, в контексті загальної моделі революції слід виділяти деякі окремі моделі революційного розвитку.

Серед тих теорій, що ставлять в центр своїх моделей діяльність і мобілізацію самих людей традиційно вирізняють так звану «вулканічну модель», згідно з якою революції здійснюються знизу, стихійно, в результаті накопичення загального напруження мас, незадоволеності соціальним та майновим статусом, ворожнечі між членами суспільства. Рушійними силами соціальних революцій виступають маси зневірених людей. Американський дослідник явища революційної ситуації в межах загальної моделі революції Р.Айя наголошує на тому, що в своїй сукупності, революції являють собою образ «періодично повторюваних вибухів соціально-психологічних напружень, які киплять наче лава під земною корою або вирують як пар в гейзері» [8, с. 49].

У рамках іншої, «змовницької моделі» акцент ставиться на діяльності «змовників», які спочатку не представляють ніякі маси, а виступають як сторонні агітатори, які підштовхують маси до революційних дій. Р.Айя вважає, що за умов «змовницької моделі» революційної ситуації люди стають жертвами маніпулювання, пропаганди та ідеології, за допомогою яких професійні революціонери (або угруповання з числа їхніх вождів) підбурюють їх до дії. Революції за таких умов – «робота підривних елементів, які просто геніально, обманними обіцянками і примусом провокують маси на насильство» [9, с. 49]. Розуміння змовницької моделі революційної ситуації розкривається відомим політологом К.Брінтоном наступним чином: «Революція вирощується насильно і штучно. Її насіння, кинуте в родючий ґрунт, удобрюється садівниками – революціонерами і загадковим чином проростають завдяки тим же садівникам, всупереч силам природи» [8, с. 86].

Моделі другого типу зосереджують увагу на структурному контексті. Вони припускають, що в кожному суспільстві завжди є великий запас невдоволення, яке виливається в революцію лише за певних сприятливих структурних умов. Революції таким

чином не «створюються», а «вивільняються»; вони «прориваються» тільки тоді, коли відбувається зрив урядового контролю, послаблюються репресивні заходи, настає крах держави. «Революційні ситуації розвивалися з причин військово-політичної кризи держави і панування одних класів над іншими. І лише завдяки можливостям, що виникли таким чином, революційні лідери і бунтівні маси змогли завершити революційні перетворення», – зазначає Т.Скокпол [9, с. 17].

Інший різновид цього підходу прийнято називати моделлю «знайденого скарбу». За подібного розвитку подій, революції виникають в умовах появи нових ресурсів та можливостей і здійснюються в процесі перерозподілу раніше накопичених благ. Таким чином, необхідною передумовою революційної ситуації, згідно з даною моделлю революції, є процес поступового нагромадження суспільних благ на одному суспільному полюсі як наслідок виробничих відносин [4, с. 103-108].

Також, на думку деяких авторів, соціальна дезорганізація та невірноваженість, викликані швидкими соціальними змінами, створюють сприятливі структурні передумови для революційної мобілізації. Таким чином, можна констатувати той факт, що прихильники політичних теорій розглядають революцію лише як політичний феномен, що виникає з процесів, які відбуваються виключно в політичній сфері, як результат «порушення балансу влади і боротьби суперників за управління державою» [9, с. 49]. Так, на думку Ч.Тіллі, революції – це не екстраординарні, незвичні явища, а скоріше «продовження політики іншими засобами», тобто різновид нормального політичного процесу, в якому різні групи прагнуть реалізувати свої цілі шляхом завоювання влади. Революції являють собою крайні форми суперництва за політичний контроль і відбуваються тільки тоді, коли сторони протистояння здатні мобілізувати значні ресурси, необхідні для завоювання влади у старого режиму [11, с. 193]. Однак, варто зауважити, що подібне розуміння революції розвиває саме розуміння поняття революційної ситуації, зводячи його до стану буденності в життєдіяльності суспільства.

У більш широкому значенні поняття революційної ситуації розкривається в «моделі політичної організації». Це ряд взаємопов'язаних компонентів, куди, серед інших, входять уряд, як організація що контролює основні, сконцентровані в її руках засоби придушення населення; та його суперник – будь-яка група, що протягом певного періоду часу прагне отримати ресурси для впливу на уряд. Варто зазначити також, що саме в межах груп протистояння відбувається революційна мобілізація як передумова колективної дії до досягнення загальних цілей революційним шляхом.

На думку Ч.Тіллі, революційна ситуація складається тоді, «коли уряд, що знаходився доти під контролем однієї, суверенної політичної організації, стає об'єктом ефективних, змагальних, домагань двох або більше різних політичних організацій. Вона закінчується, коли єдина, суверенна політична організація отримує право контролю над урядом» [11, с. 191]. Тут населення приходить в конфронтацію щонайменше з двома центрами влади з несумісними вимогами: колишній уряд і його альтернатива, представлена революційними організаціями та лідерами.

Загалом, дослідники виділяють чотири різновиди цієї ситуації. По-перше, це той випадок, коли одна суверенна політична організація намагається підпорядкувати іншу суверенну політичну організацію власній політичній волі. Приклад таких революцій можна з легкістю знайти біля витоків переважної більшості військових режимів новітнього часу, які прийшли до влади внаслідок усунення попередніх режимів. Другий вид революційної ситуації в межах загальної моделі революції виникає тоді, коли підпорядкована доти політична організація набуває самостійності. Найчастіше такий вид революційної ситуації спостерігається напередодні здобуття певною державою свого суверенітету і передую національно-визвольній революції. По-третє, революційна ситуація неодмінно виникає коли непримиренні ідеологемні опоненти набувають контроль над певною частиною урядового апарату. Така революційна ситуація може характеризуватися розпадом єдиної

централізованої системи державного управління, кризою органів державної влади та можливим зростанням сепаратистських рухів. Інший різновид революційної ситуації загальна модель теорії революції змальовує як процес розпаду політичної організації на два або більше блоків, кожен з яких набуває частковий контроль над урядом [11, с. 192]. Революція програє, коли достатня кількість громадян переносить свої симпатії і прихильність на альтернативний владний центр. Революція перемагає, коли відбувається зміна влади і одні її носії замінюються іншими.

Щодо безпосередніх передумов соціальної революції, то в межах загальної теорії революції співіснує декілька гіпотез, які можна розділити на дві групи: причини революційної ситуації та причини наслідків революції. Тож, сама революційна ситуація виникає коли: 1) на політичній арені з'являються непримиренні супротивники – опоненти, які претендують на контроль над урядом. Так виникає революційне лідерство, що може часто призводити до формування нової ідеології. Багато дослідників зазначають, що на цій стадії особливо важливу роль відіграють харизматичні революційні лідери. Це трапляється або коли уряд виявляється не здатним виконати вимоги населення, або коли останнє підсилює власні вимоги до нього. «Збільшення податків – найбільш яскравий приклад, але військова повинність, вилучення земель, врожаїв, сільськогосподарських тварин і накладення оброків – все це зіграло історичну роль у створенні опозиції» [11, с. 205].

Також, революційна ситуація виникає коли уряд не може або не хоче придушити супротивників. При цьому носії влади втрачають здатність керувати інструментами насильства.

Ч.Тіллі пропонує типову, «ідеальну революційну послідовність», що складається з семи стадій: 1) поступове виникнення опонентів і оформлення їхніх домагань на владу; 2) мобілізація тих, хто схвалює і підтримує ці домагання; 3) спроби уряду провести насильницьку, репресивну демобілізацію терплять провал; 4) противники і їх коаліції успішно встановлюють частковий контроль над деякими підструктурами уряду (регіонами, підрозділами, частинами персоналу); 5) вони борються за розширення цього контролю; 6) противники перемагають, зазнають поразки або входять в правлячу коаліцію з колишніми можновладцями; 7) відновлюється єдиний, суверенний, урядовий контроль [11, с. 208]. На думку Ч.Тіллі, лише на цій стадії можуть відбуватися подальші структурні трансформації суспільства: економічні, культурні, правові, моральні та інші.

Однією зі слабких сторін теорії, яку висунув Ч.Тіллі, є її недостатня специфічність. С.Тейлор вказує на те, що автор не пояснює, «чому одні групи приймаються політичною організацією, а інші відкидаються, чому в одних випадках армія залишається лояльною, а в інших переходить на бік революціонерів, зумовлюючи тим самим результат справи» [10, с. 146]. Загалом, подібні недоліки притаманні не тільки теорії Ч.Тіллі, але й іншим теоріям революції, а також більшості інших соціологічних теорій, що засвідчує необхідність подальшого поглибленого вивчення концепції революційної ситуації.

Протягом останніх кількох століть соціальні революції, як спосіб переходу від суспільно-економічних формацій, що історично вичерпали себе, до більш прогресивних, незмінно супроводжували історичний розвиток людського суспільства. Оцінки дослідників цього явища різняться, що й не дивно, зважаючи на всю суперечливість революційного процесу, який здійснює докорінну зміну парадигми попереднього суспільного розвитку. Множинність підходів до інтерпретації революційної ситуації в межах загальної моделі революції склалась в умовах постійного розвитку суспільних відносин, частиною яких є революційна ситуація. В будь-якому випадку, ця сфера політичної думки знаходиться в стадії постійного формування і повинна реагувати на постійні зміни соціальної реальності. Разом з тим, дослідженням революційної ситуації в межах загальної теорії революції, тобто, власне, політологічного підходу, нині бракує комплексних досліджень, які б спиралися на емпіричний досвід і поєднували в собі елементи соціологічні та психологічні концепції революційної ситуації. Перспективи розвитку концепцій революційної ситуації в контексті

загальної моделі революції полягають в подальшому розвитку ідей Ч.Тіллі, Т.Скокпол, Р.Айа та інших, а також в систематичному залученні емпіричних даних.

Література:

1. Кирилюк Ф. М. Історія зарубіжних політичних вчень нової доби: Навч. посібник / Ф. М. Кирилюк. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 414 с.
2. Манфред А. З. Жан Поль Марат и его произведения / Манфред А. З. – М.: Молодая гвардия – (ЖЗЛ), 1962. – 352 с.
3. Маркс К. Избранные произведения / К. Маркс, Ф. Энгельс – М.: Издательство политической литературы, 1983. Т. – 538 с.
4. Масловский М. В. Социология политики: классические и современные теории. Учебное пособие / М. В. Масловский. М.: Новый учебник, 2004. – 103-108 с.
5. Сорокин П. Социология революции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Sorok3/
6. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. [пер. с англ. под ред. В. А. Ядова.]. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
7. Юревич А. В. Социальная психология революций / А. В. Юревич // Психологическая газета: Мы и Мир. – 2012. – №10. – 49-50 с.
8. Brinton C. Anatomy of Revolution [Электронный ресурс] / С. Brinton // New York: Harper & Row. – 1965. – Режим доступа: <http://freepdfdb.com/pdf/brinton-crane>
9. Skocpol T. States and Social Revolution [Электронный ресурс] / Т. Skocpol. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1979. – 236 p. – Режим доступа: <http://www.ssc.wisc.edu/~wright/Soc924-2011/924-2011-book-project/Skocpol.pdf>
10. Taylor S. Social Science and Revolutions [Электронный ресурс] / S. Taylor. – London: Macmillan. – 1984. – 236p. – Режим доступа: <http://catalogue.nla.gov.au/Record/2933339>
11. Tilly C. From Mobilization to Revolution [Электронный ресурс] / С. Tilly. – Reading, MA: Addison-Wesley. – 1978. – 306p. – Режим доступа: <http://www.bsos.umd.edu/gvpt/lichbach/publications/TillyArticle.pdf>.

Соловьян В. С. Революционная ситуация в пределах общей модели революции

В данной статье исследованы основные особенности концепции революционной ситуации в рамках общей модели революции. В статье проанализированы идеи теоретиков революционной ситуации. Особое внимание уделено современным тенденциям исследования данной проблематики. В статье рассмотрен генезис взглядов относительно явления революционной ситуации, а также предпринята попытка определения перспектив дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: революционная ситуация, социальная революция, общая модель революции.

Solovjan V. Revolutionary situation in general model of revolution

Current article highlights: The main aim of article is to highlight the concept of a revolutionary situation within general model of revolution. The article is based on ideas of many theorists of revolutionary situation. The emphasis is laid on the current trends of studying this subject. The article clarifies the genesis of views on the revolutionary situation and prospects for further explore.

Keywords: revolutionary situation, social revolution, general model of revolution.

УДК 328.182:061.27:329:342.34

Фокіна Олена Сергіївна,

*студентка IV курсу філософського факультету спеціальності «Політологія»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ОСНОВНІ СУПЕРЕЧНОСТІ У ФОРМУВАННІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Розглянуто феномен громадянського суспільства та його виміри. Виокремлено основні елементи інституціонального виміру громадянського суспільства. Охарактеризований сучасний стан нормативно-правової бази функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні. Виокремлено основні суперечності та проблеми в формуванні інститутів громадянського суспільства в Україні. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення розглянутих елементів інституціонального виміру громадянського суспільства.

Ключові слова: *громадянське суспільство, інституціональний вимір, інститут громадянського суспільства, громадські об'єднання, суспільне мовлення, політичні партії.*

Проблема громадянського суспільства традиційно привертає увагу широкого кола суспільствознавців, а також політологів. Особливо актуальною вона постає на сучасному етапі – етапі поступового процесу становлення демократичної держави та громадянського суспільства.

Після проголошення у 1991 році державної незалежності України концепція громадянського суспільства була прийнята як загальнолюдська цінність і дістала відображення у Декларації про державний суверенітет України (1991 р.) та Конституції України (1996 р.). Тим самим Україна як держава задекларувала своє прагнення до демократії. Проте, зроблені заяви про наміри залишатимуться лише деклараціями до того часу, поки не будуть сформовані дійсні умови для існування інфраструктури громадянського суспільства.

Формування громадянського суспільства – невинний процес, який у демократичних країнах світу вже має певні чітко визначені критерії, принципи та засади, зокрема: пріоритет приватної власності і пов'язаних з нею інтересів власників; наявність розвиненого «середнього класу»; високий рівень життєвих і творчих можливостей самореалізації особистості в усіх сферах суспільного життя; функціонування значної кількості суспільно-політичних організацій, які відображають інтереси різних соціальних груп; постійний розвиток і утвердження громадянськості через обмін взаємодоповнюючими якостями за принципом «політичність громадянського суспільства і громадянськість політичного».

У постсоціалістичних країнах, до яких належить Україна, лише починає формуватися тип громадянського суспільства, в якому химерно переплітаються авторитарні та демократичні властивості та ознаки. І чим далі йде Україна шляхом становлення повноцінного громадянського суспільства і соціальної, правової держави, тим більше з'являється принципово нових можливостей для подолання гіперідеологічності та упередженості в оцінках минулого, теперішнього та майбутнього України. На порядок денний виходить вимога розвитку консолідації та побудова громадянського суспільства в національних умовах, урахувавши всі особливості українського досвіду державотворення.

Сучасні дослідження громадянського суспільства українськими дослідниками здійснюються переважно у трьох напрямках. Перший напрям представлений працями М.Патей-Братасюка, Т.Довгань, А.Карася, А.Колодій та інших, які досліджують ідею громадянського суспільства, її еволюцію, теоретичний зміст на різних етапах історії.

Другий напрям пов'язаний із вивченням сутності, структури та функцій громадянського суспільства, взаємодії його окремих елементів. Вони розробляються в працях В.Баркова, І.Кресіної, Т.Розової, Г.Щедрової, А.Колодій, В.Сіренко, В.Тимошенко, Т.Ковальчукта інших.

Третій напрям орієнтований на вивчення діалектики взаємовідносин громадянського суспільства та держави, їх взаємодія у рамках типологічно різних політичних систем. Він представлений дослідженнями українських вчених В.Бабкіна, В.Селіванова, А.Сіленко, О.Скрипнюка, М.Михальченка, І.Кураса, С.Тимченка, В.Цвиха, В.Шевченка, П.Шляхтуна та інших.

Реальну практику громадянського суспільства в Україні досліджувала І.Збишко у дисертації «Інфраструктура громадянського суспільства в Україні: співвідношення формальних ознак та реальної практики». Проблеми та перспективи становлення громадянського суспільства в Україні у своїй дисертаційній роботі розглянув П.Манджола «Роль громадянського суспільства у легітимації політичної влади в Україні».

Проте, громадянське суспільство, як явище не є усталеним і статичним. Воно постійно розвивається та трансформується, тому потребує постійного дослідження.

Метою статті є аналіз сучасного стану інститутів громадянського суспільства в Україні, нормативно-правової бази, що забезпечує діяльність цих інститутів, та виокремлення проблем і суперечностей.

Становлення громадянського суспільства є невинним процесом удосконалення громадянина, влади, суспільства, політики, права, який охоплює всі без винятку сфери життєдіяльності. Громадянське суспільство – це суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага [9, с. 119]. Для чіткого окреслення природи взаємодії інститутів громадянського суспільства з державою, **громадянське суспільство слід визначати як сферу відносин вільних індивідів та добровільно сформованих асоціацій та організацій громадян, яка обмежена необхідними законами від прямого втручання та регламентування з боку органів державної влади.** Узагальнивши підходи до розуміння громадянського суспільства, можна його представити у синтезі трьох вимірів функціонування соціуму – інституціонального, соціокультурного та структурно-функціонального. В інституціональному вимірі громадянське суспільство постає як сукупність своїх структурних елементів (громадянських об'єднань, профспілок, ЗМІ тощо); соціокультурний вимір вказує на ступінь політичної культури населення; структурно-функціональний вимір дозволяє визначити характер взаємодії влади та громадян у суспільно політичному процесі.

Добровільні громадські організації і громадські рухи є структурними елементами інституціонального виміру українського громадянського суспільства. Нині в Україні зареєстровано понад 30 тисяч всеукраїнських, регіональних та місцевих громадських організацій. За роки самостійного розвитку Української держави вони сформувались як незалежні (не урядові, недержавні) громадські об'єднання з метою відображення й захисту прав і свобод громадян. Особливо помітними серед них є жіночі та молодіжні рухи, благодійні організації.

Останні роки значна частина громадян взяла участь у страйках, демонстраціях. Численні опитування свідчать, що в останні роки, пов'язані з виборчими подіями, кількість громадян, що беруть участь у таких заходах, зросла до 60%. При чому, участь людей у зазначених громадських акціях пов'язана насамперед з соціальними проблемами. Проте у листопаді 2014 року розпочалися акції протесту проти рішення уряду про зміну напрямку зовнішньої політики. Ці акції згодом призвели до революції. Якщо раніше, можна було стверджувати, що членство у організаціях громадянського суспільства знаходиться на рівні 12%-15%, де найбільший відсоток участі належить профспілкам (19,6%), політичним угрупованням (8,9%) та спортивним та молодіжним асоціаціям, то революційні події

створили багато відверто нових громадських об'єднань, деякі з яких навіть перетворилися на політичні партії.

Від 22.03.2012 регулює порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань Закон України «Про громадські об'єднання» [3]. Закон вступив дію майже рік тому, і мав привести у відповідність українське законодавство до основних принципів, які на думку Комітету Міністрів Ради Європи, мають визначати правовий статус громадських організацій (далі не урядові організації – НУО). Серед основних принципів, які на думку Комітету Міністрів Ради Європи, мають визначати правовий статус громадських організацій їх країн, у документі сформульовані наступні: 1) НУО включають об'єднання або організації, створені як окремими особами (фізичними або юридичними), так і групами таких осіб. Вони можуть мати або не мати членів. 2) НУО можуть бути національними й міжнародними і за складом, і за сферою діяльності. 3) НУО повинні мати право на свободу висловлення поглядів та будь-які інші права і свободи, що мають гарантії у міжнародних або регіональних договорах та можуть належати таким організаціям. 4) НУО не підлягають управлінню з боку органів державної влади. 5) НУО, які мають правосуб'єктність, повинні мати такі ж права, що зазвичай належать іншим юридичним особам, і на них повинні поширюватися такі ж самі обов'язки та санкції у сфері адміністративного, цивільного та кримінального права, що зазвичай застосовуються до таких юридичних осіб. 6) Законодавчі та податкові норми, що застосовуються до НУО, повинні заохочувати їх утворення і тривалу діяльність. 7) НУО не повинні розподіляти будь-який прибуток, що може виникнути внаслідок їх діяльності, між своїми членами або засновниками, але можуть використовувати цей прибуток для реалізації своїх завдань. 8) Дії або бездіяльність суб'єктів владних повноважень, що впливає на НУО, повинні надаватися до адміністративного оскарження та вільного оскарження з боку НУО у незалежному та неупередженому суді з належною юрисдикцією [13].

Чинний Закон України «Про громадські об'єднання» відповідає зазначеним вимогам частково. Так, згідно статті 7 пункту 1-7 Закону України «Про громадські об'єднання» передбачає можливість створення не урядової організації як окремими особами (фізичними або юридичними), так і групами таких осіб, але не юридичною і фізичною. Статтею 19 передбачено набуття громадським об'єднанням всеукраїнського статусу, проте можливості бути міжнародними і за складом законодавець громадським об'єднанням в Україні не надає. Розділ III визначає права та діяльність громадських об'єднань. Громадські об'єднання сьогодні в Україні, відповідно висунутим критеріям не мають права розподіляти прибуток, що може виникнути внаслідок діяльності. Та найбільш і проблемним для українського громадянського суспільства є питання фінансування НУО а також їх взаємодія з органами державної влади. Згідно п.1 статті 21 Закону України «Про громадські об'єднання»: «Для здійснення своєї мети (цілей) громадське об'єднання має право звертатися у порядку, визначеному законом, до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами» [3]. Проте не зазначено строки і зобов'язання органів держави відповісти на зауваження клопотання та скаргу. Органи держави в цьому випадку не зобов'язані реагувати на пропозиції громадських об'єднань, а це ставить під сумнів існування симбіозу між громадянським суспільством і правовою державою. Важливою є стаття 23, яка дає можливість громадським об'єднанням, що мають статус юридичної особи отримати державне фінансування. Проте це той випадок коли *de jure* протиставлене фактичній реальності. Громадські об'єднання не отримують фінансування від держави сьогодні через економічну, та політичні кризи. Також, слід зазначити, що на нормативному рівні існує певний набір інструментів участі інститутів громадянського суспільства у політичному процесі. Зокрема йдеться про інструменти участі у консультаціях з громадськістю органів виконавчої влади та роботі громадських рад при цих органах. Разом з тим на практиці ефективність застосування на практиці зазначених інструментів

залишається не високою, тому що інститути громадянського суспільства не беруть участі у консультаціях з громадськістю, а також більшість громадських рад при органах виконавчої влади не працює системно та не залучається до обговорення проектів суспільно важливих рішень, а інститут громадянської експертизи практично не застосовується.

Політичні партії є тим інститутом який пов'язує державу і громадянське суспільство. На політичному рівні вони представляють акумульовані та узагальнені ними інтереси різних суспільних груп, виступають посередниками у стосунках громадянського суспільства і держави. В Україні поки що практично немає масових партій. Велика частина партій перебувають у стадії становлення, бо вони по-суті ще не вийшли за межі громадського сектора. Те саме можна сказати й про партії, які зменшили вплив на політику після багаточисленних розколів і функціонують лише на низовому рівні. Низові ланки будь-яких партій є скоріше структурами громадянського суспільства, ніж політичної системи.

В розвитку багатопартійності в Україні є великі проблеми, що позначаються й на громадському житті. По-перше, українські партії – це всього лише пост-комуністичні утворення і вийти на шлях справжнього політичного плюралізму їм поки що не вдається. Їх «перевиробництво» призводить до болючої фрагментації не лише політикуму, а й усього суспільства. По-друге, завдяки надмірному захопленню «партійним будівництвом» відбувся відтік і так нечисленної української еліти з громадянського суспільства в політику. І з кадрового, і з функціонального боку було б набагато краще, якби декотрі з них залишилися громадськими організаціями. По-третє, в міру олігархізації економіки і політики, усе більше число партій поповнює ряди «другорядних» утворень, які нічого не вирішують, але служать для прикриття тих чи інших великих (і часто тіньових) інтересів. А олігархічно-кланові партії, як було вже сказано, сприяють поширенню клієнтелізму та намагаються протидіяти проявам громадянської поведінки.

Формування громадської думки – найважливіша функція такого інституту громадянського суспільства як засоби масової інформації. Резолюцією Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» від 5 жовтня 2005 року Парламентська Асамблея закликала органи влади України перетворити державні телерадіокомпанії в канали суспільного мовлення згідно з відповідними стандартами Ради Європи [12]. 17.04.2014 був прийнятий Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України». Законопроектом передбачено створення юридичної «Національна суспільна телерадіокомпанія України».

Згідно з законом, завданнями НСТУ є об'єктивне, повне, своєчасне і неупереджене інформування про суспільно значущі події в Україні та за кордоном; сприяння консолідації українського суспільства; розвиток і зміцнення статусу української мови та культури, сприяння розвитку мов і культур національних меншин; сприяння якнайповнішому задоволенню інформаційних, культурних та освітніх потреб населення України, у тому числі шляхом створення та поширення економічних, історично-документальних, культурно-мистецьких, навчально-пізнавальних, розважальних, спортивних програм, програм для дітей та молоді, людей з обмеженими фізичними можливостями, національних меншин, інших соціальних груп; оперативне інформування населення про надзвичайні ситуації, що становлять загрозу життю чи здоров'ю людей; надання громадянам України затребуваних інформаційних продуктів, відсутніх на комерційному ринку; сприяння зміцненню міжнародного авторитету України.

Статут НСТУ затверджується Кабінетом Міністрів України. Зміни до Статуту НСТУ вносяться Кабінетом Міністрів України за поданням Наглядової ради НСТУ. Нагляд за діяльністю НСТУ здійснює Наглядова рада НСТУ, яка зокрема визначає основні напрями діяльності НСТУ, затверджує редакційний статут, контролює його виконання. Наглядова рада НСТУ складається з чотирнадцяти членів: по одному від депутатських фракцій Верховної Ради України поточного скликання та дев'ять членів від всеукраїнських громадських об'єднань з різних сфер.

Таке новоутворення є дійсно позитивним зрушенням для української громадськості. Та слід звернути, що згідно статті 14 Закону України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України»: «Держава забезпечує належне фінансування НСТУ, яке передбачається окремим рядком у Державному бюджеті України та становить не менше 0,2 відсотка видатків загального фонду Державного бюджету України за попередній рік. Фінансування НСТУ здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України протягом чотирьох років з дня набрання чинності цим Законом»[4]. Тож виникає ризик диктатури та безпосереднього впливу держави на об'єктивність висвітлення подій на суспільному телебаченні і радіо, бо крім фінансування також і майно НСТУ належить державі, яка має право його вилучити (стаття 15). Та попри ці негативи, слід зазначити, що саме цим законом держава ствердила орієнтир на формування громадянського суспільства в Україні, й затвердила важливість ролі об'єктивного суспільного ЗМІ в цьому процесі.

Підбиваючи підсумки слід сказати, що недостатньо динамічний розвиток інститутів держави і громадянського суспільства посилює стагнацію політичного і духовного життя в країні, стримує реалізацію прав і свобод людини, тому необхідні перетворення та вдосконалення нормативно-регламентованої та фактичної сфер співпраці держави та громадянського суспільства. Українські реалії такі, що громадські об'єднання на політичний процес відчутного впливу все ще не мають; в українській політиці домінують «тіньові структури» – кулуарні форми узгодження дій елітними і псевдо-елітними групами. Громадяни ж, які входять в об'єднання, несуть із собою здебільшого «старі» цінності політичної культури; нові, європейські норми впроваджуються досить повільно і в обмежених вимірах.

Для того, щоб зменшити негативні тенденції у процесі становлення українського громадянського доцільно здійснити такі заходи: по-перше, після моніторингу діяльності, ліквідувати непрацюючі громадські об'єднання, по-друге, спростити процедуру реєстрації громадських об'єднань, по-третє, зобов'язати органи державної влади реагувати на звернення, пропозиції, скарги реагувати у певний строк, по-четверте, розробити гарантії об'єктивності та не підпорядкованості Національної суспільної телерадіокомпанії України органам державної влади, по-п'яте, продовжити роботу над Законом України «Про громадські об'єднання» та інших базових документів.

Для подальшого розвитку громадянського суспільства в Україні необхідно сформувати нові форми і методи співпраці інститутів громадянського суспільства і держави, які багато в чому залежатимуть від громадянської активності, від розвитку рівня культури діалогової взаємодії суспільства і держави, і ,найголовніше, від законодавчо-правового закріплення процедур симетричної двосторонньої інтеракції держави і соціуму. Зрештою, громадянське суспільство є ідеалом та загальноновизнаною в усьому світі суспільною метою, тому робота в напрямку його становлення в Україні має неупинно продовжуватись.

Література:

1. Барков Валерій Юрійович. Соціально – політичне становлення громадянського суспільства в Україні [Текст]: автореф. Дис. ... к. політ. наук: спец. 23.00.02 / Барков В. Ю.; Ін-т держави і права ім. Корецького НАН України – К.:9 1999 р. – 38 с.
2. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії : монографія / [Кресіна І. О., Скрипнюк О. В., Коваленко А. А., Перегуда Є. В., Стойко О. М., Балан С. В., Полішкаророва О. О., Явір А. В.]; за ред. І. О. Кресіної. – К: Логос, 2007. – 316 с.
3. Закон України «Про громадські об'єднання» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 1. – с. 1.
4. Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» // Офіційний вісник України. – 2014. – № 40. – с. 37.

5. Збишко Ірина Степанівна. Інфраструктура громадянського суспільства в Україні: співвідношення формальних ознак та реальної практики [Текст]: автореф. Дис. ... к. політ. наук: спец. 23.00.02/ Збишко І. С.; Київ нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. - К.2013 р. - 20 с.
6. Калініченко Михайло Михайлович. Політико-владний потенціал громадянського суспільства в сучасній теорії політики [Текст]: автореф. Дис. ... к. політ. наук: спец. 23.00.01/ Калініченко М. М. Київ нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. К.2006 р. – 20 с.
7. Ковальчук Тетяна Іванівна. Громадянське суспільство: сутність та тенденції розвитку [Текст]: автореф. Дис. ... к. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Ковальчук Т. І. ; Ін-т держави і права ім.Корецького НАН України - К. 1995р. – 18 с.
8. Особливості розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні: матеріали доповідей та виступів міжнародної наукової конференції [«Дні науки філософського факультету-2012»], (Київ 18-19 квіт. 2012р). / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – Ч.IX. – с.319 – 320.
9. Політологічний енциклопедичний словник/ [за редакцією Ю.С. Шемшученка].– К. «Генеза» 2004. – с.119 – 736 с.
10. Правові механізми взаємодії держави і громадянського суспільства в Україні історичний досвід і виклики сучасності: наукова записка / [Горбатенко В. П. (кер. Авт. Кол.), Кресіна І. О., Кукуруз О. В., Тимошук В. П., Стрельцова О. В., Матвійчук Л. О.]. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – с.22 – 98 с.
11. Проблеми реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні : монографія / [за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука]. – К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. – 424 с.
12. Резолюція 1466 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_611
13. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам–членам стосовно правового статусу неурядових організацій у Європі № CM/Res(2007)14(Прийнято Комітетом Міністрів 10 жовтня 2007 р. на 1006-му засіданні заступників Міністрів) [Електронний ресурс] /Український незалежний центр політичних досліджень Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=6032308&mode=thread&order=0&thold=0>
14. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун – К. «Либідь» 2005 р. – 568 с.
15. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі. Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованою Радою Європи, Страсбург, 5 липня 2002 р. // Юридичний вісник України. – 2002. – № 50.

Фокина О. С. Основные противоречия в функционировании институтов гражданского общества в Украине

Рассмотрен феномен гражданского общества и его сферы. Выделены основные элементы институциональной сферы гражданского общества. Охарактеризовано современное состояние нормативно – правовой базы функционирования институтов гражданского общества в Украине. Выделены основные противоречия и проблемы в функционировании институтов гражданского общества в Украине. Сформулированы предложения по совершенствованию рассмотренных элементов институционального измерения гражданского общества.

Ключевые слова: *гражданское общество, институциональное измерение, институт гражданского общества, гражданские объединения, общественное вещание, политические партии.*

Fokina O. Main contradictions in the functioning of the institutes of civil society in Ukraine

The phenomenon of civil society and its environment are considered. Main elements of the institutional environment of civil society are allocated. Current state of legislative and regulatory framework for functioning of Ukrainian public associations is characterized. Main contradictions and problems in the functioning of the institutes of civil society in Ukraine are allocated. Suggestions for improvement of considered elements of the institutional environment of civil society are laid down.

Keywords: *civil society, institutional environment, institute of civil society, public associations, public broadcasting, political parties.*

ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ

УДК 316.3.21

*Шаповаленко Марина Володимирівна,
доктор політичних наук, доцент кафедри політології
Харківського національного університету імені В. Каразіна*

ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНИЙ КАПІТАЛ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У сучасних умовах проблема політичної стабільності в Україні набуває особливої гостроти. Це обумовлено необхідністю проведення системних реформ та забезпечення національної безпеки. Проте це можливе при наявності політичної довіри з боку населення та наявності політичного капіталу у владних інститутах. Якщо є криза довіри, то вкрай складно досягнути нового формату суспільного договору і забезпечити консолідацію демократії.

Ключові слова: політична стабільність, трансформація суспільства, політична довіра, легітимність, політичний капітал.

Проблеми політичної стабільності та механізмів її формування й підтримання в умовах трансформації суспільства є одними з найважливіших для сучасної політичної науки. У світі, який постійно змінюється і ускладнюється в умовах глобалізації, збереження стабільності у суспільстві набуває особливого значення, оскільки, важливим чинником її є політичний капітал акторів та інститутів.

Події, що сталися в Україні наприкінці 2013 та початку 2014 рр., дозволяють по-новому розглянути проблеми і колізії демократичного транзиту посткомуністичного типу. Системна трансформація політичної системи відбувається в край складних геополітичних та внутрішньополітичних умовах.

Проблеми політичних трансформацій і стабільності вивчають, зокрема, такі вчені, як В.Ачкасов, С.Володенков, О.Галкін, А.Дегтярьов, В.Ільїн, М.Ільїн, Ю.Левада, С.Ліпсет, І.Лиханова, С.Кен-Рюн, С.Торрес, О.Макаричев, М.Михальченко, В.Сергеев та інші. Серед західних авторів, наукові здобутки яких уплинули на розробку цього напрямку, слід назвати Г.Колодку, Т.Парсонса, Н.Смелзера, А.Турена, Ю.Габермаса, Ф.Хайєка, П.Штомпку; в Україні та в Росії Є.Головаху, М.Ільїна В.Горбатенка, Г.Зеленько, В.Креміня, А.Романюка, О.Фісуна, В.Якушика.

Істотною складовою успіху системної трансформації суспільства забезпечення політичної стабільності, що неможливе без підтримки з боку населення дій правлячого політичного класу і відповідних інститутів влади. Підтримка масовою свідомістю політичної влади як системи інститутів, якою делегована певна сукупність компетенцій, є основою політичної стабільності суспільства і може бути головним ресурсом реформування суспільства. Це делегування суспільством деякої суми повноважень інститутам і певним персоналіям означає, що, з одного боку, політичні інститути і політичні актори придбавають право здійснювати свої владні повноваження, використовуючи примусові акції і прибігаючи до непопулярних заходів. В той же час, делегував повноваження, суспільство готове підкорятися діям і розпорядженням цих інституцій, і відповідно, з розумінням сприйматиме непопулярні дії офіційної влади, починаючи від «шокової терапії» в економіці із зубожінням частини населення, до деяких ліберальних обмежень. Підтримка, довіра є складовими політичного капіталу акторів, тому важливо визначити роль і значущість цього явища в системній трансформації суспільства. Виявлення ролі цього чинника дозволить з'ясувати ресурсне забезпечення системних перетворень, можливо, відповідь на питання відносно

природи посткомуністичних трансформацій і перспектив консолідації демократії в нашій країні.

Стабільність є складне і багатомірне явище, і, як правило, результат взаємодії різних факторів і механізмів її збереження. В той же час вона являє собою рухливий і хитливий стан, що проходить у своєму розвитку через фази дестабілізації різних корелятивних підсистем суспільства. Тому політична стабільність же виражає такий стан політичної динаміки, при якому домінує тимчасова рівновага (чи баланс) сил основних політичних акторів, після якого можлива і наступна дестабілізація, порушення даного балансу. Це порушення балансу й може привезти до політичної кризи. Вважається, що загальна нестабільність прямо пропорційна наступним факторам: росту урбанізації, перенаселенню, ослабленню механізмів соціально-політичного контролю, ступеню торгової і фінансової залежності від зовнішніх джерел, нормативні зміни, неадекватні політичні рішення, зміна статусу еліт.

Дестабілізуючі політичні дії підсилюють тиск на державну владу і політичний режим, розширюючи чи, навпаки, звужуючи правові норми легітимності. Ступінь їхнього впливу на систему багато в чому залежить від характеру політичної системи і політичного режиму, частотою їхньої появи і тривалістю.

У той же час рівень політичної стабільності визначається здатністю політичної системи і режиму справлятися з дестабілізуючими акціями внутрішнього порядку і зовнішніх імпульсів.

Головними стабілізуючими чинниками є наявність соціальних каналів для вираження різноманітних протестів, легалізації конфліктів і вмілого ними керування, своєчасної політичної інституалізації соціально-економічних програм. Наступним компонентом політичної стабільності є легітимність політичної влади і її здатність до адекватного реагування на різні зовнішні імпульси і здатність підтримувати переконання в оптимальності й ефективності існуючого режиму, як найбільш адекватного нормам і традиціям даного суспільства.

В умовах трансформації суспільства, потенціал дестабілізації міститься у базисному розриві між соціально-економічними змінами і гранично запізнілим створенням політичних інститутів (не тільки як політичні партії, партійна система, вибори і таке інше, але й правила гри, формальних і неформальних обмежень, що спрямовують політичну активність в певному напрямку). Це приводить до розриву соціокультурної цілісності: відбувається розрив між колишньою системою цінностей, на яких ґрунтується легітимність політичної влади, і змінами, що припускають появу нових цінностей і норм. Це приводить до порушення екзистенціальної стабільності: комфортність і затишок повсякденного життя порушуються, розширюється депривація, розвиваються політичні пристрасті, росте конфліктність на всіх рівнях політичної системи. Крім того, велику роль у стабільності/нестабільності у політичній дестабілізації грають зрілість політичних інституцій, вплив яких може бути вирішальним у хитанні маятника.

У перехідних суспільствах різноспрямовані і неодночасні зміни елементів системи можуть перетворити нестабільність у перманентний стан. Перманентна нестабільність системи є визначений стан системи, у якому превалюють неконтрольовані чи слабко контрольовані процеси. Стихійні і базисні зміни, що виходять за межі керованості з боку владних структур, сприяють руйнуванню системи, а не її трансформації і система перестає відтворювати свої базисні характеристики.

Кризи створюють нові альтернативи для розвитку і формування нових конфігурацій між політичними структурами. Український варіант довгострокової стабільності був прикладом латентної нестабільності з цілим ланцюгом відкладених політичних конфліктів, які й проявились під час кризи 2013-2014 рр.

Перш за все, переважна більшість політичних інституцій, утворених за зразками західних демократичних режимів, відрізняється неспроможністю прийняти рішення,

виробляти стратегічні курси розвитку суспільства та контролювати цілеспрямоване застосування владні ресурсів.

А головне – сучасна українська влада продовжує зберігати неупублічність й непрозорість, що були притаманні попередньому режиму. Події законотворчого процесу, неспроможність здійснювати послідовно політичний курс та неможливість розробити більш-менш реалістичну стратегію забезпечення національної безпеки держави (фінансова та податкові системи знаходяться й досі у стані невизначеності) є доказом даної тези. Сама політична реальність створює ситуацію неможливості коректної інституційної ідентифікації не тільки аналітикам, але самим діючим особам, тобто політикам вищих органів влади.

Більш того, реальний конфлікт між групами інтересів дає можливість владі приховувати недієздатність, що дозволяє їм зміцнювати свої позиції, а різноманітним угрупованням у середині її – вирішувати головну проблему перехідного періоду забезпечувати накопичення первісного капіталу. Суперечності існували і існують тільки в засобах публічного обґрунтування цього питання [1, с. 27-34].

Постійне порушення правил гри між елітам ще більш поглиблює кризу легітимності політичної влади, а невизначеність діяльності того чи іншого політичного інституту приводить до того, що власне інститути як ціле не складаються, що і поглиблює «дисфункцію окремих демократичних інститутів».

Подолання дисфункцій нестійких формалізованих і неформалізованих інститутів демократії лежить у площині посилення прозорості правил гри між елітами, неухильному проходженні їм як переможців, так і переможених під час виборів, включення принципу політичної відповідальності в процедури діяльності політичних акторів, що могло б служити способом «стримування і часткової нейтралізації цих енергій».

Делегування повноважень і готовність підкорятися утворюють політичну довіру, з якої уже випливають такі феномени як легітимність/нелегітимність, згода/незгода, підпорядкування/непокоря, законопослухняність/аномія і так далі. Цей стан у соціології політики П'єра Бурдьє одержав назву політичного капіталу. «Політичний капітал є формою символічного капіталу, кредитом, заснованим на вірі і визнанні, точніше, на незліченних кредитних операціях, за допомогою яких агенти наділяють людину(чи предмет) тією самою владою, що вони за ним визнають» [1, с. 208].

Безумовно, політичний капітал являє собою деяку судину, заповнена довірою, незліченними кредитами з боку суспільства, що постійно балансує, розгойдується, потихеньку утрачаючи свій зміст. Якщо сума довіри (політичний капітал) перевищує необхідний мінімум, то система інституцій може спокійно виконувати свої владні функції. Якщо ж капітал починає вихлюпуватися, довіра падає нижче деякої критичної точки, то починає домінувати недовіра до владних інституцій майже на всіх рівнях і ефективність прийнятих державних рішень прагне до нуля.

Але як же бути з цією судиною інституцій в епохи системних трансформацій? Адже очевидно, що кредитний аванс необхідно повертати з відсотками в гранично короткий термін. А якщо використовуються непопулярні міри, чекання поліпшення добробуту не виправдуються, більш того декларовані реформи так і не відбуваються, а демократичні інституції, крім розчарування від нескінченної балаканини, нічого не приносять з погляду пересічного громадянина?

Відповідь очевидна – зниження довіри до критичної точки і нижче її приводить до наростання недовіри, а значить і делегітимації політичних інститутів влади, неприйняття на різних рівнях суспільної свідомості, що може й спричинити спочатку урядову кризу, потім – політичну, і, нарешті, державну.

Тому очевидно, що політичний капітал не є чимось від століття даним і по своїм видам дуже різноманітний. До одного виду капіталу відносять вірування і традиції, до іншого – капітал, придбаний у результаті діяльності формалізованих структур влади. І, нарешті, третій – це те, що П. Бурдьє називає, позиковим політичним капіталом. Він

підкреслює, що це є особистий капітал, котрий зв'язаний з особистісними особливостями агента влади, тобто з його харизмою і який зникає разом із зникненням (частіше політичним чим фізичним) носія даного капіталу, і об'єктивований капітал інституції делегування куди є підставою цього капіталу, у але який накопичувався протягом тривалої історії існування самої інституції. Бурдье говорить про посади усередині самої партії, як приклад такого капіталу, але хіба інститути державної і політичної влади не є теж саме? «Об'єктивація політичного капіталу забезпечує відносну незалежність стосовно електорального санкціонування, замінюючи пряме домінування над людьми і стратегію особистого інвестування («платити за себе») опосередкованим домінуванням, що дозволяє тривалий час містити власників посад, утримуючи посади» [1, с. 216].

Цей кредит довіри дається суспільством в умовах гострої кризи і він може бути раціональним за своїм характером або ірраціональним, як просте неприйняття існуючого політичного режиму і прагнення до змін як таких поза залежністю від їхнього змісту. У будь-якому випадку (раціональному чи ж ірраціональному) цей капітал є лише аванс, котрий треба постійно і інкрементально підкріплювати. Але цей позичений капітал політичних інституцій вони також можуть розтратити дуже швидко. Так рух, що мав величезний кредит довіри із-за своєї позиції щодо української незалежності, і комуністичного режиму, і завдяки харизмі свого лідера В.Чорновола, на наших очах його поступово втратив, такий же шлях очікували й інших достатньо потужних акторів та політичних інститутів протягом усіх років незалежності. Поступово втрачають свої капітали новостворені інституції: парламент, президент, нові суспільно-політичні організації, які з'явилися у процесі Євро майдану.

Масштаби політичного капіталу визначають рівень сприйнятливості суспільства й індивідів до імпульсів, що виходять від владних інституцій. Ця сприйнятливість до імпульсів, як зверху, так і знизу є петля зворотного зв'язку, основою якої є політичний капітал. Він входить у виді очікувань і вимог у «чорний ящик» політичної системи і трансформується на виході у виді наказів, нормативних актів, що є поточною політикою [3, с. 91].

Якщо суспільство реагує на імпульси, що йдуть зверху, тому що цього очікують політичні інституції влади, то це значить кредит довіри не вичерпаний і може навіть наростає: добровільно платяться податки, оплачуються комунальні послуги, не порушуються прийняті норми поведінки і так далі [4, с. 30]. Влада може в таких ситуаціях використовувати метод пряника, знижуючи податки, підвищуючи пенсійні фонди, інвестуючи перспективні галузі виробництва [5, с. 37]. Але ці всі заходи дозволяють ще більше нарощувати вже існуючий політичний капітал. У той же час успішна нормальна реальна політика зовсім не означає, що партія, що проводила її, на чергових виборах залишиться при владі.

Але, якщо сприйнятливість падає нижче критичної точки і суспільство реагує неадекватно на очікування політичних інституцій: імпульси позбавляються первісного змісту, ігноруються розпорядження, провокують протестні настрої аж до їхньої інституціоналізації, то влада готова починати масштабні активні примусові міри [6, с. 127]. Але, як правило, політичний капітал інституцій узагалі висихає, що приводить до розпаду петлі зворотного зв'язку, тобто спочатку-до державної кризи, і, наприкінці, кризі політичної системи [7, с. 19].

Складової петлі зворотного зв'язку є й імпульси, що йдуть знизу до влади, тобто сигнали на вході у «чорний ящик» політичної системи [8, с. 21]. Якщо влада здатна сприймати ці імпульси і зберігається постійний обмін інформацією, то система працює і здатна до самокорекції, але, якщо потоки інформації фрагментовані і не перетворені в адекватні рішення, то система поступово розпадається [9, р. 686].

Сприйнятливість системи до імпульсів знизу, рівень відкритості багато в чому залежить від характеру взаємин між різними структурами політичної влади, принципами їхнього формування, тобто закритості/відкритості системи. У політологічній літературі мова

в таких випадках, як правило, йде про політичні режими. Прийняті типології, незважаючи на різноманіття, приймають як універсальний критерій ступінь відкритості/закритості в якості сутнісного і відповідно до нього виділяються тоталітарні, авторитарні, демократичні режими. Останнім притаманна свобода інформації, публічне обговорення соціальних проблем, регулярність виборів основних політичних інститутів, відповідальність політичної еліти. Все це в сукупності сприяє постійному заповненню політичного капіталу, що має таку властивість, як нестійкість і, «який може бути збережений ціною безупинної праці, що необхідний, як для нагромадження кредиту, так і для того, щоб уникнути його втрати» [1, с. 210]. Але в той же час далеко не завжди прозорість політичних інститутів демократії залишається незмінною і час від часу вони також стають глухі до імпульсів знизу. Більш того, така непрозорість стає навіть більш стійкою в перехідних режимах, ніж в умовах явно недемократичного режиму.

У той же час існує стійка тенденція кризи соціального капіталу й інститутів, що представляють владні інститути, підвищення закритості еліт, несприйнятливості до імпульсів, як нагорі так унизу, і, нарешті, поширення «політичного зубожіння», того що Бодрийяр назвав «кінцем політики». У процесі того як «розвивається процес інституціоналізації і зростає мобілізаційний апарат, на практиці й у настроях безперервно підсилюється вагомість імперативів, зв'язаних з відтворенням владного апарата і пропонувані їм посади, що прив'язує до себе тих, хто їх займає, усякого роду матеріальними і символічними інтересами, на шкоду імперативам прагнення до досягнення цілей, проголошених апаратом» [1, с. 216].

Ці тенденції набирають силу, незважаючи на наявність витончених систем державних технологій маніпулювання. У той же час інформаційні технології роблять суспільство ще більш плюралістичним, змінюють індивідів на яких спрямовані ці технології, і підсилюють їхню здатність до опору можливим соціальним і політичним маніпуляціям.

Прагнення підсилити сприйнятливості населенням імпульсам зверху відповідно до чекань владних структур спокушає їх використовувати тверді і навіть силові міри для слухняності, але, як правило, такі міри не користаються масовою підтримкою в суспільстві і ще сильніше дестабілізують політичну систему і виснажують політичний капітал, що, у підсумку, може привести до соціальної катастрофи.

Соціологія свідчить за результатами досліджень наприкінці 2013 р. високий рівень недовіри до головних інститутів політичної системи. Найбільше не довіряє населення Верховній Раді України, Президенту України та судам по 45.1%, 45.0% та 44.9%, а довіряють 6.5%, 1.6% та 2.7 відповідно. Силовикам українці скоріше не довіряють, найкращі показники в СБУ, де сукупний рівень недовіри 48.5%, а довіри 33.4%, а найгірші до міліції – 70.0% недовіри та 22.2% довіри відповідно. Низька оцінка ефективності діяльності владних інститутів є складовою загального рівня зневіри населення, винятками серед недовіри є лише церква (баланс довіри-недовіри становить +50.2%), українські ЗМІ (+24.5%), а також єдиний з державних органів – Збройні Сили України (11.4%). Громадським організаціям довіряє лише на 2.8% більше ніж не довіряють, дана категорія також є лідером серед частки осіб – 26.0%, яким важко оцінити рівень довіри до громадських інститутів, а найменш вагається населення при оцінці довіри до Президента України – 5.3%.

Також варто зазначити високий рівень недовіри населення до банків, який складає 67.3% проти 22.9%, що довіряють. З усіх існуючих соціальних та владних інститутів найменший рівень довіри до судів – 15.9% та політичних партій – 17.6% [10].

На жаль, результати опитувань весни 2014 свідчать про великий рівень впевненості, що Україна рухається у неправильному напрямку. На початку травня цього року серед мешканців неокупованої території України вважали, що справи в Україні ідуть у правильному напрямку – 20 %, у неправильному напрямку – 60 %, не змогли дати певної відповіді – 20 % [11].

Але головна дилема демократичного переходу посткомуністичного типу потребує часу й плідної праці кілька разів обраних урядів та президентів. Тому для переходу до консолідованої демократії політичної еліти України необхідно виробити процедурний консенсус й щодо до президентських, й щодо парламентських виборів та не посилювати сумнів щодо проведення виборів по Конституції. Це є необхідна, але лише мінімальна вимога для успішного переходу до консолідованої демократії, котра й містить в собі структурну стабільність. Для подальшого просування у цьому напрямку необхідно:

- а) проводити поступово демократичну інституалізацію (незважаючи на домінування паразитарної та кримінальної політичної бюрократії – тільки поступове впровадження норм права буде звужувати її впливи);
- б) позитивно використовувати наслідки економічного колапсу, що є вже самостійно діючим домінуючим чинником, для зменшення бюрократичної корупції, серед яких може найефективним стати легалізація тіньового капіталу та поліпшення інвестиційних умов;
- в) запровадження політики широкого міжрегіонального діалогу з метою створення нового суспільного договору;
- г) провести позачергові вибори до Верховної Ради на підставі вже діючих виборчих законів;
- д) після парламентських виборів поступово реформувати виборчу систему, удосконалюючи деякі законодавчі положення щодо політичних партій, виборчих комісій. Такі заходи можуть зберігти як стабільність суспільства через розвиток її складових – легітимність політичної влади, накопичення політичного капіталу усіма головними політичними акторами, так й стимулювати подальше просування до встановлення демократичного режиму.

Література:

1. Бурдые П. Социология политики/ П. Бурдые. – М., 1996. – 320 с.
2. Дискин И. Е. Социальный капитал в глобальной экономике/ И. Е. Дискин // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 5. – С. 150-159.
3. Лісеєнко О. Динаміка політичного капіталу в Україні/ О. Лісеєнко // *Політичний менеджмент*. – 2005. – № 1. – С. 90-96.
4. Степаненко В. Социальный капитал в социологической перспективе: теоретико-методологические аспекты исследования/ В. Степаненко // *Социология: теория, методы, маркетинг*. – 2004. – № 2. – С. 24-41.
5. Стрельникова Л. В Социальный капитал / Л. В. Стрельникова // *Общественные науки и современность*. – 2003. – №2. – С. 33-41.
6. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий/ Дж. Коулман // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 3. – с.121-139.
7. Галкин А.А. Власть и политический капитал/ А.А Галкин. // *Полития* – 2013. – № 4 – С. 6-22.
8. Шихирев П. Н. Природа социального капитала: социально-психологический подход/ П. Н Шихирев // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 2. – С. 17–32.
9. Bealey F. Stability and crisis Fears. About Threats to Democracy [Електронний ресурс] / F. Bealey. – *European Journal of Political Research*. – 1987. – Vol. 15. – № 6. – Режим доступу: // URL: <http://spa.msu.ru/e-journal/index.php?collegia>.
10. Електронний ресурс. – Режим доступу: nfolight.org.ua/charts/riven-dovirigromadyan-do-socialnih-ta-derzhavnih-institutiv
11. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/>

Шаповаленко М. В. Политическая стабильность и политический капитал в условиях трансформации общества

В современных условиях проблема политической стабильности Украины приобрела особую остроту. Это связано с необходимостью проведения системных реформ и обеспечения национальной безопасности. Но это возможно при наличии политического доверия со стороны общества и наличии политического капитала у институтов власти.

Если есть кризис доверия, то довольно сложно достичь нового формата общественного договора и обеспечить консолидацию демократии.

Ключевые слова: *политическая стабильность, трансформация общества, политическое доверие, легитимность, политический капитал.*

Shapovalenko M. Political stability and political capital in society transformation

The trust is the main power legitimating factor that influences on transformation society. The signs of constructive stability are considered and the factors that lead to the instability of the political system are identified. The essence of cause-effect relations between the level of public confidence and various mechanisms of political power legitimization is described in Ukraine.

Keywords: *political stability, society transformation, political trust, legitimacy, political capital.*

УДК 328.16.001.76

Пояркова Тетяна Костянтинівна,

*кандидат політичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*

**УКРАЇНО-РОСІЙСЬКА ВІЙНА ЯК НАСЛІДОК ВЗАЄМОДІЇ КРИЗОВИХ
ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ**

У статті розглядається війна між Росією та Україною (2014) як наслідок взаємодії політичних систем, уражених політичними кризами, спричиненими відсутністю модернізації. Визначено основні закономірності взаємовпливу кризових процесів різних систем залежно від фази їх розгортання (гострої або хронічної) та збігу/незбігу кризової природи, що зумовлює їх синхронізацію або резонанс.

Ключові слова: *політична криза, кризовий синдром модернізації, резонанс, синхронізація, російсько-український конфлікт.*

Кінець 2013 р. та перша половина 2014 р. в Україні – період, що відзначився поєднанням внутрішнього кризового процесу (Євромайдан, втеча президента В. Януковича, формування тимчасового уряду, дострокові вибори президента) і зовнішнього втручання РФ (анексія Криму та прихована диверсійна діяльність на сході країни). Такі надшвидкі та драматичні зміни для українського суспільства актуалізують низку питань – про закономірність саме такого розвитку подій та можливі наслідки як для України, так і для Росії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що в науковому середовищі визнається складність подібних досліджень, оскільки криза, як механізм переходу з одного якісного стану системи до іншого, характеризується неузгодженістю між різними елементами та підсистемами, що зумовлює різноманітність проявів та різну тривалість цих процесів у підсистемах [1]. Відтак виникає ситуація, коли окремі підсистеми, елементи та деякі параметри системи вже відповідають новій якості, а деякі залишаються на попередньому рівні.

Ще більш проблемною виглядає перспектива дослідження взаємодії декількох систем, уражених кризами, оскільки в нестійких, хаотичних станах причина та наслідки можуть мінятися місцями [2]. Як правило, виокремлюють два магістральні варіанти взаємовпливу кризових політичних систем.

Першим є резонанс – як акумулятивний ефект від кризових феноменів різної природи, де спільна дія є сильнішою, ніж сума ефектів частин [3; 4]. У цьому випадку відмічається посилення як соціальної диференціації (поява нових соціальних, професійних груп та

прошарків), так і соціального метаболізму (міграції, збільшення напруження, поява нових форм політичної участі).

Другим варіантом вважають синхронізацію – як зменшення інтенсивності кризових процесів (за умови їх однотиповості) на тлі збільшення одноманітності [5]. У цьому випадку політична система переходить до більш замкненого стану, обмежуючи зовнішні контакти. Це період становлення авторитарного або тоталітарного режиму з єдиним ієрархічним центром влади як результат боротьби з існуючою неврівноваженістю і неоднорідністю на макро- та мікрорівнях засобами домінуючої ідеології та посиленням традиційних цінностей, що послаблюють соціальну мобільність.

Не можна не визнати подібний підхід досить однобічним, оскільки ще Г. Алмонд зазначав, що сам кризовий процес розвивається поетапно і кожен з етапів підпорядковується власним закономірностям [6].

Викладене зумовило **мету дослідження** – розгляд причин і наслідків війни між Росією та Україною крізь призму зіткнення політичних систем з урахуванням природи їх політичних криз.

Основні результати дослідження. Опрацювання наукового доробку з політичних криз виявило, що вказаним умовам відповідає поняття «кризовий синдром модернізації», яке охоплює стан політичної системи не тільки в гострій, а й у хронічній стадії.

Такі методологічні переваги виникли внаслідок тривалої еволюції, поштовхом для якої послугувала непримиренна критика, що супроводжувала поняття від самого народження, через: 1) неможливість розрізняти кризи, що зумовлюють модернізацію, та кризи, що спричинені нею; 2) уявлення про типівість модернізації як процесу переходу від аграрного до індустріального суспільства; 3) неврахування латентного періоду політичної кризи [7; 8].

Поступова трансформація поняття кризовий синдром модернізації засновувалася на декількох чинниках. По-перше, на розширенні змісту модернізації – від індустріалізації до процесу оновлення політичної системи. (В.Цапф пов'язує причини кризовості суспільств, що модернізуються, з дією принципу «рухомих цілей»: змінюючись, суспільства втрачають напрями розвитку, а відтак безпеку, що і спричиняє кризу (наприклад, закінчення періоду холодної війни і крах соціалізму спричинили симптоми кризи) [9, с. 14-16]. По-друге, на уявленні про етапність кризового процесу, де гострий етап характеризується множиною криз (ідентифікації, легітимності, участі, поширення та розподілу), а хронічний – стає періодом поступової набуття дисфункціональності політичною системою (до втрати геополітичної суб'єктності [10, с. 31-32]). По-третє, на визнанні залежності кризових проявів від того, де формується модернізаційний тиск на систему – зовні або в самій системі [11, с. 24-33]. По-четверте, на розрізненні стратегій оновлення залежно від приналежності до індустріальної, постіндустріальної або індустріальної зони [12].

Сучасне протистояння Росії та України може бути описане як зіткнення політичних систем, що мають схоже (пострадянське) підґрунтя: 1) панування олігархічних кланів на підставі зрощення бізнесу з владою; 2) зміна сутності держави як головного політичного інституту; 3) імітаційність демократичності інститутів та процедур; 4) відсутність інноваційних пропозицій; 5) втрата вертикальної зв'язності (перекриття соціальних ліфтів); 6) корупційність та роздутість бюрократії; 7) залежність від геополітичного середовища.

Водночас наявними є і відмінності між політичними системами України та Росії, спричинені знаходженням у різних фазах кризового процесу. В Україні відмова від анонсованого євроінтеграційного шляху на тлі агресивного наступу влади на громадянські свободи зумовили Євромайдан – початок гострого кризового періоду, який ознаменував лавину ідентифікаційних зрушень, формування нової форми громадського протесту, привів до поширення нових ідей щодо здійснення влади по всій країні, та спричинив формування тимчасового уряду.

На відміну від України, Росія (до анексії Криму) знаходилася в хронічній фазі, з характерною поступовою втратою функціональності системи, діагностованої за численними суспільними розломами: 1) статусним – поляризацією між багатими та бідними; 2) демографічним – переважанню пенсіонерів над молоддю; 3) національним – незворотним перетворенням титульної нації на меншість у країні; 4) релігійним – наростанням релігійної напруженості між православ'ям (яке підтримується державою) та активно зростаючою мусульманською общиною.

Не менш важливими виявилися і внутрішні процеси в правлячому прошарку – його поступове перетворення на касту, в якій статусні привілеї забезпечувалися за рахунок контролю над нафтогазовими потоками. Вичерпування потенціалу сировинного капіталізму поставило під загрозу існування панівного класу, оскільки будь-яке модернізаційне реформування перш за все зачіпало підстави для його легітимності. В цих обставинах єдино можливим способом подолання кризових феноменів ставало засвоєння нових територій, яке й створювало враження оновлення системи.

Іншими словами, нещодавній фарс з приєднання Криму до РФ – це шанс виживання політичної системи без пропозиції модернізації. Ці обставини зумовили і формат війни між Україною та Росією – «гібридного типу», де бойові дії лише доповнюють пропагандистську кампанію. На нашу думку, саме характер війни дещо викриває сутність протистояння між Україною та Росією, що переростає рамки звичайного територіального конфлікту, оскільки це спроба деградуючої постіндустріальної системи перемогти за допомогою новітніх інформаційних засобів.

Основна зброя цієї війни – подання інформації у ЗМІ, де сильна картинка переважає аргументацію. А імітація, провокація, театральність, підробка (фейк) – все це призводить до руйнації сприйняття дійсності через послідовне вимикання раціональності та критичності.

У свою чергу звуження горизонту сприйняття подій зумовило реанімацію цінностей стереотипів радянського минулого, відновлення моделей поведінки та форм політичної участі радянської доби – маніфестацій, демонстрацій за затвердженими «згори» лозунгами та радянськими канонами (одяг, колони, прапорці). Показовою стала підтримка дій російського уряду щодо анексії Криму з боку артистів, що стовідсотково відтворила притаманну радянському часу однастайність суспільної думки та категоричне неприйняття альтернативної точки зору.

Зазначимо, що Крим не випадково виконав роль «кризовідведення». Це територіальний анклав, що через погану географічну зв'язність і внаслідок інформаційної кампанії, започаткованої Партією регіонів під керівництвом Російської Федерації, не тільки із запізненням, а й контрреволюційно прореагував на події Майдану. Це пояснює реакцію кримчан на введення на півострів «зелених чоловічків» – солдат російської армії.

Таке ретроградне відтворення в умовах постіндустріального світу веде до розладів сприйняття, нездатності сфокусуватися, зробити висновки, до переважання емоційного ставлення над мисленням, уповільнення реакції, зосередження уваги на минулому. Так, суто інформаційний засіб впливу через реаліті-шоу, – де вигреш отримує той, хто виглядає вийшов на картинці, – в кримських реаліях втілюється в провокуванні українських військових на стрілянину в живий щит із жінок.

Отже, анексія Криму перетворюється із загарбницького акту на такий собі символ реалізації принципу історичної справедливості та ознаку повернення до славетного минулого. Така спроба пояснення сучасного засобами минулого зумовлює інформаційний психоз, одним із наслідків якого є руйнація уявлення про розподіл на «своїх» та «чужих». Для російського загалу пріоритетними темами є боротьба за справедливість та захист ображених (захист російськомовних від утисків фашистів та націоналістів, які здійснили переворот та відсторонили від влади легітимного президента В.Януковича), що стає підставою для втручання в суверенні справи іншої країни.

Водночас масова готовність росіян воювати засвідчує витіснення загальних скрипів радянської політичної культури: «нашими» для росіян стають ті українці, що їх підтримують (маргінали, «тітушки», образений «Беркут») і демонструють бажання «жити в Росії». Місце ворога займає образ українця-патріота.

На перший погляд видається, що введення Криму до складу РФ виступає фактором синхронізації кризових процесів, хоча б для РФ, оскільки до наслідків російсько-української війни можна віднести формування нового типу суспільної зв'язності навкруги ідеї захисту «своїх» від українського націоналізму, що сором'язливо прикриває незгоду з програшем у холодній війні та об'єктивність причин розпаду СРСР.

Безперечно, анексія Криму відіграла роль об'єднувального чинника, суттєво змінивши контури російської ідентифікації на підставі героїзації всього існування СРСР. Не підлягає сумніву і те, що Крим надав додаткового імпульсу підставам легітимності чинної влади – прикривши промахи та піднявши рейтинги.

Але така стабілізація політичної системи через деградацію несе в собі і приховані загрози. Артикуляція до величі СРСР потребує повернення деяких системних умов такої величі (зокрема, закритість системи та самодостатність економіки). Натомість уможливується лише один сценарій збереження наявної системи: укріплення існуючої ієрархії, перекриття всіх можливих каналів змін соціального стану, повна контрольованість ЗМІ, посилення силового блоку та поширення спостереження за населенням на Інтернет-мережу.

Проте не слід забувати, що синхронізація хронічного процесу з гострим означає, що системи, дещо стабілізуючись, переймають риси одна одної. Так, для РФ, поза певними виграшами, з'являється небезпечний симптом переходу до гострої фази, а саме – втрата Росією геополітичної суб'єктності. Дійсно, анексія Криму і прихована підтримка бойовиків-сепаратистів на Сході України поставила під сумнів усі правила міжнародного співіснування, що склалися після Другої світової війни та розпаду СРСР (зокрема, Будапештські домовленості).

Реакція міжнародного середовища та запроваджені ним санкції призвели до виключення РФ зі складу Клубу великих країн G8, що зафіксувало не тільки значне зниження ваги Росії як політичного гравця, а й перетворення її на агресора. На цьому тлі автоматично посилюється впливовість як НАТО, так і ЄС.

Також підвищився геополітичний статус Китаю. Відтак розмови про ймовірність приєднання до G8, оголошення про перехід до промислової розробки власних покладів сланцевого газу (за допомогою американської технології) вже у 2017 р. загострюють питання про якість відносин геополітичної пари Росія-Китай, де сировинний характер економіки Росії унеможливує домінування над індустріальним Китаєм.

Отже, більш віддалене майбутнє Росії виглядає залежним від геополітичних інтересів Китаю. Константами у відношеннях із РФ є претензії Китаю на територію Східного Сибіру (Амурська область), демографічний тиск китайців проти практично безлюдного Східного Сибіру, гра проти російської монополії на газ у Східній Азії.

Щодо України, то агресія Росії каталізує допомогу світового товариства на відновлення економіки та демократизацію політичної системи. Такі преференції від статусу постраждалої сторони (жертви) притаманні постіндустріальному світу, де технологічний розвиток супроводжується демографічним дефіцитом.

Таким чином, Україна та Росія отримують статус різнорідних політичних систем: Україна потрапляє в орбіту постіндустріального світу, а Росія відтворює попередній досвід виживання у вигляді жорсткої ієрархії, засилля силових структур та збільшення тиску на власне населення.

Отже, неоголошена війна РФ на сході України – чинник, що переводить синхронізацію політичних систем у стан резонансу. Можливими підставами для переходу

системи в гостру фазу є: 1) розмежування правлячої еліти через санкції Заходу; 2) посилення репресивного тиску; 3) загострення проблем нерівності регіонів.

Як не дивно, точкою резонансу виявляється Крим, оскільки його географічне розташування з огляду на слабкість територіальної зв'язності з РФ потребує вибудовування штучної інфраструктури. Технологічна складність подібних рішень через природні умови перетворює омріяний Керченський міст на марево. Не менш уразливою є і соціальна ситуація, оскільки значний сегмент кримського населення становлять пенсіонери, а серед працюючих третина мають сезонну зайнятість. Не додає шансів загальна дотаційність економіки та ресурсна залежність (вода, електроенергія) від материка.

Окреслена надзалежність кримського півострову від материка веде до браку маневреності та зменшує можливі варіанти поведінки системи. Саме тому РФ змушена вести боротьбу за контроль над південно-східною частиною України вже заради виживання Криму. Події травня 2014 р. – від заохочення російською стороною колаборантів-«сепаратистів» до провокацій військового рівня із застосуванням отруйних речовин в Одесі, введення диверсантів-військових із досвідом воєнних дій (чеченців, осетин, козаків) – тільки підтверджують це.

Проте перехід неоголошеної російсько-української війни до стадії активних військових зіткнень на сході України приховує те, що формування загонів найманців російською стороною для ведення диверсійної боротьби проти чинної влади в Україні несе в собі звичайну загрозу – появу прошарку людей із навичками та досвідом бойових дій. Надалі будь-яка незначна подія може примусити ці групи застосувати зброю вже проти самої російської влади.

Безперечною перевагою запропонованого підходу є можливість не тільки передбачити зміни в поведінці системи на етапі, коли підстави для таких змін є прихованими, а й пояснити закономірності перенесення кризових феноменів з однієї системи на іншу. Водночас, попри зазначену перспективність, необхідним є його подальше удосконалення та доповнення на підставах розширення бази досліджень та досвіду аналізу взаємодії інших кризових систем.

Література:

1. Управление риском: Риск. Устойчивое развитие. Синергетика [Электронный ресурс] / Владимиров В. А. и др. – М. : Наука, 2000. – 431 с. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.ru/economy/upravlenie-riskom-risk-ustojchivoe-razvitie-sinergetika/>
2. Прангишвили И. В. Общесистемные закономерности и проблемы управления / И.В. Прангишвили // Международная конференция 29.06–2.07 1999 г. : Сборник пленарных докладов. – М. : Фонд «Проблемы управления», 1999. – С. 76-92.
3. Неклесса А. Управляемый хаос, движение к нестационарной системе мировых связей / Александр Неклесса // МЭ и МО. – 2002. – № 9. – С. 103-112.
4. Пантин В. И., Лапкин В. В. Философия исторического прогнозирования: Ритмы истории и перспективы мирового развития в первой половине XXI века / В. И. Пантин, В.В. Лапкин. – Дубна : ООО «Феникс+», 2006. – 448 с.
5. Василькова В. В. Циклы самоорганизации в обществе [Электронный ресурс] / В.В. Василькова // Синергетика. Труды семинара. – Т. 3. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – Режим доступа: spkurdyumov.narod.ru/Vasilkova.htm
6. Almond G. A. Approaches to Developmental Causation / G. A. Almond // Crisis, Choice, and Change: Historical Studies of Political Development / Ed. by G. A. Almond, S. Flanagan and R. Mundt. – Boston : Little, Brown & Co, 1973. – P. 1-41.
7. Grew R. Crises of Political Development in Europe and the United States / Raymond Grew. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 1978. – 418 p.
8. Tilly C. Western State-Making and Theories of Political Transformation / Charls Tilly // The Formation of National States in Western Europe. – Princeton : University Press, 1975. – Ch.

IX. – P. 601-686.

9. Цаф В. Теория модернизации и различие путей общественного развития / Вольфганг Цаф // Социологические исследования. – 1998. – № 8. – С. 14-26.

10. Banuri T. Modernization and Its Discontents: A Cultural Perspective on the Theories of Development / Tarig Banuri // Dominating Knowledge: Development, Culture, and Resistance. – Oxford : Clarendon Press, 1990. – P. 73-101.

11. Skocpol T. States and Social Revolutions: a Comparative Analysis of France, Russia, and China / Theda Skocpol. – Harvard : University Press, 1978. – VIII, 196 p.

12. Arrighi G. The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times [Electronic resource] / Giovanni Arrighi. – London : Verso, 1994. – 416 p. – Access mode : <http://www.english.ufl.edu/mrg/readings/The%20Long%20Twentieth%20Century.pdf>

Поляркова Т. К. Україно-Російська війна як слідство взаємодії кризових політичних систем

В статті розглядається війна між Росією та Україною (2014) як результат взаємодії політичних систем, поразених політичними кризами, викликаними відсутністю модернізації. Визначені основні закономірності взаємодії кризових процесів різних систем в залежності від фази їх розгортання (острої або хронічної) і збігання/розбігання кризової природи, що обумовлює їх синхронізацію або резонанс.

Ключевые слова: *політичний кризис, кризовий синдром модернізації, резонанс, синхронізація, російсько-український конфлікт.*

Poiarkova T. Ukrainian-Russian war as the result interaction crisis of political systems

In this article the war between Russia and Ukraine (2014) is investigated as the result of crisis political systems interaction. These political systems are affected by political crises provoked by absence of modernization. The author determines the main regularities of crisis processes interaction in different systems depending on the phase of their development (sharp or chronic) and the coincidence of noncoincidences in crisis nature that stipulates their synchronization or resonance.

Keywords: *political crisis, crisis syndrome of modernization, resonance, synchronization, Russian-Ukrainian conflict.*

УДК 339.9

Утави Али Абдулкарим,

*аспірант кафедри політології Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин і лінгвістики імені Аверроеса
Межрегіональної академії управління персоналом*

**ГЛОБАЛІЗАЦІОННІ ФАКТОРИ, ВИЗЫВАЮЩІ ПІДЪЕМ
ПОЛІТИЧЕСКОГО ІСЛАМІЗМА В СТРАНАХ «АРАБСКОЙ ВЕСНЫ»**

Стаття присвячена аналізу суспільно-політичної ситуації в країнах «Арабської весни» в умовах глобалізації кінця ХХ початку ХХІ століття. Розглядається роль «Братів-мусульман» в боротьбі з розногласіями між різними партіями та рухами арабських країн по питаннях прав і свобод людини, боротьбі з релігійним екстремізмом і тероризмом. Підкреслюється приверженість даної партії ідеям демократії, верховенству міжнародного права, принципам політичної вигоди. Уделяється увага новим ісламським рухам поміркованого ісламу і їх умінню гнко

приспосабляються к существующим общественно-политическим реалиям в международном измерении.

Ключевые слова: *политический ислам, ценности, религиозный экстремизм, арабские революции, права и свободы, глобалистское мышление.*

Под исламскими политическими движениями, которые получили название «политический Ислам» имеются в виду исламские политические группы и партии, которые добиваются власти. Они ставят перед собой общие или в значительной степени близкие и взаимосвязанные цели, исходя из своего видения Ислама и жизни. Они пытаются реализовать свои идеи на практике, проводя разнообразную деятельность всевозможными способами с тем, чтоб их идеи стали господствовать в обществе.

Политическое влияние – влияние, которое эти исламские группы оказывают как на свою социальную среду, так и за ее пределами, что будет способствовать реализации программы данных групп для достижения целей, в том числе получение власти и возможность принимать решения. Приход к власти исламских политических сил, особенно тех из них, которые опираются на «Братьев-мусульман», как в Тунисе так и в Египте, Ливии и Йемене после недавнего свержения тоталитарных режимов, стал неожиданностью для тех, которые не ориентируются в истории социально-политических сил в арабском мире. Те же, кто в курсе социально-идейной ситуации в арабских странах и степени общественно-политического влияния, которое имеют в них исламские группы, а также в курсе того, какие лозунги выдвигали исламисты на прошедших в странах «Арабской весны» выборах, ожидали того, что они добьются влиятельного статуса, а затем и власти. С начала 80-х гг. появляются новые игроки на арабской политической арене, которые либо еще только бросают вызов существующим правящим режимам либо же уже принимают активное участие в политической жизни [1, с. 30].

Генеральное руководство «Братьев-мусульман» на мировом уровне представляют их Генеральный руководитель, Генеральное руководство и его филиалы во многих исламских государствах. Все эти органы действуют как объединенная организация, которая стремится к реализации своей программы и оказанию влияния на власть или ее достижении мирным путем. В официальных публикациях «Братьев-мусульман» приводятся разные определения термина «глобализация». Самое распространенное определение термина «глобализация» приводится в «Инициативе политических реформ», которую выдвинул Генеральный руководитель Мухаммад Махди Акеф 4 марта 2004 г. В ней говорится: «Мы убеждены в необходимости сотрудничества со всеми государствами мира на благо человечества. Следовательно, мы выступаем за либерализацию торговли и политику «открытых дверей» как основной принцип наших отношений с другими государствами в свете взаимного кредитования, революции информационных технологий и средств связи. Но мы выступаем против господства и зависимости, которые являются частью глобализационных процессов. Следовательно, мы будем подчеркивать позитивные стороны соглашений ГАТТ и ВТО, а также приуменьшать их негативные черты» [2]. В контексте данного определения можно указать на следующие моменты:

1. Кричащие случаи политического заискивания перед господствующим Западом, в руках которого находится вся инициатива.
2. Случаи глубинного понимания основных экономических основ, на которые опирается концепция глобализации.
3. Глубокое осознание международного и регионального баланса сил, который проявляется в современном глобалистском мышлении.
4. Редкие и смелые случаи распространения либеральных идей в исламской среде и их подгонки под исламскую идеологию.

5. Попытка привлечь внимание другой стороны и дать ей знак идеологической близости.

Приход исламских сил к власти в Тунисе и Египте отражает то глубокое влияние, которым пользуются исламские силы в своей среде, а также ту прагматичную позицию, которую они проявили во время арабских революций. Поэтому тот факт, что в таких арабских странах как Ливия и Йемен, исламские движения не достигли власти и заняли лишь только второе место на выборах, не может не вызывать удивления. Прежде чем рассмотреть глобализационные причины взлета и возрастания влияния исламских движений в странах «Арабской весны», нам бы хотелось указать на следующие связанные с предметом данного исследования моменты:

1. Расширение влияния «политического ислама» либо же достижение исламскими движениями власти вовсе не было случайным. Оно не возникло под влиянием арабских революций, которые вспыхнули два года тому назад, а явилось логичным результатом длительной борьбы, которая началась задолго до того, как в арабских странах вспыхнула искра революции. Получение исламскими движениями власти также является реалистичным отображением того уровня влияния, которого они достигли в обществе.

2. Деятельность и программы исламских движений на глобальном уровне считается их основной движущей силой. Они создают представление об уровне силы, эффективности и динамизма исламских движений в своей среде. Однако необходимо признать, что каждое движение имеет свою специфику и этим отличается от остальных.

3. Силы «политического ислама» упорно стремятся создать глобализационные объективные условия для своего взлета и занятия лидирующих позиций на свободных и честных выборах, которые проводились в арабских странах после свержения в них диктаторских режимов.

4. Хотя подъем движений «политического ислама» в арабских странах, в которых произошли революции и были свергнуты старые режимы, произошел по разным причинам, мы уделим максимум внимания тем глобализационным факторам, которые сначала привели к расширению влияния исламских движений в арабских странах, а затем способствовали их приходу к власти во время арабских революций. Подъем исламских движений в арабском мире можно объяснить этими весомыми причинами:

1. Принятие демократических принципов и ценностей

Исламские политические движения, которые руководствуются принципами ислама и его неизменными ценностями и принципами, в ходе революций «Арабской весны» ощутили себя в потоке новых революционных демократических лозунгов, которые были им ранее неизвестны (Народ управляет сам собой), демократических ценностей и принципов (правление большинства, разделение властей и полномочий, представительство, выборы, верховенство закона, децентрализация власти и ее мирная передача, укрепление гражданских свобод, гарантирование прав меньшинств и прав человека, свобода слова и т. д.).

Западная либеральная концептуальная система определила те политические системы в странах «Арабской весны», а также то, что новые исламистские элиты пришли к власти в этих странах благодаря именно тем моделям политической системы, которые были созданы в результате либерального эксперимента. Что бы не говорили о том, что принципы либерализма частично согласуются с шариатским правом, в действительности какие-то его моменты действительно с ним согласуются, а какие-то – нет. В действительности, либеральная идеология установила свое господство в политической жизни арабских стран не лишь только в результате волеизъявления народных масс, а и вследствие того влияния, которое оказывают западные силы, которые управляют миром посредством международных организаций [3, с. 148-149]. И поэтому исламские силы, осознав этот факт, вынужденно прагматично относятся к либеральной идеологии и по мере возможности пытались гармонизировать эти новые идейные веяния с исламской идеологией, пусть в минимальной степени.

Лозунги арабських революцій, призиваючі до встановлення демократических принципів і принципіально відмінні від лозунгів ісламських революцій, поставили ісламські політичні рухи в арабському світі перед фактом необхідності поєднати їх з демократическими лозунгами, а також не відступати від вимог інших ліберальних сил на час проведення демонстрацій, сверження правлячого режиму, до і на час проведення виборів з тим, щоб привернути до себе як можна широкі шари народних мас незалежно від їх ідеологічної спрямованості. Ісламські сили гучніше всіх призивали до приверженності демократическим принципам, що знашло своє втілення на час виборчої кампанії і стало одним з ключових факторів, який пробудив широкі шари населення і різні сили голосувати за ісламські політичні рухи.

В цій зв'язі ісламський мислитель Рашид аль-Ганнуші призиває до побудови демократическої системи як засобу проведення всеохоплюючих реформ, але він піддає критиці поглядів тих, хто призиває до впровадження західної демократії в її сучасному вигляді, нехтуючи на те, що він визнає, що демократія – краща форма правління, яка виникла в процесі розвитку суспільства і до якої прийшла людська думка, однак ісламська система влади переважає її. Для того, щоб адаптувати демократію до ісламських реалій, вона повинна бути перекрашена на ісламський ґрунт, відповідати духу ісламу і бути очищена від домішок секуляризму. Аль-Ганнуші розглядає демократію в межах ліберальної ідеологічної системи і він підтримує політичний плюралізм, дотримання прав людини, зокрема свободи слова, свободи участі в політичному житті, передачу влади шляхом виборів, відмова від насильства як засобу вирішення політичних і ідеологічних конфліктів [4]. Демократическі лозунги, які стали висувати ісламісти, створили враження у народних мас, що в арабському світі зародився новий політичний іслам, який відрізняється від того політичного ісламу, який існував протягом попередніх десятиліть. Таке позитивне ставлення до ісламістів знашло своє вираження в тому, що народні маси висловлюють їм довіру, голосуючи за них на виборах.

Враження щодо правління ісламістів розвіяв той факт, що ісламські політичні партії в Тунісі, Єгипті і Лівії, зробили акцент на виборах, демократії, мирній передачі влади шляхом виборів і позиції, яку вони зайняли по жіночому питанню, що зіграло важливу роль в тому, що широкі маси населення отримали впевненість щодо діяльності ісламістів.

Вплив політичного ісламу і його приход до влади після революцій «Арабської весни» не виникли з ніоткуда. Вони стали результатом оновленого поведіння, пов'язаного з революціями вдодатку до ефективної діяльності, яку ісламісти здійснюють уже давно.

Той факт, що діяльність ісламістів увінчалася успіхом, відображає справжню популярність, якою користуються ісламісти в арабському світі незважаючи на невдалий досвід ісламістського правління в кількох ісламських державах, особливо тих режимів, які були створені в результаті ісламських революцій і не змогли завоювати широкі маси населення. Але нові лозунги, які почали висувати ісламісти на час демонстрацій і виборчих кампаній в державах «Арабської весни», повернули народним масам довіру до ісламістів, дали їм голос виборців і знову повернули їх до влади.

Довіра народних мас до ісламістів дає чіткий сигнал про те, що вони до цього моменту були готові ще раз надати ісламським рухам шанс для того, щоб вони виправдали їх довіру, здійснивши надії і чаяння народних мас, досягнувши соціального розвитку і благополуччя, повернувши честь і гідність, зміцнивши ідеї рівності, справедливості і свободи з допомогою свого активного участя в засадах нової демократическої системи, яка була б засобом побудови громадянської держави

на принципах гражданственности и верховенства права и которая бы стала преградой на пути к возвращению диктатуры, какие бы форма она не приобрела.

2. Принятие курса на борьбу с религиозным экстремизмом и терроризмом

«Братья-мусульмане» приняли взяли курс на борьбу с терроризмом и его неприятие. Они осудили логику, которой руководствуются террористы, подчеркивая незаконность терроризма, исходя из духа ислама (с точки зрения «Братьев-мусульман»). С другой стороны, салафитско-джихадистское движение считает, что «Братья-мусульмане» - партия, которая приемлет политическую деятельность, а также вступление в коалиции с либералами, секуляристами и другими внутренними и внешними политическими силами, чего могут требовать политические реалии. Поэтому некоторые джихадистские группировки дошли до обвинения «Братьев-мусульман» в отступничестве от ислама.

Известна позиция «Братьев-мусульман» относительно терроризма, представленного салафитско-джихадистским движением, которое было известно еще до синайской кампании, которую в свою бытность президентом возглавил Мухаммед Мурси против тех, которых окрестили террористами. Между «Братьями-мусульманами» и салафитами-джихадитами были глубокие идеологические разногласия. Йеменские «Братья-мусульмане», представленная партией «аль-Ислах», поддержали американскую войну с терроризмом. Мухаммад Мухаммад Кахтан, глава политического бюро партии, заявил: «Мы выступили с инициативой осудить события 11 сентября, неприемлемые для всех, потому, что наша партия выступает за мирную деятельность, поскольку ислам – это религия мира и толерантности. Мы убеждены в том, что политика изоляции и ликвидации кого-либо является неприемлемой. Мы уже выражали свою позицию в средствах массовой информации и выразили поддержку всем действиям, нацеленным на борьбу с терроризмом во всех своих формах и проявлениях» [5].

В Тунисе, которым управляет партия «ан-Нахда» (тунисские «Братья-мусульмане»), ситуация немного отличается. В своих заявлениях, сделанных во время визита в Тунис, Государственный секретарь США Джон Керри указал на то, что американское внимание к региону нацелено на ликвидацию экстремистского и радикального ислама, укрепление демократии в арабских странах, а также материальную поддержку, которую оказывают США Тунису – своему партнеру в войне с терроризмом [6]. Партия «Справедливость и развитие» приняла участие в политической жизни в Ливии, а также приняла все последствия своего участия, которое неизбежно вызовет противостояние с терроризмом. Также существуют идеологические разногласия между данной партией и джихадитами. Принятие «Братьями-мусульманами» курса на войну с терроризмом позволило им, пусть и на какое-то время, быть принятыми на Западе, а другие факторы им позволили прийти к власти. Но все это происходило за счет идеологических проблем.

3. Принятие принципов прав человека

«Братья-мусульмане» уделяют большое внимание проблеме прав человека, поскольку они рассматривают себя как исламское обновленческое движение в полном смысле этого слова. И именно от специфики обновленчества исходит их политический проект, в котором исламское законодательство – Шариат рассматривается как источник понимания «Братьями-мусульманами» формулировки политического проекта, который отражает вызовы нынешних реалий в соответствии с принципами единства Творца и оказания почтения Его созданиям. Земля была передана в наследство человеку и это означает приобретение им свободы совести и мышления, справедливости между людьми, человеческого разнообразия с целью взаимного познания и ведения диалога. Это призыв к умеренности, которая берет курс на толерантность, сосуществование, уважение прав человека и признание плюрализма в конфессиональных, культурных, идеологических и политических вопросах, признание равенства всех граждан перед законом, уважение прав женщин и подчеркивание их равноправия с мужчинами в гражданских и гуманитарных вопросах [7].

Проект политической программы «Братъев-мусульман» включает в себя современные выражения и термины, которые исходят из идей демократии и соблюдения прав человека для примирения с международным сообществом, а также для того, чтоб превзойти программы некоторых нерелигиозных партий. Также программа «Братъев-мусульман» безоговорочно принимает принцип верховенства международных договоров по правам человека, что само по себе уже является большой переменной в позициях исламистов в общем и «Братъев-мусульман» в частности. В данном контексте заметно также и то, что в программе «Братъев-мусульман» отсутствуют какие-либо традиционные оговорки типа «при условии непротиворечия Шариату (мусульманскому законодательству)», а также взятие каких-то исламских принципов прав человека за основу для данной программы.

В проекте политической программы относительно прав человека приводятся следующие пункты:

- Свобода, справедливость и равенство – дар Аллаха человеку и, поэтому, они являются основополагающими правами для каждого гражданина без какой-либо дискриминации по принципу вероисповедания, пола или цвета кожи.

- Все граждане пользуются равными правами и обязанностями, которые гарантируются по закону в соответствии с принципами равенства возможностей для всех.

- гарантирование свобод и защита прав как отдельного гражданина, так и различных групп общества возлагается на все органы власти.

- Уважение договоров по правам человека, которые являются частью международного права. Необходимо соблюдать все договора относительно гражданских, политических, экономических, культурных и социальных прав, а также принимать все меры для их воплощения в жизнь.

- Договорные отношения между гражданином и властями основаны на свободе, которая является основой ислама и человеческим наследием. Это обеспечивает равенство граждан и гарантирует их свободы [8].

4. Поднять лозунг гражданских свобод

«Братъев-мусульмане» очень осторожно относятся к вопросу свобод, поскольку он имеет огромную важность на мировом и местном уровнях. Вопросу свобод посвящены многочисленные публикации «Братъев-мусульман». Фатхи Шихабуддин, который является виднейшим деятелем «Братъев-мусульман» в области средств массовой информации, дает следующее определение понятию «свобода», исходя из его политического значения: «Свобода – это разрешение лицу совершать действия, которые выражают его личность и волю в любой сфере и в разных формах. Оно влечет за собой моральную и религиозную ответственность лиц за свои действия» [9, с. 37]. В данном определении можно отметить, что оно не снимает с лица моральную и религиозную ответственность. Это – свобода, у которой есть рамки, а не абсолютная или неограниченная свобода. В публикациях «Братъев-мусульман» упоминаются следующие политические цели: единство, институциональная организация, реформы, строительство культуры, введение в жизнь принципов справедливости, уважение общих свобод, равенство, обеспечение безопасности, взаимопознание и сотрудничество.

А что касается гарантии свобод для всех граждан, то «Братъев-мусульмане» заявляют: «Договорные отношения между гражданином и властями основаны на свободе, которая является основой ислама и человеческим наследием. Это обеспечивает равенство граждан и гарантирует для них свободу совести, действий, владения имуществом, совести, передвижения, собраний, создания партий и обществ, а также издания прессы. Гарантирование свобод возлагается на правительство – порядки, учреждения, меры, административные и практические инструкции. Свободы являются не только религиозными и политическими, но они также включают в себя освобождение от угнетения и диктатуры, какими бы они не были, а также от унижения человеческого достоинства. Необходимо

принимать законы, гарантирующие свободы, изучать их на образовательном уровне и распространять их с помощью средств массовой информации» [10].

Свободы упоминались в политической программе партии «Свобода и справедливость» в рамках следующих принципов, которыми руководствуется партия:

- Человек – самое почетное творение на Земле и его самые важные права – право на жизнь, человеческое достоинство и общие свободы.

- Поддержка права всех народов в освобождении от оккупации и оказании ей сопротивления всеми путями, поддержка права народов на самоопределение, а также поддержка народов в их борьбе за свободу, демократию и борьбу с диктатурой.

- Экономическая свобода и честная конкуренция – основа прогресса и, отсюда, частный сектор должен играть ключевую роль в экономической жизни [10].

5. Принятие исламскими партиями принципов политической выгоды (подражая либеральным партиям)

Исламский мыслитель Мухаммед Ибрагим Мабрук написал книгу «Утилитарный Ислам: Ислам как Америка хочет», в которой он жестко критикует (западный Утилитаризм) и считается ее одним из главных рисков угрожающие мусульманскую общину [11, с. 66-71].

Если наиболее распространенное определение понятия «утилитаризм» заключается в том, что этическая оценка поступков определяется степенью их общественной полезности, а также тем, принесут ли они сиюминутную пользу или будут ли они кому-то выгодны [12], то оно неприменимо к политическому поведению большинства исламских движений в арабском мире.

Реалии подтверждают, что политическое поведение каждого исламского движения определяется в большей степени атмосферой на местах и существующими политическими реалиями и поэтому невозможно оценивать поведение какого-либо политического движения в любой стране и определять по нему поведение всех исламских движений на всех уровнях, а затем клеймить политическое поведение исламистов как своекорыстное и беспринципное.

Объективная оценка политического поведения большинства исламистов в арабском мире показывает, что оно абсолютно не является своекорыстным, а также не отделено от религии и ее этично-моральных ценностей. Это по крайней мере подтверждается лозунгами исламистов и их поведением.

Поэтому можно сказать, что поведение новых исламских движений, представляющих платформу умеренного ислама, особенно на фоне «Арабской весны», выявило тот факт, что они смогли очень быстро приспособиться к новым идеям о укреплении гражданских свобод, партнерства и принятии политического плюрализма, гарантировании прав меньшинств и т. д., а также к существующим общественно-политическим реалиям, особенно их региональном и международном измерении.

Исламисты четко проявили склонность к умеренности и гибкости в своем отношении к другим политическим силам и стали намного более реалистично относиться к действительному положению вещей, пусть и в приемлемой для других исламской форме, пытаясь найти компромисс между приверженностью своим принципам и ценностям и реалистичным отношением к политической действительности вместе с ее изменчивостью и требованиями.

Исламское движение, которое заявляло о своей прочной приверженности принципам ислама, которые зиждутся на установлении религиозного правления в государстве, служении людям и пресечении смут, освобождении Палестины и распространении принципов справедливости, несении ответственности даже под пытками, оковами и преследованиями, быстро и уверенно сделало скачок на другой уровень, который, возможно, идеологически не связан с этапом развития арабских стран после «Арабской весны». Часть исламских сил выразили свою веру в демократию, политический плюрализм, гражданское общество, свободу совести, права меньшинств, мир и толерантность и закрыли страницу долгих лет

борьбы и конфликтов. Как мы уже указывали выше, это произошло с исламскими движениями в Египте, Тунисе, Ливии и Йемене.

Возможно, наиболее важным вызовом арабскому обществу на сегодняшний день является корыстная идеологическая эксплуатация ислама для достижения сиюминутных узкогрупповых интересов, будь то эксплуатация ислама самими политическими группировками либо же его эксплуатация властями, лишены общественно-политической и правовой законности. В обоих случаях эксплуатация ислама превращает его в одно из средств достижения мирских низменных целей [13]. Несомненно, «Арабская весна» усилила прагматизм у исламистов, который обеспечил им голоса и поддержку широких слоев населения.

Политическое поведение исламистов не проявилось своим прагматизмом и двойственностью лишь только в отношении с существующими политическими режимами или же с конкурирующими с ними политическими силами, как это произошло в Египте во времена правления Хосни Мубарака. На форуме, который был проведен Международным центром футуристических и стратегических исследований в Каире и на котором рассматривалась деятельность исламских движений в Египте и арабском мире, Фараг Кадри, профессор филологического факультета Университета «Джануб аль-Вади», обозначил отношения «Братьев-Мусульман» и режима Мубарака как взаимовыгодные [14]. Он считает, что деятельность большинства исламских партий и движений в арабском мире разворачивается в взаимовыгодных рамках. В качестве другого примера взаимовыгодного сосуществования исламистов и властей можно привести йеменскую партию «аль-Ислах» (филиал «Братьев-Мусульман» в Йемене), которая принимала участие в правительстве национального единства во главе с президентом Салехом. Также эта взаимовыгодность проявилась в отношениях с Западом. Уже давно и повсеместно исламисты проявляли нескрываемую антизападность, а также открыто призывали к бойкоту Израиля и разрыву каких-либо отношений с ним.

С точки зрения исламистов, эта форма поведения была оправдана и понятна, но когда они получили власть в результате арабских революций, их лозунги стали другими. Они уже заявляют о необходимости установления дружественных отношений с Западом, соблюдению всех международных договоров, имея в виду Кэмп-Дэвидский мирный договор между Египтом и Израилем [11, с. 16].

6. Возрастающая роль опыта и уроков политической деятельности партий и движений политического ислама

Исламские политические силы имеют длительный опыт политической деятельности, который коренится в исламском идейном и политическом наследии, а также в постановлениях многочисленных исламских правовых школ на протяжении длительного времени, которые связаны с внутренним и международным событиями более чем 14-вековой давности [15]. На протяжении этого времени исламская умма стала свидетелем многочисленных событий и получила огромный опыт деятельности в сфере политики, безопасности, экономики и т.д. Опыт деятельности раннеисламских ученых, мыслителей сделал возможным использовать его в качестве источника решений тех проблем, которые возникнут в современную эпоху либо же возникали или возникнут в любое время. Например, «Братья-мусульмане» в Египте занимаются политической деятельностью на протяжении более чем 80 лет, опираясь на религиозные принципы и опыт многочисленных исламских школ в управлении событиями в отличие от других политических сил, которые были основаны недавно по сравнению с исламскими политическими силами и опираются на идейные школы, которые в большинстве своем доказали свою слабость или несостоятельность и, соответственно, им не хватает длительного опыта политической деятельности. Их идеологические ресурсы ограничены или очень незначительны по сравнению с ресурсами исламских партий и той поддержкой, которой они пользуются.

Также их опыт в мобилизации народных масс, влияния на общественное мнение и использования религии для реализации своих политических планов позволил им использовать исторический шанс, который им дали арабские революции для того, чтобы смочь пожать их плоды и опередить соперничающие с ними партии, которые представляют другие политические течения.

Также важно подчеркнуть, что сила и потенциал партий и движений политического ислама определялась прежде всего следующим фактором. Они стали в условиях «Арабской весны» политическим авангардом тех глубоких трансформационных процессов, сущностью которых является возвращение Арабского мира к своей цивилизационной идентичности, цивилизационного кода. Речь идет о поисках взаимоприемлемой модели такого использования своего менталитета, исторических традиций и опыта, который сумеет адаптировать мощную глобализационную волну к потребностям прогресса арабского мира.

Литература:

1. إبراهيم غرايبة/ الإسلام السياسي.. صعد وهوى بفعل الربيع العربي/ مقالة- مجلة المجلة/ العدد: 1590. بتاريخ 2013/12/31 /ص 28-34. Политический ислам. Подъем и спад из-за «Арабской весны» / И. Гарайба. – 2013. – 31 дек.
2. ضياء رشوان/ رؤى الإسلاميين للعولمة.. الإخوان المسلمون/ مقالة- صحيفة الاقتصادية/ العدد: 4547. بتاريخ 2006/3/24 – *Рашван Д.* Исламистские видения глобализации. Братья-мусульмане / Д. Рашван. – 2006. – 24 марта.
3. د. وليد عبدالله الهويريني/ عصر الاسلاميين الجدد/ دار عام الكتب للطباعة والنشر- الرياض/ الطبعة الاولى. 2013 / عدد الصفحات: 184 /ص 149-148. Новая эпоха исламистов / В. А. Аль-Хверини Эр-Рияд. – 2013.
4. منذر خدام/ الديمقراطية في فكر الإسلام السياسي المعاصر/ مقالة- الحوار المتمدن/ العدد: 719 بتاريخ 2004/1/20 – *Хаддам М.* Демократия в современной политической мысли ислама / М. Хаддам. – 2004. – 20 янв.
5. لطفي شطارة/ رئيس الدائرة السياسية في «الإصلاح» اليميني: نعم بعض مناهج المعاهد الدينية تشكل خميرة للتطرف/ مقابلة- صحيفة الشرق الاوسط/ العدد: 8559 بتاريخ 5 ايار 2002. Начальник политического отдела «Ислах»: Да, есть некоторые образовательные программы помогающие экстремизму / Л. Штара. – 2002. – 5 мая.
6. محمد حسن عامر/ جون كيري من تونس: نهدف إلى القضاء على الإسلام المتعصب/ مقالة- صحيفة الوطن: 2014/2/20 بتاريخ 2014/2/20 على الرابط: <https://www.elwatannews.com/news/details/421671> Джон Керри из Туниса: Стремимся, чтобы устранить радикальный Ислам [Электронный ресурс] / М. Х. Амер. – 2014. – 20 февр. – Режим доступа: <https://www.elwatannews.com/news/details/421671>
7. عبدالله مليجي الدمياطي/ الاخوان المسلمين ومشروعهم السياسي/ مقالة- رابطة ادباء الشام على الانترنت، 2011 / *Аль-Думьяти А. М.* Братья-мусульмане и их политический проект [Электронный ресурс]. / А. М. Аль-Думьяти. – Режим доступа: <http://www.odabasham.net/show.php?sid=56007>
8. بهي الدين حسن/ برنامج حزب الاخوان المسلمين في مصر من منظور حقوق الانسان/ مقالة- الحوار المتمدن/ العدد: 2332 بتاريخ: 2008/7/4. Программа Братья-мусульмане в Египте с точки зрения прав человека / Б. Хасан. – 2008. – 4 июля.
9. فتحي شهاب الدين/ المصطلحات السياسية والاقتصادية/ مؤسسة اقرء للنشر والتوزيع والترجمة/ القاهرة. 2011 / عدد الصفحات: 168. Политические и экономические термины / Ф. Шихабуддин. – Каир, 2011.
10. د. محمد علي عطا/ الحرية عند الاخوان المسلمين- انواعها وضمائنها/ مقالة- موقع الاخوان المسلمين على الانترنت – *Ата М. А.* Свобода у Братьев-мусульман. Виды и гарантии [Электронный ресурс]

- ресурс]. / М. А. Ата. – Режим доступа: www.ikhwanwiki.com/index.php?title=الحرية_عند_الإخوان_المسلمين
11. محمد ابراهيم مبروك/ الاسلام النفعي: الاسلام الذي تريده امريكا/ مركز الحضارة العربية- القاهرة/ الطبعة الثانية- 2010 / عدد الصفحات: 192. / م. И. Мабрук. – Каир, 2010.
 12. محمد زكريا توفيق/ تداعيات نظرية التطور لدارون (3) / (3) مقالة- الحوار المتمدن/ العدد: 3076 بتاريخ 2010/7/27 – Тауфик М. З. Последствия теории эволюции Дарвина (3) / М. З. Тауфик. – 2010. – 27 июля.
 13. د. نصر حامد ابو زيد/ الاستخدام النفعي للدين والحاجة للتجديد/ مقالة- مجلة الديمقراطية/ العدد: 47- يوليو/ 2012. / أبو-Зейд Н. Х. Утилитарное использование религии и необходимость обновления / Н. Х. Абу-Зейд. – 2012.
 14. علاء الغطريفى/ العلاقة بين مبارك والاخوان نفعية/ مقالة- صحيفة المصري اليوم/ العدد: 679 بتاريخ 2006/4/23 – Аль-Гатрифи А. Отношения между Мубараком и Братьями-мусульманами, она Утилитарная / А. Аль-Гатрифи. – 2006. – 23 апр.
 15. د محمد عبد الشفيق عيسى/ العلاقة بين الاسلام والمجتمع مرة اخرى/ مقالة- صحيفة الاهرام/ العدد: 46277 بتاريخ 2013/8/19 – Исса М. А. Отношения между исламом и сообщества (еще раз) / М. А. Исса. – 2013. – 19 авг.

Utawi A. A. Глобалізаційні фактори, що спричиняють підйом політичного ісламізму в країнах «Арабської весни»

Стаття присвячена аналізу суспільно-політичної ситуації в країнах «Арабської весни» в умовах глобалізації кінця ХХ – початку ХХІ століття. Розглядається роль «Братів-мусульман» в боротьбі з розбіжностями між різними партіями і рухами арабських країн з питань прав і свобод людини, боротьби з релігійним екстремізмом і тероризмом. Підкреслюється прихильність даної партії ідеям демократії, верховенства міжнародного права, принципам політичної вигоди. Приділяється увага новим ісламським рухам помірною ісламу та їх вмінню гнучко пристосовуватися до існуючих суспільно-політичних реалій в міжнародному вимірі.

Ключові слова: політичний іслам, цінності, релігійний екстремізм, арабські революції, права та свободи, глобалістське мислення.

Utawi A. Globalization factors that cause the rise of political Islam in the countries of the «Arab Spring»

The article analyzes the social and political situation in the countries of the “Arab Spring” in the context of globalization of the late twentieth beginning of the twenty first century. It examines the role of “Muslim Brotherhood” in the struggle with disagreements between the various parties and movements of the Arab countries on human rights and freedoms, struggling religious extremism and terrorism. It is emphasized the commitment of the parties to democracy, the rule of international law, the principles of political gain. Attention is given to the new Islamic movements of moderate Islam and their ability to flexibly adapt to the existing socio-political realities in the international dimension.

Keywords: political Islam, values, religious extremism, the Arab revolutions, rights and freedoms, globalist thinking.

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

УДК 321

Бульбенюк Світлана Степанівна,*кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та соціології,
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана***ОСОБЛИВОСТІ ВЛАДНО-УПРАВЛІНСЬКОГО ДИСКУРСУ
В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ**

У статті представлений аналіз провідних напрямів дослідження владно-управлінського дискурсу за умов розвитку інформаційного суспільства. Особлива увага звертається на розгляд питань специфіки функціонування публічної влади та розвитку управлінсько-політичних аспектів реалізації владних відносин під впливом процесів глобалізації й інформатизації.

Ключові слова: *влада, управління, публічність (політична), політико-управлінське рішення.*

Феномен політичної влади є предметом дослідження не лише політології, але й таких суміжних з нею наук та субдисциплін, як політична соціологія, філософія, політична психологія, теорія держави і права, теорія державного управління. Причинами такої прискіпливої уваги до проблем кратології є, на наш погляд, по-перше, публічний характер політичної влади як її сутнісна атрибутивна властивість і, по-друге, специфіка самих владних відносин. До того ж, оскільки проблематика вивчення влади охоплює не тільки питання суто теоретичного характеру, але й зосереджує увагу на прикладних аспектах її здійснення (відправлення), то інтенсивність, актуальність та важливість таких науково-практичних пошуків не зменшуються, а зростають, набуваючи нової якості. В останні десятиріччя значно посилилася увага дослідників до розгляду публічної влади як особливої управлінської царини й організаційної діяльності, спрямованої на узгодження різноманітних чи навіть протилежних політичних, економічних, соціальних, ідеологічних інтересів суспільства.

Метою представленої роботи є з'ясування провідних напрямів дослідження владно-управлінського дискурсу за умов розвитку інформаційного суспільства. Серед завдань цієї статті варто визначити такі: по-перше, висвітлення новітніх аспектів прояву публічної влади під впливом розгортання процесів глобалізації й інформатизації сучасної цивілізації; по-друге, розгляд специфіки розвитку управлінсько-політичних аспектів реалізації владних відносин та пов'язаних з ними політичних процесів і явищ.

При підготовці статті були використані дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців О.Дем'янчука, І.Жаровської, В.Желтова, М.Фуко та інших, присвячені проблематиці функціонування політичної і державної влади та державного управління в сучасному світі.

Влада – це не тільки одна з центральних категорій політичної науки, один з найбільш поширених дискурсів соціально-гуманітарного знання минулого, сьогодення і майбутнього; це також явище політичного, соціального, культурного, економічного життя будь-якого суспільства, з яким прямо або опосередковано стикається кожна людина. Тому цілком коректним, на наш погляд, є твердження про те, що владні відносини, маючи універсальний характер, пронизують усі сфери суспільного організму. Не є винятком і царина управлінської підсистеми політики загалом та система прийняття політико-управлінських рішень зокрема.

Кратологічні дослідження найтіснішим чином пов'язані з вивченням публічної політики. Так, категорію «влада» у представленому контексті варто розглядати в її тлумаченні як «rolісу», тобто в розумінні управлінського дискурсу, стратегії діяльності і програми конкретних заходів. Не дивно, що, скажімо авторитетний політичний дослідник сучасності Р. Даль пропонує визначати політичну владу як «потенційні можливості її носіїв

ухвалювати політичні рішення, що відбивають здатність одних (політичних) індивідів і груп нав'язати свою волю іншим (політичним) індивідам і групам у ході успішної для них конкуренції» [1, с. 10]. При цьому окрема увага має бути зосереджена саме на питаннях розробки, прийняття та реалізації політико-управлінських рішень, впливу на зазначені процеси і процедури суб'єктів (носіїв, акторів) влади як державної, так і політичної та соціальної. Отже, окреслена проблематика може бути досліджена у декількох напрямках.

По-перше, це питання про сферу здійснення (реалізації, функціонування, «життєвого простору») влади. Публічна влада, її зміст, характер, спрямування, цілі і завдання формують таку сферу. Оскільки влада (насамперед державна, але й політична та соціальна також) органічно присутня у всіх царинах суспільних відносин, то її публічний характер є цілком природним. Як писав Е.Тоффлер у своїй відомій праці «Зсув влади: знання, багатство і насилля на порозі XXI століття», система влади пронизує сучасне суспільство наскрізь, від неї ніхто не вільний [2, с. 21]. Іншими словами, публічність влади обумовлюється нині не тільки вимогами загальнодемократичного характеру щодо її підзвітності, прозорості, транспарентності, встановлення дієвого контролю за нею з боку громадськості. Сьогодні публічність влади пояснюється й тим, що вона охоплює своїм впливом кожного, навіть геть аполітичного, громадянина, формуючи мезо- і мікропідсистеми, пов'язані одна з одною. Взаємовідносини у таких підсистемах постійно змінюються і кількісно, й якісно. Будь-хто, наприклад, у сучасному суспільстві може мати потенційну владу в її загальному розумінні або володіти владою в одній ситуації і ставати її об'єктом в інших умовах.

Певним чином можна вести мову про своєрідне повернення до анонімного стану влади, яким він був в додержавний період, з одного боку, та про нестабільність влади як одну з найпоказовіших її характеристик, з іншого. Звісно, анонімність влади в інформаційному глобалізованому світі не є тотожною анонімності в її додержавному стані, коли влада ніби належала всім і не належала нікому водночас, коли носії влади змінювалися надзвичайно динамічно і не мали змоги закріпити свій владно-управлінський статус. Якщо ми ведемо мову про анонімність влади у сучасних умовах, то маємо на увазі перш за все складний, структурований характер її публічності: а) влада (політична та/або державна) може де-юре належати одним суб'єктам, а де-факто акторами прийняття найважливіших політико-управлінських рішень у той же час є інші, непублічні суб'єкти; б) анонімність влади детермінована нині суттєвим зміщенням центрів прийняття і реалізації політико-управлінських рішень, що відбулося в останнє десятиріччя і пов'язане з розвитком неурядових рухів, громадських ініціатив. На нестабільність як одну з властивостей сучасної влади вказував авторитетний французький мислитель М.Фуко. В його тлумаченні нестабільність влади є певним виявом її анонімності, адже владою нині неможливо володіти як раніше, бо її функціонування фактично не залежить від формальних носіїв. Влада вже не є локалізованою, втім вона іманентна тим сферам буття, в яких виявляється. За визначенням науковця, влада – це «множинність відносин сили, що іманентні області, в якій вони здійснюються та є конститутивними для її організації» [3, с. 192]. Таким чином, відносини державної та/або політичної влади в інформаційну епоху є не тільки суб'єкт-об'єктними відносинами панування-підпорядкування, а являють собою систему взаємовпливів розпорощених центрів влади та контрвлади. Відтак і межі функціонування публічної влади поступово розмиваються, стаючи все більш умовними. Втім це не означає, що публічність як атрибутивна характеристика політичної влади втрачає своє значення, вона зазнає певної трансформації і потребує переосмислення в трактуванні й поясненні.

Одним з показових доводів щодо необхідності переосмислення розуміння публічності політичної влади в інформаційну добу є поява в останні десятиріччя альтернативних центрів вироблення важливих політико-управлінських рішень – центрів мережевого характеру. Такі мережеві центри не потребують інституціалізації і формалізації, подібно до традиційних центрів владного впливу (держави та її інститутів, політичних партій, політичних еліт та лідерів і т. п.). Природа альтернативних центрів мережевого характеру є досить

суперечливою і двоїстою: з одного боку, означені центри формуються у соціальних мережах, внаслідок чого є (чи принаймні мають бути) максимально відкритими і публічними у своїй діяльності; з іншого боку, за лаштунками таких центрів часто стоять неопублічні і неформальні еліти, про справжню сутність яких широкий загал (ті, кого прийнято називати «народ», «пересічні громадяни», «виборці», «громадянське суспільство») не має жодного уявлення. Отже, на наш погляд, цілком прийнятно стверджувати, що публічність політичної влади в новітніх цивілізаційних умовах супроводжується відсутністю цілісної і формалізованої структури владних інститутів, наявністю неформальних центрів впливу, несистемністю чи навіть подекуди хаотичністю владних відносин.

Особливо виразно названі тенденції виявляються у царині функціонування владних відносин на рівні світової політики та діяльності транснаціональних політичних і соціальних акторів. Російська дослідниця М.Шебанова виокремлює такі специфічні риси публічної політичної влади наднаціонального характеру у сучасному світі:

1) прагнення розширити легітимність низки наднаціональних інституцій (прикладом, політичних структур європейської бюрократії через створення картини максимальної прозорості їх діяльності та транспарентності відносин всередині Європейського Союзу – С.Б.);

2) паралельне функціонування багатьох центрів влади й утворення навколо них зон структурного панування (таким чином спостерігається трансформація традиційних для природи влади відносин панування-підпорядкування та їх становлення на новому рівні – на рівні світової політики, внаслідок перетворення суб'єкт-об'єктних відносин між індивідуальними і колективними акторами в межах окремих держав на відносини, коли суб'єктами й об'єктами влади стають ті чи інші держави: держави(ва?) – світові лідери, держави – регіональні лідери, периферійні держави та держави, що не відбулися, або неспроможні держави – «failed states» – С.Б.);

3) існування нових центрів влади стає можливим сьогодні і без встановлення чітких вертикальних зв'язків між усіма світовими політичними інститутами (що підтверджує посилення описаної вище тенденції щодо деінституціалізації і деформалізації владних відносин та владно-управлінських інститутів – С.Б.);

4) одночасне існування різних форм домінування в структурі влади, розвиток конкуренції між ними, що може призводити або до хаосу владних відносин, або до закріплення їх поліцентричності (це вкотре доводить правоту тези про нелінійний характер політичного і соціального розвитку в інформаційному суспільстві – С.Б.) [4, с. 146, 147].

Зрозуміло, що зазначені особливості у характері сучасної політичної влади тільки формуються, однак вже нині тенденції щодо збільшення проявів поліцентричності влади та розгортання несистемних тенденцій в її розвитку набувають більш закономірного спрямування. Так, авторитетний російський науковець О. Соловйов зауважує: «Лідерські інтенції навіть найбільш впливових груп не здатні призвести до формування єдиного глобального центру влади» [5, с. 47]. Тому, на думку авторки, можна з великою долею вірогідності прогнозувати подальшу трансформацію публічності політичної влади, набуття нею нових ракурсів вияву, сенсів тлумачення і векторів еволюції.

По-друге, новітній дискурс влади, особливо в прикладному його розумінні, вимагає якісно іншого погляду на управлінсько-політичні аспекти реалізації владних відносин. Скажімо, необхідним уявляється перегляд дослідницьких підходів до трактування феномену змісту влади як кола завдань, вирішення котрих пов'язане з організаційно-управлінською діяльністю різних соціальних і політичних акторів у царині функціонування владних інститутів і реалізації владних відносин. Якщо ми погодимося з твердженням про те, що одним з провідних векторів політичного розвитку сьогодення у світовому масштабі є демократизація, здійснення демократичних транзитів для суспільств перехідного типу та оновлення і розширення стандартів демократії (наприклад, розвиток демократії участі, різних форм самоорганізації громадян, становлення електронної демократії і т. ін.) для

найбільш розвинутих країн, то окреслені процеси не можуть не впливати і на зміст політичної влади. Помітною стає раціоналізація політичної та державної влади в країнах, де домінуючим є демократичний вектор розвитку, та зростання її ірраціоналізації в суспільствах авторитарного типу. Це можна пояснити тим, що раціональна влада базується на компетентності, а ірраціональна спирається на віру народу у мудрість і всемогутність правителя, яка є надійною запорукою для останнього в експлуатації своїх підданих (адже громадянами їх важко назвати). Як бачимо, навіть у суто прикладних, владно-управлінських аспектах кратологічного дискурсу простежується виражена соціопсихологічна природа феномену політичної влади.

Компетентність влади тісно пов'язана з такою її характеристикою як авторитет, адже обидва поняття засновані на особистісних рисах самих суб'єктів влади – обсязі їх професійних знань й умінь, навичках фахової політико-управлінської діяльності. Отож, раціональність влади означає, що провідними її суб'єктами мають бути експерти – найбільш фахові спеціалісти у царині політичного (перш за все, звісно, державного) управління, здатні приймати та реалізовувати системні управлінські рішення на стратегічному і тактичному рівнях функціонування політичних процесів. За словами американського вченого В.Кноррінга, до функціональних обов'язків суб'єкта, який приймає політико-управлінські рішення, належить визначення цілей, стратегії управління та реалізація прийнятих рішень. За цих умов політичне рішення як обмежена у просторі і часі дія – це вольовий свідомий акт, сутність якого полягає у виборі одного з кількох варіантів [6, с. 29]. Таким чином, компетентна експертна діяльність у царині прийняття і реалізації політико-управлінських рішень в ідеалі має являти собою симбіоз професійних умінь і навичок індивіда (її об'єктивна сторона) та особистісних якостей психологічного гатунку (її суб'єктивна сторона).

Комбінація об'єктивної і суб'єктивної сторін владно-управлінської діяльності може мати найрізноманітніші варіації. Скажімо, можлива ситуація, коли компетентна експертна діяльність базується перш за все на високому статусі і відповідній ієрархічній позиції індивіда, а його особистісні якості не мають визначального впливу. «Реальна або приписувана первісна компетенція переноситься на ярлик чи посаду авторитета і таким чином стає незалежною від індивіда, тобто інституціалізованою», – зауважує вітчизняний дослідник М.Михайленко [7, с. 14]. І навпаки, у низці випадків саме завдяки виразним особистісним, особливо вольовим, якостям суб'єкта влади йому може приписуватися висока компетентність та відповідні експертні повноваження. Цей феномен може бути пов'язаний з такою психологічною рисою особистості як жага панування («libido dominandi»), що передбачає наявність сили, яка дозволяє реалізувати волю тих, хто владарює.

У контексті з'ясування специфіки владно-управлінських відносин цікавим уявляється дослідження співвідношення понять «влада» й «управління». Адже вольовий ефект влади є надзвичайно показовим в управлінській діяльності загалом та в процесах прийняття і реалізації політико-управлінських рішень зокрема. Саме вольове начало персоніфікує державну волю у здійсненні владно-управлінських відносин, надає їй якісно нових - індивідуальних інтенцій. У той же час вольова складова власне управлінської діяльності надає останній впорядкованості, ієрархічності, системності. «Влада як нав'язування волі, а панування – феномен, в якому виражається прийняття порядку або наказу. Панування підпитує владу. У понятті панування виражається здійснення влади *de facto* або ... її внутрішній порядок, її регулювання і структура», - робить висновок російський науковець-кратолог В.Желтов [8, с. 520].

Державну владу, таким чином, з точки зору розгляду її управлінсько-політичних аспектів вияву і здійснення доречно вивчати у 4-х базових ракурсах: а) як нормативну систему первісних умов людського буття; б) через дефініційні визначення досліджуваного явища; в) шляхом усвідомлення державно-владної системи, у тому числі через ціннісні елементи свободи і справедливості; г) крізь призму концепту соціального конфлікту [9, с. 7].

Перший ракурс вказує на взаємодію влади і панування, яка покликана унормувувати владно-управлінські відносини, які є різними за метою, методами, формами прояву, суб'єкт-об'єктними комунікаціями і без надіндивідуальної регламентації не зможуть утворити єдину функціональну систему. Щодо другого ракурсу, у представленому дослідженні такими базовими дефініціями є: «влада», «управління», «публічність (політична)», «політико-управлінське рішення», які й утворюють цілісну систему понятійно-категоріального апарату для комплексного аналізу владно-управлінських відносин та відповідних інститутів. Третій ракурс пов'язаний з визнанням необхідності формування світоглядно-ідеологічних засад функціонування системи публічної (політичної та/або державної) влади і державного управління. Четвертий ракурс базується на двох актуальних парадигмах сучасної соціально-гуманітарної науки – конфліктологічній (розглядає конфлікт як природний стан будь-якої соціальної і політичної системи, намагаючись виокремити його позитивний вплив на суспільно-політичний розвиток) та цивілізаційній (розуміння сучасності як якісно нової – інформаційної епохи).

Література:

1. Дем'янчук О.П. Політологічні аспекти державної політики і державного управління: Автореферат на здобуття наук. ст. доктора політ. наук / НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса. / О.П. Дем'янчук. – К., 2009. – 32 с.
2. Жаровська І.М. Державна влада: правові категорії: Монографія / І.М. Жаровська. – Л.: Вид-во Львівської комерційної академії, 2012. – 196 с.
3. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / М. Фуко. / Пер. с фр. – М.: Праксис, 2002. – 384 с.
4. Шебанова М.А. Международная бюрократия как слой транснациональных политических плит / М.А. Шебанова. // Полис. – 2012. – № 1. – С. 136-148.
5. Глобальное управление: Учебное пособие / Под ред. проф. А.И. Соловьева. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 252 с.
6. Кнорринг В.И. Теория, практика и искусство управления: Учебное пособие для вузов / В.И. Кнорринг. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. – М., 1999. – 528 с.
7. Михайленко М.В. Государство, глобализация, периферия: лидерство и упадок в XXI веке: Монография / М.В. Михайленко. – Черновцы: Изд. дом «Бук рек», 2007. – 384 с.
8. Желтов В.В. Теория власти: Учебное пособие / В.В. Желтов. – М.: Флінта: МПСИ, 2008. – 584 с.
9. Юськів Н.В. Державна влада: філософсько-правове дослідження: Автореферат на здобуття наук. ст. канд. юридичних наук / МВС України, Львівський державний університет внутрішніх справ / Н.В. Юськів. – Львів, 2013. – 19 с.

Бульбенюк С. С. Особенности властно-управленческого дискурса в информационную эпоху

В статье представлен анализ ведущих направлений исследования властно-управленческого дискурса в условиях развития информационного общества.

Ключевые слова: *власть, управление, публичность (политическая), политико-управленческое решение.*

Bulbeniuk S. Features power management discourse in the information age

The article presents the analysis of the leading areas of research in power-management discourse in the development of the information society.

Keywords: *power, department of state, publicity (political), the political-administrative decision.*

УДК 130.1

*Бабка Володимир Леонідович,
аспірант кафедри історії України та політології
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Здійснено спробу охарактеризувати категорію «політичного впливу» як функціонального елементу політичної системи. Встановлено відповідність між функціями політичної системи та функціями впливу. Визначено багатовекторність характеристик політичного впливу.

***Ключові слова:** політичний вплив, політична система, функції політичного впливу, способи впливу.*

*Який уряд найкращий?
Той, який вчить нас керувати собою.
Йоганн Вольфганг Гете*

У політичній науці значна увага приділяється процесам, що ґрунтуються на реалізації влади та державного управління як окремого організаційного вияву владних відносин. Однак сфера політичного життя жодним чином не вичерпується офіційними державними функціями. Вона охоплює діяльність всіх інститутів та осіб, що беруть безпосередню участь в політичному процесі, а також неурядових, громадських, неформальних об'єднань, які опосередковано впливають на прийняття політичних рішень, домагаючись забезпечення власних інтересів. Крім того, як відзначав французький філософ Ш.-Л. Монтеск'є: «Кожна людина, що володіє владою, схильна зловживати нею» [8, с. 137]. Дійсно, особи, наділені владою в своїй діяльності досить часто не вдовольняються лише сферою юридично закріплених повноважень. Тому всю сукупність взаємодій в межах політичної сфери неправомірно зводити виключно до сфери офіційних владно-управлінських відносин.

Натомість функціонування цієї системи можна представити як сукупність впливів, що відбуваються між її елементами. Це трактування дозволяє врахувати всю багатогранність зв'язків в політичній системі, штучно не обмежуючись розглядом офіційних повноважень та нормативно закріплених функцій. У сучасних умовах вплив неформальних неурядових факторів на розвиток політичної сфери стає все більш помітним та значимим. Тому політичний вплив можна розглядати ключовим поняттям, яке визначає механізми зв'язку та функціонування елементів в межах політичної системи.

Серед західних дослідників безпосередньо явище політичного впливу вивчали американські політологи А.Бентлі та Е.Бенфілд. Їхні праці присвячені процесам лобістського впливу. В ракурсі аналізу феномену влади політичний вплив розглядали Б.Рассел, Г.Лассуел, С.Лакс, Е.Тоффлер, та ін. З українських та російських вчених дана категорія стала предметом розвідок О.Бойка, О.Бунтова, В.Власова, Д.Виговського, Є.Доценко, Ю.Карпця, В.Ледяєва, А.Сіленко, Р.Соколової, В.Шейнова. Попри ці здобутки, дана категорія не набула достатньої концептуалізації, як елемент політичної системи. Тому в дослідженні ставиться за мету охарактеризувати функції політичного впливу та встановити їх відповідність функціям політичної системи, розкрити багатоаспектність способів реалізації політичного впливу.

Політичний вплив – це механізм відносин суб'єктів політичної системи, виражений через дію чи сукупність дій ініціатора (агента впливу) метою або/та наслідком яких є зміна поведінки, поглядів, почуттів адресата впливу в середовищі політичного буття. Політичний вплив з одного боку розкриває зміст реалізації політичної влади, з іншого – є способом

взаємодії суб'єктів політичної сфери. До того ж, «вплив» є більш універсальною категорією ніж «влада» чи «управління». Від влади політичний вплив відрізняється першочергово тим, що виражає дію/процес, а не диспозицію/потенціал. Натомість політичне управління становить один з випадків впливу, зокрема такий, що характеризується системним характером та результативністю.

Політична система складається з організаційно-інституційного (сукупності політичних інститутів, організацій, громадських рухів, окремих осіб), функціонально-нормативного (норм, принципів і способів взаємодії) та ідеологічного (політичних ідей та цінностей) елементів. Організаційно-інституційний з'ясовує питання: *хто* бере участь в політичному житті? Функціонально-нормативний елемент роз'яснює *як* і в яких формах відбувається взаємодія суб'єктів політики, а ідеологічний – визначає мотиви цих взаємодій та політичної діяльності в цілому, відповідаючи на питання *навіщо* відбувається політична діяльність?

Взаємодія суб'єктів політичної системи передбачає встановлення зв'язку (комунікацію, що передує безпосередньому впливові) та взаємну модифікацію установок чи поведінки партнера (вплив у вузькому значенні). Також саме політичний вплив відображає механізм трансформації та розвитку політичної сфери та її частин. Суб'єкти політичної системи складають організаційно-інституційний її рівень і в той же час виступають ініціаторами політичного впливу.

Відповідно до потенційних можливостей, ресурсів та методів здійснення впливу на політичну сферу, доцільно розділити його суб'єктів на офіційний (політичне суспільство) та неофіційний (громадянське суспільство). Політичний рівень суб'єктів впливу складають політичні організації та діячі, сучасні й минулі представники партійної та урядової еліти, тобто особи та інститути, які наділені владними повноваженнями, або володіють достатнім авторитетом та капіталами для цілеспрямованого впливу на суспільство та політичну сферу. Цей рівень відзначається високим рівнем інституціоналізації й організації та постійним характером діяльності в межах політичної сфери. Громадянське суспільство складається з неурядових громадських інститутів: рухів, спілок, товариств, організацій та незалежних ЗМІ. Вони не мають офіційних повноважень для управління політичною системою, але можуть діяти засобами тиску на представників офіційного рівня.

Реалізація функції політичної системи відповідає двом запропонованим рівням суб'єктів впливу. Громадський рівень виконує вхідні функції політичної системи (артикуляція інтересів і агрегування інтересів), а представники політичного рівня – вихідні (формування нормативної бази та визначення політичного курсу, реалізація політичного курсу, судочинство). Така типологія була запропонована політологами Г.Алмондом та Дж.Пауеллом, які є авторами теорії політичних систем. Крім цих двох груп, вчені визначили загальносистемні функції, що забезпечують структурні зв'язки в межах системи. До них належить комунікативні функції [9, с. 79-84].

Завдання політичного впливу є похідними від функцій політичної системи. Це дає можливість структурувати розрізнені функції впливу, взявши за критерій категорії політичної системи. Слід наголосити, що запропонований поділ відображає подібність функцій всієї системи та впливу зокрема, системний характер їх організації, але жодним чином не їх тотожність. Системні функції не можна вважати аналогічними окремим завданням політичного впливу чи їх сукупності. Отож, структурний зв'язок функцій політичного впливу можна представити за допомогою схеми представленої на рис. 1, в якій функції згруповані за їх суміжністю з системними, внутрішньою подібністю, суб'єктною приналежністю та черговістю.

Рисунок 1 – Схема функцій політичного впливу

Комунікативні функції формують системні відношення на всіх рівнях. Ця група включає функції встановлення зв'язків між учасниками взаємодії, поширення й обмін інформацією, забезпечення гласності, відкритості рішень та дій. Зрозумілим наслідком цих процесів стає функція формування громадської думки – закріплення спільних поглядів, оцінок, суджень суспільства щодо актуальних подій і процесів. При чому, комунікативні процеси можуть відбуватися як спонтанно так і цілеспрямовано програмуватися зацікавленими інститутами.

Процес політичного впливу, як і будь-яка управлінська система, розпочинається з визначення **цілей**. В політичній системі суспільно значимі цілі виражаються через *ідеологію* та виявляються в формі *законодавчих* норм. Однак в умовах інформаційного суспільства з'явилися широкі можливості для реалізації *маніпулятивної* функції впливу. Сучасні технології маніпуляції дозволяють спрямовувати індивідуальну та громадську активність на реалізацію персональних чи корпоративних інтересів. Таке спрямування, подібно до ідеологічної функції, здійснюється через закріплення на рівні суспільної свідомості світоглядних та ціннісних орієнтацій поведінки. Однак, якщо ідеологія спрямовується на реалізацію державних інтересів [10], то метою політичного маніпулювання є боротьба за захоплення, утримання та використання влади [1, с. 9], що часто суперечать реальним потребам об'єкта впливу та суспільства загалом.

Наступним щаблем у функціонуванні політичної системи функції **виконання**. Тут мається на увазі не виконавча влада в широкому значенні та реалізація нею політичного курсу, а процеси, які спрямовують індивідуальну та суспільну активність на здійснення певних дій. Таке спрямування відбувається шляхом використання комплексу мотивів, які спонукають до вчинення бажаних дій, *мобілізації* активності окремих осіб чи груп для досягнення бажаних результатів. Громадська активність може не лише спрямовуватись для реалізації суспільно-значимих інтересів, а й бути наслідком *провокативної* функції – створення умов для ескалації соціальних конфліктів. Така ситуація з одного боку мотивується *прагматичною* функцією – забезпечення індивідуальних чи вузькокорпоративних інтересів, а з іншого призводить до дестабілізації та *дезінтеграції* суспільства.

Процес регулювання суспільних відносин передбачає необхідність здійснення функцій **контролю** за процесами виконання та отриманими результатами. Сутність контролю в спостереженні, корегуванні та встановленні відповідності процесу виконання,

проміжних та кінцевих результатів, щодо початкових планів чи еталонних показників. Зокрема стан соціальної нестабільності вимагає залагодження, в якому офіційні інститути повинні здійснювати ефективний контроль відігравати роль справедливого судді для учасників конфлікту, а не його провокатора, стаючи на сторону однієї з сторін. Залагодження такої ситуації відбувається через виконання функцій *арбітражу*, посередництва між сторонами конфлікту, *урівноваження* їх інтересів, *стабілізації* ситуації з подальшою *консолідацією* всього суспільства. Саме консолідація дозволяє суспільству розвиватися, а в стані соціальної нестабільності прогресивне функціонування політичної системи значно ускладнюється, або й зовсім унеможлиблюється.

На громадському рівні чітко простежуються процеси політичного впливу в двох напрямках: взаємодії в ході самоорганізації суспільства та впливу на органи влади задля корегування їх дій в бажаному руслі. Ці процеси відбуваються в два етапи, які відповідають вхідним функціям політичної системи – *артикуляція* та *агрегування інтересів*. Функція артикуляції стосується *проголошення* інтересів соціальними групами чи інститутами, їх *активного захисту* та відстоювання, та *оборони* відповідних суб'єктів від зовнішнього деструктивного тиску. Агрегування інтересів, тобто трансформація проголошених вимог в конкретні дії та офіційні рішення з боку суспільства здійснюється наступними функціями: *адаптації* до певних умов політичної системи; появою й поширенням ефективних *інноваційних* способів взаємодії суспільства і влади; засвоєнням особою політичних норм, цінностей та форм політичної поведінки в процесі *політичної соціалізації*; і як наслідок – формування і закріплення нових соціальних та політичних статусів, що забезпечується функцією *соціального структурування*.

Пропонована послідовність є лише прикладом їх діалектичного зв'язку, і в реальних умовах може прослідковуватись в інший спосіб. Також слід відзначити, що ця схема не відображає сукупності горизонтальних взаємодій між різними гілками та органами влади, які мають місце в ході вироблення та реалізації політичного курсу.

Багатогранність політичного впливу характеризується не лише різноманіттям функцій, які він виконує, а й спектром варіантів його реалізації. Він може здійснюватись різноманітними навіть протилежними способами. Російський філософ В.Власов системно представив можливі способи здійснення політичного впливу:

- за рівнем відкритості дії (відкритий вплив – прихований вплив);
- за спрямуванням на об'єкт (прямий – опосередкований);
- за раціональною складовою (раціональний – ірраціональний) [4].

Відповідно до такого принципу вважаємо необхідним додати ще кілька потенційних характеристик:

- за рівнем гласності дії (публічний – приватний);
- за цільовою ознакою (цілеспрямований – нецілеспрямований);
- за наявністю владних повноважень в ініціатора впливу (провладний – позавладний);
- за методами (силовий – ненасильницький);
- за організаційною складовою (організований – неорганізований);
- за рівнем усвідомлення (свідомий – неусвідомлений);
- за масштабами поширення (локальний – регіональний – загальнодержавний – глобальний);
- за часом дії (короткочасний – довготривалий);
- за періодичністю (одноразовий – періодичний – постійно діючий).

Варто більш детально зупинитися на цих характеристиках. Відкритість впливу визначає його зовнішню видимість, прозорість для адресата. Однак, досить часто він набуває

прихованої форми, проявляючись як маніпулювання свідомістю. В такому випадку обмежуються можливості захисту чи свідомої, адекватної реакції адресата на зовнішню дію.

Змінити поведінку особи можна або через безпосередню пряму дію на неї, або опосередковано, через інших осіб чи зміни середовища, в якому вона знаходиться. Ця характеристика знаходить відгук в теорії польової поведінки, запропонованої психологом К.Левіном [6]. Згідно з неї поведінка індивіда в кожному окремому випадку є функцією, що залежить від двох змінних: особистих психологічних рис людини та життєвого простору, тобто оточення в якому вона діє.

Для ілюстрації раціонального впливу В.Власов наводить приклад діяльності лобістських організацій. Натомість ірраціональними визначаються стихійні дії натовпу [4].

Гласність впливу на відміну від відкритості визначає прозорість впливу для зовнішніх спостерігачів. Зразком публічного впливу є трансляція переговорів, передвиборних дебатів, політичних шоу тощо. Хоча, насправді такий вплив є в більшій мірі прихованою дією на аудиторію, ніж на опонента. Дійсний вплив між політичними силами відбувається в ході їх приватних переговорів. Сам факт таких переговорів, як і досягнення домовленості між політичними опонентами, може бути невідомим для громадськості. І в той же час публічно може демонструватись непримиренність позицій.

За наявності чіткої мети в суб'єкта впливу ним здійснюється цілеспрямований вмотивований вплив. Натомість в умовах, коли конкретна ціль відсутня, відбувається нецілеспрямований вплив. Такими, наприклад, можуть бути дії все того ж неорганізованого натовпу, який не усвідомлює потенційних наслідків своїх вчинків. Інший випадок – вплив заради самого впливу, коли для особи становить цінність не досягнення конкретного результату, а здатність упокорювати інших.

Агент впливу може належати до політичної еліти і бути наділений офіційними повноваженнями, або не бути причетним до влади та здійснювати вплив користуючись власним авторитетом, багатством, публічністю, тощо. Ці види впливу можна назвати «провладним» та «позавладним».

Можливості використання різних методів впливу дозволяє використовувати різноманітні його класифікації. Найбільш спрощеним прикладом такої класифікації є поділ впливу на силовий та ненасильницький. Адже часто силові та ненасильницькі (нормативні, інформаційні, фінансові) методи виступають як альтернативи, тоді як методи інформування, переконання, мотивації часто поєднуються.

Акції політичного впливу можуть бути результатом чіткої попередньої організації, або виникати спонтанно і поширюватись стихійно, хаотично. Прикладом такої акції, що виникла без попереднього системного планування, був Євромайдан. При цьому елементи необхідної організації виникли як наслідок, а не причина. Ілюстрацією повністю організованої акції впливу став Антимайдан (листопад – грудень 2013 р.) – серія мітингів зібрана з використанням адміністративного ресурсу задля підтримки рішення влади відкласти підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Вплив не завжди має свідомий характер. В одних випадках людина може тримати відповідь за свої дії та їх результати, в інших – не усвідомлювати можливі наслідки. Політолог О.Бойко наголошує на тому що, політичний вплив можна втілювати як свідомо та цілеспрямовано через механізми переконання та навіювання, так і несвідомо (спонтанно), на основі психологічних ефектів зараження та наслідування [1, с. 7-8]. Свідченням несвідомого впливу можуть бути аморальні дії політичного діяча, які набули розголосу. Подібні випадки негативно впливають на імідж відомих персон, тому такі дії мають значний суспільний резонанс і можуть стати визначальним фактором в ході передвиборної боротьби. Зрозуміло, що відповідні наслідки не відповідають інтересам суб'єкта впливу, а подібний вплив не має усвідомленої мети.

Територіальне поширення акцій політичного впливу також може бути різним. В одному випадку вплив обмежується місцевим чи регіональним рівнем, а в іншому виходить

на загальнодержавний та міжнародний рівень. Це залежить зокрема від важливості конкретного процесу для певного міста, області, країни чи континенту, а також від рівня впливовості ініціатора дії. Так, соціолог Р.Мертон з поміж агентів впливу виділив два типи, відповідно до масштабів впливовості: локальний та космополітичний. Локальний тип орієнтує свою увагу на місцеві проблеми та задоволення своїх інтересів на регіональному рівні (місцеві, регіональні еліти). Космополітичний тип орієнтований на широке коло проблем та інтересів (еліти й лідери загальнодержавного та світового рівня) [7, с. 562-572].

Поряд з просторовими характеристиками акцій політичного впливу існують також і часові, що визначають час та періодичність їх дії. Короткочасний вплив має виступ чи коментар політика, щодо певної проблемної ситуації, натомість підписання міжнародних договорів передбачає довготривалі наслідки. Одноразовий вплив здійснює окремих указ президента. Процедура прийняття державного бюджету повторюється щорічно, а дія конституційних актів триває постійно.

Отже, політична система є більш об'ємним поняттям, ніж сфера функціонування влади чи державного управління, адже вона включає в себе всю сукупність офіційних та неофіційних інститутів, неформальних та неурядових факторів, норм і принципів їх взаємодії, цінностей та ідеалів, що мають місце в політичному житті. Політичний вплив є невід'ємним елементом політичної системи, який визначає механізми функціональних зв'язків та взаємних трансформацій її елементів. Суб'єктами впливу є громадянське суспільство (ініціатор перетворень) та офіційні політичні інститути (реалізатор суспільно-політичного прогресу). Акції політичного впливу є конкретним вираженням взаємодії суб'єктів політичної системи, що спричинена ціннісними ідеологічними мотивами та здійснюється у відповідності до встановлених норм. Психологічні та соціальні механізми впливу визначають вектори трансформації установок об'єктів дії та їх поведінки в межах політичної системи. Функції впливу є похідними від загальносистемних функцій та відповідають їх структурі. Зокрема на громадському рівні відбувається артикуляція та агрегування інтересів, а на політичному – формування конкретних цілей, їх реалізація та загальний контроль. Комунікативні функції служать для забезпечення зв'язку та обміну між різними суб'єктами та рівнями політичного впливу. Ефективний обмін між вимогами та рішеннями, підтримкою та діями забезпечує стабільне функціонування політичної системи. Натомість порушення комунікативних зв'язків призводить до соціальних потрясінь, що можуть супроводжуватися акціями протесту та громадянської непокори. Чергування та циклічне перетворення актуальних завдань впливу відбувається в напрямках соціальної інтеграції – дезінтеграції та політичного конструювання – деструкції. Багатоаспектність способів реалізації політичного впливу відображає наступні його характеристики: зовнішні прояви (рівень відкритості дії, рівень гласності дії, спрямованість на об'єкт), суб'єктні мотиваційні риси (раціональна складова, рівень усвідомлення, цільові ознаки), організаційно-процедурні характеристики (наявність владних повноважень в ініціатора впливу, методи, організаційна складова) та часово-просторові характеристики впливу (масштаби поширення, час дії, періодичність).

Література:

1. Бойко О. Д. Політичне маніпулювання: навч. посіб. / О. Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2010. – 432 с.
2. Бунтов А. А. Политическое влияние как составляющая политического процесса современной России: автореф. дис. канд. полит. наук: 23.00.02 / Александр Алексеевич Бунтов; Ярослав. гос. ун-т им. П.Г. Демидова. – Ярославль, 2009. – 25 с.
3. Виговський Д. Суть політичного впливу як категорії політичної науки / Д.Виговський // Українська національна ідея. – 2007. – Вип.19. – С. 62-66.
4. Власов В. И. Влияние и процесс. Монография / В.И.Власов. – Ростов-на-Дону: РГЭА, 2000. – Режим доступа:<http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001096/st000.shtml>.

5. Карпець Ю.В. Політичний вплив: сутність та вектори появу / Карпець Ю.В. // Гілея. – 2012. – Вип. 67 (№12). – С. 275-281.
6. Левин К. Теория поля в социальных науках / Курт Левин. [Пер. Е. Сурпина]. – СПб.: Речь, 2000. – 368 с.
7. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Роберт Мертон. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 873с.
8. Монтескье Ш. Л. О духе законов / Шарль Луи Монтескье. – М.: Мысль, 1999. – 672 с.
9. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учебное пособие / Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; Под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля / Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
10. Ткачова Н.А. Идеологічна функція держави та її роль у правовому регулюванні суспільних відносин / Н.А.Ткачова // Держава і право. – 2011. – Вип. 53. – С. 21-26.
11. Banfield E. Political influence. A new theory of urban politics / Edward C. Banfield. – New York: The Free Press, 1961. – 354 p.
12. Bentley A.F. The Process of Government: A Study of Social Pressures / Arthur F. Bentley. – Chicago: The University Of Chicago Press, 1908. – 502 p.

Бабка В. Л. Функциональные особенности политического влияния как элемента политической системы

Совершена попытка охарактеризовать категорию «политическое влияние» в качестве функционального элемента политической системы. Установлено соответствие функций политической системы функциям воздействия. Определено многовекторность характеристик политического влияния.

Ключевые слова: политическое влияние, политическая система, функции политического влияния, способы влияния.

Babka V. Functional features of the political influence as an element of the political system

The attempt to characterize the category of "political influence" as a functional element of the political system was made. It was established conformity the functions of the political system and the functions of influence. The multi vector characteristics of political influence were defined.

Keywords: political influence, political system, functions of political influence, ways of influencing.

УДК 353

*Голуб'як Наталія Романівна,
аспірантка кафедри політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

**ИНСТРУМЕНТЫ КООРДИНАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ:
ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ**

Розглянуто основні механізми та інструменти здійснення регіональної політики в умовах української державності. Автором виокремлено позитивні та негативні сторони координації регіонального розвитку. Запропоновано наголосити на самостійній суб'єктності регіонів з метою ефективного управління.

Ключові слова: регіональна політика, стратегія, регіональний розвиток, агентства регіонального розвитку.

Останнє десятиліття характеризується доповненням демократичних критеріїв побудови політичної системи, одним із домінуючих визначають тенденцію до побудови ефективного регіонального управління. В українських умовах звернення до актуалізації регіональної політики виражається в складних завданнях системної перебудови суспільства з метою досягнення стійкого розвитку.

Успіх здійснення регіональної політики значною мірою залежить від наявності розгалуженої та ефективно діючої інституційної інфраструктури, запровадження доцільних механізмів та інструментів регіонального розвитку. Саме тому, актуально на сьогоднішній день, розглянути основні інструменти реалізації регіональної політики в контексті трансформаційних процесів України.

Теоретичну базу для дослідження координаційних механізмів регіонального розвитку становлять напрацювання українських вчених: З.С. Варналія, В. Є. Воротіна, Н.Г.Гвазава, І. О. Дегтярьової, Я. А. Жаліла, В.Керецмана, О.С. Ковриги, М.Корецького, В.С. Куйбіди та ін. Отож опираючись на наукові здобутки української регіоналістики, основною метою статті визначення основних механізмів здійснення регіональної політики України з перспективою подальшого їх реформування.

У сучасному глобальному світі виокремлюють наступні інструменти реалізації регіональної політики: адміністративно-управлінські (наприклад, надання особливого статусу окремим територіям); засоби стримування розміщення нових підприємств у перенаселених районах; просторовий розподіл економічної діяльності держави; фінансове стимулювання суб'єктів підприємництва (дотації на певні суми інвестицій, кредити, фінансові пільги, субсидії у зв'язку зі створенням робочих місць тощо); створення фізичних інфраструктур (наприклад, механізми концесії в сфері транспорту, застосовні в скандинавських країнах); так звані «м'які» засоби стимулювання розвитку (створення сприятливого бізнес-середовища, підтримка інформаційних мереж, консалтингової діяльності, освіти, наукових досліджень і технічних розробок) [9, с. 38].

Відтак, ефективність запровадження вказаних інструментів суттєво залежить від інституційного механізму, що покликаний розробляти, запроваджувати їх та належно контролювати. У цьому контексті безпосередньо для регіонів першочерговим є фінансова децентралізація, посилення системи регіональних і місцевих фінансових ресурсів; розширення податкового потенціалу за рахунок детінізації економіки та розбудови бюджетоформуючих видів економічної діяльності, активного податкового стимулювання стратегічно важливих галузей у регіонах [5, с. 63].

В Україні до основних механізмів, які застосовуються державою для регулювання регіонального розвитку, слід зарахувати: запровадження програмування розвитку регіонів, удосконалення міжбюджетних відносин, поліпшення умов інвестування, розвиток транскордонного і прикордонного співробітництва, запровадження спеціального режиму інвестування на окремих територіях; здійснення централізованих капіталовкладень та надання інвестиційних субвенцій. Запровадження цих механізмів дасть змогу суттєво зменшити темпи поглиблення соціально-економічних регіональних диспропорцій діяльності [2, с. 99].

Отож, система інструментів реалізації державної регіональної політики, в першу чергу, базується на оцінюванні та якісному прогнозуванні й програмуванні розвитку регіонів, основною метою яких є визначення пріоритетів регіонального розвитку, забезпечення максимального використання конкурентних переваг та мінімізації негативних факторів, а також узгодження загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів [12, с. 80].

В даному контексті у сфері підвищення конкурентоспроможності територій та сприяння інноваційному розвитку, доцільно виділи наступні заходи, а саме, розробку і підтримання програм підвищення конкурентоспроможності регіонів, розроблення та реалізацію державних регіональних програм, удосконалення регіонального стратегічного

планування, а також узгодження державних і регіональних стратегічних пріоритетів на основі партнерських відносин між центром і регіонами.

В Україні стратегічне планування регіонального розвитку було започатковане із ухваленням Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року. Відповідно, передбачалась і розробка стратегії кожного регіону. Проте цей процес уповільнився внаслідок того, що регіони в Україні відчували на собі вплив різного роду чинників – зміну умов господарювання, брак фінансових та інвестиційних ресурсів, обмеженість державної підтримки регіонального розвитку, загострення боротьби за ресурси як внаслідок настання світової фінансово-економічної кризи, так і внаслідок зростання відкритості національної економіки.

Слід підкреслити і відсутність підпорядкованості та узгодженості між Стратегією, щорічними програмами соціально-економічного розвитку, цільовими програмами, а також стратегіями розвитку регіонів. Не унормовані процедури формування та реалізації прогнозів та програм. Загальною вимогою до механізмів реалізації Стратегії є забезпечення реальності її втілення та успішності перетворень у регіональних господарських комплексах [16, с. 32].

У такому стратегічному плануванні спостерігається ряд недоліків: наявність конфліктів між обласними державними адміністраціями, обласними радами та групами впливу на рівні регіону, а також різні бачення пріоритетів розвитку регіону; брак інституційної пам'яті в центральних органах виконавчої влади та в облдержадміністраціях, зміна урядів та голів ОДА майже щороку не дає нікому з них змоги реалізовувати стратегічні програми та проекти. надмірна формалізація процедур розроблення і затвердження стратегій; гігантоманія, тобто спроба «вкласти» у рамки стратегії розвитку регіону всі масштабні стратегічні програми(проекти) основних економічних та інших секторів регіону; небезпека «потонути» в конкретних (індивідуальних) питаннях та проблемах; перебільшені очікування, у тому числі очікування обов'язкового термінового ефекту від реалізації стратегії; шаблонне використання розробниками стратегій відповідних Методичних рекомендацій, що залишає поза увагою значну частину важливих проблем розвитку тієї чи іншої території тощо [6, с. 124].

Якщо проаналізувати документи регіонального рівня (стратегії розвитку регіонів), можна побачити, що в багатьох випадках не визначена мета розвитку регіону. А отже, неможливо зрозуміти засоби та визначити ресурси тощо. В результаті підготовка стратегій перетворилася на процес заради процесу, при тому, що всі ці документи мають бути чітко синхронізовані й абсолютно зрозумілі від етапу розробки до етапу реалізації. Тому необхідно синхронізувати стратегії регіонів [4, с. 26].

Крім того, необхідно взяти до уваги, існуючі форми боротьби за владу між кланами і угрупованнями на регіональному та місцевому рівнях, які змушені домовлятися з центром, щоб зберегти існуючий стан справ. У цій ситуації так звані «програми розвитку» регіонів, міст, селищ часто мають фіктивно- демонстративне спрямування або є прикриттям для політичних афер і, по суті, спрямовані на отримання безконтрольного доступу до бюджетних коштів, кредитних та інвестиційних потоків.

Підкреслимо, що завдяки запровадженню ефективного стратегічного планування на регіональному рівні місцеві органи влади мають перетворитися з органів, які реагують на події, що відбуваються в Україні та за її межами, на органи, що мають довгострокове бачення щодо поставлених ними завдань і шляхів їх досягнення, уникнення можливих перешкод і реалізують відповідні стратегічні плани своєї діяльності, виходячи з реальних фінансових можливостей [11].

Окремо, слід відмітити, необхідність докорінної перебудови вітчизняної системи статистичного забезпечення реалізації стратегій. На сьогодні маємо надзвичайно низький статистичний супровід регіонального розвитку і практично відсутню загальноохоплюючу статистичну інформацію на субрегіональному рівні. Таким чином, активна розбудова система державної статистики відповідно до положень нормативних документів

Європейського Союзу щодо статистичного обліку супроводжуватиметься застосуванням уніфікованої статистичної методології [15, с. 27-28].

До наступного важливого механізму регіональної політики, слід зарахувати напрацювання правових форм взаємодії, з одного боку, Кабінету Міністрів України, а з другого – місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Так, відповідно до Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» передбачено запровадження інструменту стимулювання розвитку регіонів – укладення угод між Кабінетом Міністрів України та відповідними органами місцевого самоврядування з питань регіонального розвитку [3].

Серед очікуваних позитивних наслідків укладення та реалізації угод слід визнати: можливість повсюдного запровадження стратегічного планування регіонального розвитку; узгодження інтересів органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації стратегічних завдань регіонального розвитку; підвищення відповідальності місцевих органів влади за ефективне використання ресурсів, спрямованих на вирішення соціально-економічних проблем розвитку регіону; чітке визначення зобов'язань сторін, спільна відповідальність уряду й місцевої влади за кінцевий результат реалізації визначених завдань тощо.

Щодо перешкод ефективного використання угод, то слід виокремити наступні: у процесі розроблення та прийняття стратегії розвитку певного регіону до 2015 р. переважно рішеннями обласних державних адміністрацій їхній зміст визначається як обов'язковий до виконання документ (але на практиці він часто є далеким від реальних потреб місцевого розвитку та можливостей його ресурсного забезпечення); наявність конфліктів між обласними державними адміністраціями, обласними радами та групами впливу на рівні регіону, різне бачення стратегічних пріоритетів розвитку регіону тощо суттєво перешкоджає своєчасній підготовці відповідних регіональних стратегій [8, с. 48].

Окремим підпунктом, слід виділяти створення мережі агентств регіонального розвитку (виступають в ролі суб'єктів та основних інструментів регіональної політики), які можуть стати своєчасним кроком на шляху подальшого розширення базових умов впровадження у структури державного управління і самоврядування принципів ринкової економіки та демократизації господарювання.

Формування мережі агентств регіонального розвитку з інституцій, які функціонують на комерційних засадах у регіонах та державного органу у центрі уявляється нам логічним на даному етапі розвитку суспільства, оскільки: виключає можливість дублювання функцій у сфері регіонального управління на рівні регіонів (агентства спеціалізуються на допомозі органам управління і не дублюють їх функції); визначає орган, уповноважений у питаннях провадження регіональної політики на рівні центральної влади; забезпечує можливість поступового (з ходом реалізації основних етапів адміністративної реформи) формування у регіонах державних установ – місцевих центрів регіонального розвитку (шляхом певного симбіозу агентств та державних адміністрацій, у віддаленій перспективі) [1, с. 302].

Діяльність Агентств регіонального розвитку (АРР) в Україні характеризується певними особливостями: АРР в українських областях реалізують велику кількість соціально-економічних та інших проектів, проте не мають власних програмних документів щодо перспектив регіонального розвитку (принаймні, їх наявність не анонсована). Із цього погляду АРР регіонів України повною мірою не можна вважати дієвими інститутами та інструментами регіонального розвитку (в європейському розумінні); як і в деяких європейських країнах, АРР в Україні існують у різних формах, зберігаючи при цьому статус неприбуткової організації: благодійні організації (Чернігівська обласна Агенція регіонального розвитку «Вектор»); громадські організації (Інститут громадянського суспільства, Сокальська агенція регіонального розвитку); дослідницькі організації (Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень «ЄвроРегіо Україна») тощо; В умовах відсутності єдиного нормативного узаконеного визначення агенцією регіонального розвитку

в Україні вважається мало не кожна громадська організація, що декларує намір працювати на регіональному рівні або досліджувати регіональні процеси [16, с. 38].

Отже, агентства регіонального розвитку повинні виглядати як єдині суб'єкти громадянського суспільства, що здатні на місцях узгодити і синтезувати інтереси бізнесу, влади і громади, створити позитивний імідж регіону та сприяти розвитку соціально-економічної сфери регіону.

До інноваційних та перспективних механізмів координації регіонального розвитку зараховують поширення міжрегіональних кластерів та промислових парків, які є важливим складником інтенсифікації економічного розвитку територій. Провідна роль регіональних і міжрегіональних кластерів дозволить оптимізувати діяльність виробничих систем, активізує розвиток високотехнологічних і наукоємних виробництв, сприятиме використанню переваг спеціалізації компаній, створюючи на цій основі потужний синергетичний ефект соціально-економічного зростання і на регіональному, і на національному рівнях. Проте, на сьогоднішній день такий важливий для економічного розвитку інструмент регіональної політики як регіональні кластери став об'єктом концентрації економічної влади та засобом збагачення кількох десятків «українських олігархів» [7, с. 168].

Серед інструментів, що забезпечують стабільний та збалансований регіональний розвиток, вагому роль відіграють фінансові механізми. На сьогоднішній день переважна більшість усіх місцевих бюджетів – дотаційні. Відтак, місцеві органи не мають власних ресурсів для повноцінного та ефективного виконання визначених функцій та повноважень. Консолідація фінансових ресурсів на потреби регіонального розвитку на практиці потребує законодавчого унормування спеціальної національної інституції, спроможної адмініструвати великі за обсягом кошти. Уперше в 2012 році в Україні створено Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР), який передбачено використовувати для фінансової підтримки найважливіших напрямів місцевого розвитку [10].

Однак, проблемним аспектом залишається ризик ненаповнення ДФРР, оскільки на законодавчому рівні визначено, що його формування залежить від надходжень від приватизації державного майна понад встановлені обсяги. Звідси, удосконалена модель ДФРР в Україні має бути спрямована на реалізацію державно-регіонального партнерства, суб'єктами якого є, з однієї сторони держава, а з іншої – регіон у особі органів влади (муніципальної та державної), а також представники бізнес-середовища та громадянського суспільства [16, с. 43].

Варто окремо розглянути як можливий механізм координації регіональної політики діяльність Програми Європейського Союзу «Підтримка політики регіонального розвитку України» (ППРРУ) (розрахована на 01.2013 – 07.2016). Метою даної програми є сприяння суспільному, економічному та територіальному згуртуванню країни. Реалізація проекту надасть можливість підвищити потенціал українських органів державної влади та інших зацікавлених сторін щодо розробки та впровадження ефективної політики регіонального розвитку. Щодо грантової допомоги, то вона впроваджується Представництвом ЄС в Україні і фінансування надається для реалізації конкретних проектів місцевих та регіональних органів влади, зосереджених на стратегічних пріоритетах, що визначені у їхніх стратегіях регіонального розвитку. Конкурси в основному спрямовані на регіональні органи влади, з метою зменшити регіональні відмінності через надання допомоги найменш розвиненим регіонам України, і місцеві органи влади, з метою сприяння сталому розвитку сільської місцевості [14].

Нова державна регіональна політика серед пріоритетних напрямів передбачає розвиток прикордонного, транскордонного та міжрегіонального співробітництва, активну участь України у виконанні міжнародних проектів та програм як важливих інноваційних форм міжнародного співробітництва, що сприятиме більш ефективному вирішенню питань соціально-економічного розвитку регіонів, дозволить значно розширити представництво регіонів України в Європейському економічному та політичному просторі.

Таким чином, координація регіональної політики залежатиме від низки наступних передумов: розподіленості зусиль між усіма суб'єктами соціально-економічного розвитку (державою, регіональними та місцевими органами влади, бізнесом та громадськими структурами); концентрування уваги держави не на певних фінансових втручаннях, а на розвитку інфраструктури, що може бути спільно використана регіонами та створенні умов для реалізації кожним регіоном своїх конкурентних переваг; забезпечення прозорості рішень, що приймаються державними та регіональними органами влади в соціальній та економічній сфері; сприяння розвитку інформаційних мереж, створення спеціальних Інтернет-порталів владних структур, використання електронного документообігу [13, с. 83].

Отже, розбудова нової регіональної політики з наголосом на самостійній суб'єктності регіонів вимагатиме здійснення наступних кроків необхідних для ефективного управління: відмову держави від здійснення ручного управління регіонами і створення надійної законодавчої бази; розмежування повноважень між центральними органами виконавчої влади і регіональним рівнем; реалізація контрактної взаємодії між Кабінетом Міністрів України та обласними радами про співробітництво, що створює основу для середньострокового планування регіонального розвитку; функціонування дієвої мережі недержавних інституцій регіонального розвитку - Агентства регіонального розвитку, які повинні набувати міжвідомчих координаційних функцій, а не виступати в якості комунальних підприємств або громадських організацій. Основним змістом буде визначатися створення сприятливих умов регіональному розвитку, підвищення ефективності та відповідальності відносин центру і регіонів та регіонів між собою, формування самостійності та фінансової спроможності громад. Оскільки, повноцінна демократія неможлива і нездійсненна без інтегрування людини у владні відносини.

Література:

1. Бугай С.М. Регіональна політика в Україні: термінологічна невизначеність та загальні проблеми становлення / С.М. Бугай, Е.В. Щепанський // Університетські наук. зап. – Хмельницький, 2005. – №4 (16). – С. 300-307.
2. Бурик З. М. Стратегічне планування та програмно-цільове управління регіональним розвитком / З. М. Бурик // Теорія та практика державного управління. – 2008. – № 3 (22). – С. 98-105.
3. Дегтярьова І.О. Правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення конкурентоспроможності регіонів України/ І.О. Дегтярьова // Теорія та практика державного управління. – 2011. –№ 3 (34). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2011-3/index.html>
4. Держава та регіони: від патерналізму до партнерства: аналіт. доповідь / С.О. Біла, О. В. Шевченко, В. І. Жук [та ін.]; за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2010. – 64 с.
5. Державна регіональна політика // Економіст. – 2006. – №2. – С. 62-69.
6. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
7. Задихайло, Д. Д. Регіональна політика держави: формування правового механізму реалізації [Текст] / Д. Д. Задихайло // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право. 2010. № 1. - Х. : Право, 2010. – С. 166-174.
8. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні: аналіт. доп. / С.О. Біла, Я. А. Жаліло, О. В. Шевченко, В. І. Жук [та ін.]; за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2011. – 80 с.
9. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні / Дацишин М., Керецман В. – К.: В-во «К.І.С.», 2007. – 102 с.

10. Інституційно-правове забезпечення реформування державного управління регіональним розвитком. Аналітична записка / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/810/%20%207>
11. Коврига О.С. Особливості інституційних процесів в Україні на регіональному рівні / О. Коврига [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/n_2_2008/doc/2/22.pdf
12. Корецький М.Х. Державна регіональна політика у забезпеченні територіально-цілісного та збалансованого розвитку України / М.Х. Корецький // Науковий вісник Академії муніципального управління. Збірник наукових праць. Серія управління. – 2010. – №3. – С. 78-85.
13. Котуков О.А. Особливості регіональної політики в умовах модернізації / О.А. Котуков // Теорія та практика державного управління. – 2010. – № 2. – С. 79-88.
14. Підтримка політики регіонального розвитку в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://surdp.eu/Grant-Facility>
15. Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку: аналіт. доп. / С. О. Біла, О. В. Шевченко, В. І. Жук, М. О. Кушнір [та ін.]; за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2011. – 104 с.
16. Реформування державного управління регіональним розвитком: стан, проблеми, перспективи аналіт. доповідь / за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2012. – 56 с.

Голубяк Н. Р. Инструменты координации региональной политики в Украине: особенности внедрения

Рассмотрены основные механизмы и инструменты осуществления региональной политики в условиях украинской государственности. Автором выделены положительные и отрицательные стороны координации регионального развития. Предложено отметить самостоятельной субъектности регионов с целью эффективного управления.

Ключевые слова: *региональная политика, стратегия, региональное развитие, агентства регионального развития.*

Holubiak N. The coordination instruments of regional policy in Ukraine: the features of implementation

The article deals with the basic mechanisms and instruments for regional policy in terms of Ukrainian statehood. The author singles out the positive and negative aspects of the coordination of regional development. The self-subjectivity regions are defined as the basis for effective management.

Keywords: *regional policy, strategy, regional development, regional development agencies.*

УДК 32.019.5

Подзолков Юрій Анатолійович,

здобувач кафедри політології

Одеської національної академії зв'язку імені О. С. Попова

ІНТЕРНЕТ І ЗМІ ЯК ІНСТРУМЕНТИ СУЧАСНОЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті досліджена роль Інтернету та ЗМІ як інструментів сучасної публічної політики. Обґрунтовується, що роль Інтернету та ЗМІ в розвитку публічної політики велика, у той же час, не треба її перебільшувати. Робиться висновок про те, що мова йде всього лише про техніку, що важлива, але не має вирішального значення для розвитку й

удосконалення публічної політики. Всі технології, у тому числі й ІКТ, мають свої переваги й недоліки.

Ключові слова: Інтернет, ЗМІ, публічна політика, демократизація, громадянське суспільство, діалогові площадки.

Актуальність даної статті мотивовано тим стрімкістю процесу впровадження технологій Інтернету і ЗМІ в систему публічної політики. Цей процес подібний за своїми темпами до процесу розвитку самого Інтернету. У відповідності з цим метою статті є дослідження ролі Інтернету й ЗМІ як інструментів сучасної публічної політики. Завдання статті полягає в обґрунтуванні ролі та технологій Інтернету і ЗМІ в розвитку публічної політики.

Як вважає Т.Єрмілова, становленню й розвитку публічної політики, поряд з технологіями, застосовуваними в процесі прийняття публічних рішень, законотворчою діяльністю, узгодженням інтересів, ефективно сприяють інформаційні технології, які активно й широко можуть застосовуватися в сучасних умовах органами влади і громадськими організаціями [1, с. 15]. Інтернет у публічній політиці здатен забезпечити не тільки однолінійний, але й багатofункціональний, діалоговий зв'язок, завдяки якому з'являються нові можливості для участі в політико-інформаційному обміні [2, с. 40].

З огляду на зазначене, не буде перебільшенням думка про те, що використання Інтернету робить забезпечення прав громадян на політичну участь таким же реальним, як це було в часи античності, коли будь-який громадянин мав можливість реалізовувати свої права, беручи участь у роботі народних зборів. Він міг бути почутий, а всі суспільні справи можна було вирішити, зібравшись «всією державою» на одній площі. До речі, напевно, саме ця обставина послужила для Аристотеля приводом вважати обов'язковою умовою ефективного державного устрою невелике число громадян. Для нормального функціонування політиці, на думку Стагіріта, держава повинна бути «легко доступною для огляду» [3, с. 598].

Високий рівень доступності благ, наданих інформаційно-комунікаційними технологіями, дозволяє брати участь у публічній політиці не тільки професійним користувачам, наприклад, представникам ЗМІ або фахівцям з політичної реклами, але й простим громадянам, які мають доступ до Інтернету. Більше того, є підстави стверджувати, що засоби масової інформації виступають як інститути публічної політики, як «медіа участь». Вони як суспільний інститут слугують своєрідною площадкою для суспільної дискусії й передачі соціально значимої інформації. Так, Юрген Габермас вважає, що основною особливістю сучасної демократії варто вважати висловлення критичної суспільної думки через засоби масової інформації, тому що формування суспільної думки й політичної свободи в цьому випадку здійснюється у формі й за рахунок публічних компромісів і дискурсів [4, с. 57].

Одним із вдаливих прикладів може слугувати використання Інтернету при прийнятті Конституції Ісландії, проект якої був створений при участі громадян - активних користувачів соціальних мереж. Або ж, так званий ірангейт, коли американський Конгрес під впливом повідомлень в арабській пресі був змушений поставити на порядок денний обговорення питання про таємні поставки зброї Ірану. Саме завдяки тиску з боку ЗМК і громадських організацій російської компанії «Газпром» довелося відмовитися від планів будівництва «вежі», що могла завдати непоправної шкоди архітектурному вигляду Санкт-Петербурга. Є безліч й інших прикладів [5].

Також доречно згадати виникнення соціальних деїдеологізованих рухів: «оккупай», «П'ять зірок», іспанське «М-15», «пірати», WikiLeaks, Anonynous й ін., які активно борються із правлячою елітою, фінансовою олігархією й т.ін. Для багатьох став сюрпризом несподіваний успіх руху «П'яти зірок», що одержав більше чверті голосів усіх виборців на парламентських виборах в Італії. Рух виступає за демократизм й антиелітаризм, зниження

податків для малого бізнесу. Лідер руху - італійський актор і блогер Беппе Грілло. Членами фракції в парламенті є звичайні люди, за яких проголосували в Інтернеті [6, с. 114-115].

Про могутній вплив Інтернет-технологій на суспільну думку не раз заявляла колишній держсекретар США Гіллари Клінтон: «В Інтернеті не потрібно бути рок-зіркою, щоб мати величезний вплив на суспільство». Директор Оксфордського інституту Інтернету (Великобританія), обговорюючи причини «арабської весни», відзначив, що можливості всесвітньої мережі дозволяють індивідові миттєво підключитися до інфраструктури, одночасно доступної всім іншим [7, с. 75].

У той же час перебільшувати позитивний ефект від використання інформаційно-комунікаційних технологій у соціально-політичному житті теж не треба. Варто погодитися з наступною думкою: «Гіперактивний розвиток Інтернет-технологій провокує ейфорію й створює ілюзію, що відбувається заміщення традиційної політичної діяльності електронною. Впровадження більш складних політико-комунікативних технологій приводить людину в стан апатії стосовно політичного життя» [8, с. 49].

Таким чином, бурхливий розвиток Інтернету й інших інформаційних технологій має дві сторони медалі. З одного боку, такі технології сприяють розвитку громадянського суспільства, створенню діалогових площадок. З іншого боку – підвищуються ризики використання цифрових технологій з метою тотального контролю за громадянами.

Інтернет, без сумніву, сприяє формуванню деліберативного простору – простору громадського життя, у якому відбуваються обговорення ідей, узгодження інтересів, пошуки компромісів і т. ін. Важливим моментом є те, що в такому просторі немає твердих рамок для взаємодій, що відбуваються в ньому, а є сприяння у виробленні звичаїв і цінностей громадянського суспільства. Нові групи інтересів й окремі особи одержують можливість підключатися до процесів прийняття політичних рішень. Очевидці й учасники подій, експерти, фахівці у відкритій формі обмінюються інформацією, різними точками зору. Користувачі Інтернету одержують можливість зрівняти отриману інформацію з інформацією, розповсюджуваною офіційними ЗМІ.

Завдяки Інтернету думки індивідів і груп поширюються в режимі реального часу, що створює умови для публічних дискусій й утворення громадських асоціацій. Таким чином, можна говорити про появу принципово нового рівня політичного діалогу. Політичні Інтернет-технології «відкривають принципово нові можливості комунікації, роблять доступною політичну інформацію, спрощують одержання зворотного зв'язку, створюють інноваційні форми участі населення в політичному процесі, стають джерелом прозорості дій політичних інститутів і конкретних політиків. Більше того, політичні Інтернет-технології є чинником, що скорочує дистанцію між владою й суспільством внаслідок формування клімату довіри, що підвищує легітимність влади в очах електорату» [8, с.47].

Завдяки Інтернету громадяни одержали можливість для перенесення своєї активності з метою вирішення суспільних проблем в он-лайн. Інтернет приваблює активних громадян високим рівнем поширення, зручністю, доступністю й оперативністю обміну інформацією. Можливості суспільно-політичної участі громадян збільшуються завдяки он-лайнному доступу до процесів прийняття рішень, он-лайнним консультаціям з актуальних проблем, он-лайнному викладу думок, поглядів і розбіжностей і т.д. Як вважає С.Бондаренко, масові й доступні комунікації між людьми, співтовариствами, партіями й іншими елементами суспільства є надзвичайно важливими для процесів формування різних коаліцій між об'єднаннями й блоками» [9]. Завдяки Інтернету з'явилися нові суб'єкти громадянського суспільства – мережні співтовариства, які внесли в політичний процес новий зміст.

Оскільки демократизація допускає залучення в політичний процес якомога більшої кількості громадян, роль Інтернету уявляється дуже важливою. Адже в Інтернет-просторі стало реальним спілкування навіть тих соціальних груп, які в реальному житті такої можливості могли б і не одержати. Інформаційні мережі громадської активності створюються самими користувачами із застосуванням інформаційно-комунікаційних

технологій для інформування суспільства й мобілізації його ресурсів у критичній ситуації (соціальний конфлікт, техногенна або екзогенна катастрофа). Основні функції таких мереж – координація діяльності громадських сил, формування й підтримка почуття колективної ідентичності й, звичайно ж, зниження інформаційної залежності суспільства від держави й офіційних ЗМІ. Найбільш популярними є соціальні мережі ВКОНТАКТЕ, Facebook, Twitter.

Д.Воїнов, який проаналізував наявні види політичної активності в Інтернеті, класифікував їх на конвенційні й неконвенційні політичні практики. Конвенційні форми це: 1) голосування (електоральна поведінка) на Інтернет-виборах, конференціях, референдумах; 2) створення й тиражування політичної інформації за допомогою блогів, сайтів, Інтернет-газет і т. д.; 3) збір коштів на підтримку партій або рухів; 4) участь в обговоренні політичних проблем у блогах, сайтах, телеконференціях політичних партій (рухів), віртуальних співтовариств, органів державної влади [10, с. 90].

Інтернет і ЗМІ – це технічні можливості для забезпечення впливу на суспільну свідомість. Яким буде цей вплив, позитивним чи негативним, залежить від тих, хто мають у своєму розпорядженні такі технічні можливості. А це означає, що не виключено маніпуляцію суспільною свідомістю. Остання має місце не тільки в авторитарному суспільстві, але й у демократичному. Виникає питання, чи може маніпуляція використовуватися для руйнування демократичних цінностей, тобто для підризу демократичного устрою? Передбачається, що в демократичному суспільстві незалежні ЗМІ, які відображають різні інтереси, перебувають у рівних конкурентних умовах, а виходить, маніпуляція теж конкурентна.

Особливу роль ЗМІ й інформаційних технологій у публічній політиці відзначає С.Перегудов, який вважає, що ЗМІ навіть здатні зрівняти можливості парламентської й президентської форм правління: «Концентруючись на висвітленні активності перших осіб (що особливо яскраво проявляється в ході теледебатів під час передвиборних кампаній), вони тим самим персоніфікують усе поле публічної політики й сприяють вирівнюванню парламентських і президентських форм політичного представництва [11, с. 47].

Як приклад, наведемо США, де в період з 1960-х до 1970-х рр. телевізійні канали транслювали партійні з'їзди. Однак, як виявилось, подібні телетрансляції не стали популярними серед масового глядача. Телевізійники були змушені припинити показ повних версій з'їздів і звели їх до формату телевізійних шоу.

На думку українського дослідника В.Волянського, що простежив логіку відносин між публічною політикою і ЗМІ, суттю публічної політики є процес взаємодії її суб'єктів: влади та її інститутів і громадянського суспільства. А засоби масової інформації відіграють у цьому процесі роль комутуючого суб'єкта, який володіє цілим рядом функцій, що забезпечують діалогові обміни через установлення порядку денного, вираження суспільної думки, формування політичних дискурсів. У реалізації цих органічних для природи ЗМІ функцій, вважає український дослідник, проявляється їх суб'єктність і автономність як соціально-політичного інституту [12, с. 101].

ЗМІ в системі інформаційних процесів відіграють досить істотну роль. «Це складна система повідомлень та їхніх одержувачів, зв'язаних між собою різноманітними каналами руху інформації» [13, с. 67]. ЗМІ в публічній політиці потрібні тому, що забезпечують суспільство як конкретною політичною інформацією, так й інформацією у різних політичних цілях. Хоча, справедливості заради, варто відзначити, що цілі можуть бути не завжди благородними. Ми маємо на увазі політичне маніпулювання інформацією.

Публічна політика, на якому б рівні розвитку вона не перебувала в тій або іншій країні, завжди представляє населенню через ЗМІ образ влади [14, с. 12]. І тут виникає питання про роль ЗМІ в розвитку публічної сфери. Будучи частиною громадянського суспільства, з одного боку, ЗМІ сприяють розвитку публічної сфери. З іншого боку, вони можуть відігравати й негативну роль стосовно публічної сфери, допускаючи бюрократичне й олігархічне маніпулювання суспільною свідомістю. Безперечно одне - множинність джерел інформації роблять проблематичною перспективу (про яку говорять багато теоретиків)

монополізації влади, інформаційного простору, контролю над індивідуальною свідомістю, тотального використання маніпулятивних і індоктринальних методів, посилення культурного імперіалізму і укорінення медіакратії, тобто знищення в найближчому майбутньому всіх історичних завоювань демократії [15, с. 10]. Прогнози настільки песимістичні, що пророкують навіть встановлення «інформаційно-фінансового тоталітаризму». Таким чином, роль ЗМІ стає особливо значимою.

Як відзначає П.Норрис, діяльність сучасних ЗМІ як найбільш важливих агентів інформаційного простору породжує три базових ефекти, що забезпечують прямий зв'язок між нею й «рівнем громадської свідомості» населення: «ефект вибору» (можливість вільного вибору людьми джерел інформації), «медіа ефект» (обумовленість новинною політикою ЗМІ зацікавленості людей у політичній і громадській участі) і, нарешті, «ефект взаємодії» (інтерактивний характер спілкування громадян і ЗМІ, що сприяє виникненню стійкої залежності між одержанням інформації й знаходженням політичної громадської позиції. При цьому розмаїтість і щільність інформаційного потоку в сучасних суспільствах такі, що для політичної ідентифікації громадян цілком достатньо навіть інформації, що виходить із неякісних (жовтих, таблоїдних) друкованих і електронних ЗМІ. Здійснення громадянином своїх повсякденних політичних функцій не пов'язане сьогодні з одержанням ні строго спеціалізованої, ненавмисно дозованої, ні інформації, що вибудовується штучно [15, с. 11].

На думку І.Дзялошинського, незалежні ЗМІ як обов'язковий елемент громадянського суспільства виконують безліч корисних функцій: забезпечують населення інформацією, беруть участь у формуванні суспільної думки, утворюють і соціалізують громадян, створюють площадки для діалогу між різними соціальними групами. Завдяки електронним засобам масової інформації (телебаченню й особливо Інтернету) громадяни одержують інформацію про владу, що раніше була надійно закрита від них. Внаслідок цього у громадян формувався образ владарюючих як «небожителів», які є єдиними, хто здатні приймати важливі рішення для суспільства й держави. Однак завдяки ЗМІ й Інтернету влада десакралізується. І сховати від громадянського суспільства якусь інформацію і якісь події, що стосуються влади, для неї стає усе суужніше. Завдяки ЗМІ публіка має подробиці про суспільне й приватне життя політиків і державних чиновників, які, як звичайні люди, можуть приймати помилкові й навіть аморальні рішення.

У той же час ЗМІ не повинні підмінювати собою громадянське суспільство. Хоча за минулі роки вони зуміли стати найважливішим інститутом, що втілює ідеї демократії, однак і гласність сама, як виявилось, має потребу в певних гарантіях, головними з яких є розвинене громадянське суспільство, погодженість ринкових перетворень і становлення демократичних установ, що спираються на дійсно ефективні судову й правоохоронну системи [16, с. 157]. Так, В.Волянський справедливо відзначає, що «власники ресурсів, які дозволяють їм одержувати доступ до засобів масової інформації, виражають свої інтереси через журналістів, що означає ймовірність перекручування точок зору (думок), що існують у суспільстві. Тобто ЗМІ з'являються як специфічний посередник, що не вибирається за допомогою демократичних процедур. А значить, виникає реальне протиріччя між свободою вибору, здійснюваною інвесторами й власниками медійної власності, різними групами тиску, що володіють можливостями впливу на ЗМІ, з одного боку, і відсутність свободи вибору в громадян, які одержують інформацію через ангажовані мас-медіа, – з іншого» [12, с. 8].

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що Інтернет і засоби масової інформації є найважливішим інструментом взаємодії громадян і структур громадянського суспільства з державою. Завдяки Інтернету політико-інформаційний простір став віртуальним, глобальним й інтерактивним. У той же час роль інформаційно-комунікаційних технологій у публічній політиці перебільшувати не варто. Все-таки, мова йде всього лише про техніку, що важлива, але не має вирішального значення для розвитку і удосконалення публічної політики. Всі технології, у тому числі ІКТ, мають свої переваги і недоліки.

Література:

1. Ермилова Т.В. Взаимодействие органов власти и общественных организаций как фактор публичной политики в современной России : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Татьяна Владимировна Ермилова. – М., 2007. – 28 с.
2. Кузнецова Н. Эффективность использования современных коммуникативных технологий в политической жизни общества / Наталия Алексеевна Кузнецова // Власть. – 2011. - № 5. – С. 40 С. 37-40.
3. Аристотель. Сочинения в 4-х томах / Аристотель [общ. ред. А. И. Доватур] ; пер. с древнегреческого. Н. В. Брагинской, М. Л. Гаспарова, С. А. Жебелева [и др.]; АН СССР, Ин-т Философии Т. 4.- Москва: Мысль , 1984. – 830 с.
4. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб.: Наука, 2000. – 377 с.
5. Якобсон Л.И. Гражданское общество в модернизирующейся России. Аналитический доклад Центра исследований гражданского общества и некоммерческого сектора Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики» по итогам реализации проекта «Индекс гражданского общества – CIVICUS» / Л.И. Якобсон, И.В. Мерсиянова, О.Н. Кононыхина и др. – М.: НИУ ВШЭ, 2011. – 60 с.
6. Кочетков А.П. Нетократизм / Александр Павлович Кочетков // Полис. – 2013. – С. 111-121.
7. Кёхлер Г. Новые социальные медиа: шанс или препятствие для диалога? / Ганс Кёхлер // Полис. – 2013. – № 4. – С. 75-97.
8. Бронников И. Будущее политических Интернет-технологий: два сценария развития / Иван Бронников // Власть. – 2014. – № 1. – С. 46-49.
9. Бондаренко С.В. Социальные технологии «электронной демократии» (попытка верификации конструкта) [Электронный ресурс] / С.В. Бондаренко // Политическая коммуникация в постсоветской России: проблемы формирования и парадигмы развития. Материалы секции «Политическая коммуникация Третьего всероссийского конгресса политологов 28-29 апреля 2003 г. – М., 2003. – Режим доступа: <http://www.dzyalosh.ru/01-comm/statii/soc-tehnologii.htm>
10. Воинов Д.А. Политические амбиции Интернета в России / Д.А. Воинов // Власть. – 2007. – № 2. – С. 88-91.
11. Перегудов С.П. Партии и группы интересов: к новой модели взаимодействия / С.П. Перегудов // Полис. – 2014. - № 1. – С. 45-59.
12. Волянський В. В. Медіаполітика у демократичному суспільстві: сучасні тенденції та перспективи розвитку : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 – політичні інститути й процеси / Вадим Валерійович Волянський. – Одеса, 2013. – 173 с.
13. Козина Е.С. СМИ и выборы: Ресурсы и угрозы политического мифотворчества / Е.С. Козина. – М.: Издательство ВК, 2005. – 448 с.
14. Богучарский А.В. Публичная политика как форма репрезентации власти в культурно-историческом процессе : автореф. дис... докт. соц. н. : 22.00.06 – социология культуры, духовной жизни (социологические науки) / А.В. Богучарский. – Ростов-на-Дону, 2005. – 38 с.
15. Соловьев А.И. Коммуникация и культура: противоречия поля политики / А.И. Соловьев // Полис. – 2002. – № 6. – С. 6-17.
16. Публичная политика в России: По итогам проекта «Университет Калгари – Горбачев-Фонд». – М.: Альпина Бмзнес Букс, 2005. – 358 с.

Подзолков Ю.А. Интернет и СМИ как инструменты современной публичной политики

В статье исследована роль Интернета и СМИ как инструментов современной публичной политики. Обосновывается, что роль Интернета и СМИ в развитии публичной политики велика, в то же время не следует ее преувеличивать. Делается вывод о том, что речь идет всего лишь о технике, которая важна, но не имеет решающего значения для развития и совершенствования публичной политики. Все технологии, в том числе и ИКТ, имеют свои преимущества и недостатки.

Ключевые слова: Интернет, СМИ, публичная политика, демократизация, гражданское общество, диалоговые площадки.

Podzolkov Y. Internet and media as tools of modern public policy

The paper studies the role of the Internet and the media as tools of modern public policy. Substantiated that the role of the Internet and the media in the development of public policy is great, at the same time, it should not be exaggerated. Concludes that it is only about the technique that is important but not critical to the development and improvement of public policy. All technologies, including ICT, have their advantages and disadvantages.

Keywords: Internet, media, public policy, democratization, civil society, dialogue platform.

УДК 321:342.5/.71

Лой Оксана Володимирівна,

*студентка IV курсу філософського факультету спеціальності «Політологія»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

**МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ
ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

Розглянуто феномен політичної відповідальності як різновиду соціальної відповідальності. З'ясовано принципи і функції взаємної відповідальності громадянського суспільства і державної влади. Сформовано пропозиції щодо вдосконалення інституту взаємної відповідальності громадянського суспільства і державної влади в Україні.

Ключові слова: політична відповідальність, громадянське суспільство, принцип взаємної відповідальності, державна влада, правова держава.

Становлення України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави передбачає необхідність активізації розбудови громадянського суспільства, що є гарантом рівності, стабільності та захищеності особистості. Взаємодія держави та суспільства базується на засадах гармонічного розвитку держано-правових інституцій та засобів гарантування і захисту прав та інтересів особи.

Інститут відповідальності займає центральне місце в системі засобів забезпечення стабільності розвитку суспільства, держави та громадян, що передбачає вироблення теоретичної моделі відновлення режиму справедливості та її практичної реалізації на засадах взаємності й адекватності.

У свою чергу комплексне наукове дослідження феномену взаємної відповідальності держави і громадянського суспільства в умовах розбудови державності в Україні надасть змогу забезпечити належну наукову основу інституту відповідальності відповідно до сучасних потреб розвитку суспільства.

Актуальність даного дослідження обумовлюється також високою динамічністю політичних комунікаційних процесів саме на стику взаємодії між державою і громадянським суспільством, пошуком нових комунікативних зв'язків і методів політичного управління в

Україні, що сприяють забезпеченню ефективної взаємодії між владою і суспільством, з метою виявлення і реалізації інтересів і потреб різних соціальних груп.

У цьому контексті звернення до проблеми взаємної політичної відповідальності державної влади і громадянського суспільства покликано сприяти формуванню системного уявлення про природу і принципи функціонування сучасної демократичної держави.

Європейська інтеграція проголосила курс на системні демократичні перетворення, який повинен передбачати вдосконалення механізмів політичної відповідальності всіх учасників політичного життя як гарантії подальшого руху України шляхом демократії, проголошеним в Конституції.

На сучасному етапі у наукових колах значно підвищується інтерес до вивчення проблематики інституту відповідальності, що викликано необхідністю оновлення сутнісного розуміння вказаного інституту та вироблення практичних шляхів підвищення соціальної ефективності інституту відповідальності в умовах перехідного етапу розвитку суспільства.

Зазначений період характеризується науковими розробками проблем відповідальності такими вченими як В.С. Венедіктов, В.Н. Вітрук, С.Д. Гусарев С.Д. Дубенко, М.С. Кельман, Р.А. Калюжний, Я.Кінаш, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, В.В. Лемак, В.В. Мальцев, О.Г. Мурашин, М.О. Плахотнюк, В.Ф. Погорілко, В.М. Селіванов, О.Ф. Скакун та іншими.

Особливості взаємної політичної відповідальності держави і громадянського суспільства в Україні досліджував В.М. Торяник у дисертації «Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі». Проблеми та перспективи взаємодії особи і держави у своїй дисертаційній роботі «Взаємна відповідальність особи і держави в контексті розбудови сучасної української держави» розглянула Н.В. Іванчук.

Проте, в умовах динамічної розбудови України, проведення комплексу реформ, що націлені на модернізацію соціальних інститутів, в тому числі і засобів правового впливу, інститут відповідальності потребує адекватного наукового переосмислення в контексті поточних змін умов розвитку суспільства та держави, що передбачає зростання дієвості інституту відповідальності в життєдіяльності суспільства на засадах взаємної відповідальності різних гілок влади, органів місцевого самоврядування та кожного громадянина.

Проблематика взаємної відповідальності громадянського суспільства та держави має як теоретичне, так і практичне значення, що пояснюється необхідністю вироблення єдиного, науково обґрунтованого механізму забезпечення рівності всіх суб'єктів перед законом, з однієї сторони, а також необхідністю максимальної реалізації соціального призначення інституту відповідальності, з іншої сторони.

Метою даного дослідження є виявлення та обґрунтування механізмів взаємної політичної відповідальності державної влади і громадянського суспільства як важливого чинника розбудови демократичної, соціальної, правової держави.

Загалом поняття «відповідальність» означає філософсько-соціальне явище, яке характеризує міру відповідності поведінки особи, держави наявним вимогам, дійсним суспільним нормам, правилам співжиття та правовим законам.

Деякі дослідники визначають відповідальність як «відносини, що забезпечують інтереси і свободу взаємопов'язаних сторін і гарантовані суспільством та державою». Неналежна поведінка неминуче викликає руйнацію суспільних зв'язків. Тому саме завдяки відповідальності досягається необхідна стабільність останніх, набуття ними тривалого і специфічно владного характеру [1, с. 60].

Політичну відповідальність слід визначати вид соціальної відповідальності, який полягає у відповідності дій індивідів, соціальних спільнот як суб'єктів політики суспільним вимогам щодо здійснення публічної влади.

За ступенем загальності політичних суб'єктів та масштабами їх взаємодії найзагальнішим рівнем політичної відповідальності є рівень взаємної політичної відповідальності громадянського суспільства і державної влади.

Громадянське суспільство має надзвичайно довгу історію існування, проте змістовний його компонент змінювався протягом багатьох століть.

Появу ідеї громадянського суспільства пов'язують з працями Аристотеля та Цицерона. В античній політичній філософії відбувалося ототожнення термінів «громадянське суспільство» та «політичне суспільство», оскільки до сфери політичного включалося все розмаїття соціальних відносин, починаючи із сімейних і закінчуючи владними. Бути членом громадянського суспільства означало виконувати свій обов'язок громадянина, тобто підкорятися певним законам та дотримуватися норм суспільного співжиття. Аристотель називав його *politike koinonia* – політична спільнота. «Калькою» цього терміну в латинській мові є вираз «*societas civilis*» (громадянське суспільство) [2, с. 117].

Однак, уже в IV–VI ст. у роботах Ніколо Макіавеллі громадянське суспільство активно протиставляється державі як структурі, що прагне підім'яти під себе життя суспільства.

Продовження розвитку ідей громадянського суспільства можемо спостерігати у працях теоретиків суспільного договору. Зокрема, англійський мислитель Томас Гоббс у праці «Левіафан або матерія, фора та влада держави» зазначає: «Єдність, що виникає таким чином, називається державою, або громадянським суспільством, а також громадянською особою» [3, с. 260].

Подальший розвиток ідея певної автономності громадянського суспільства знайшла в роботах ідеологів лібералізму. Провідна ідея індивідуалізму та здатності громадян на свій розсуд організувати власне та суспільне життя простежується в працях Т.Пейна, отримуючи подальший розвиток в роботах А.Токвіля, Дж.Міля.

Г. Гегель обґрунтовує, що громадянське суспільство є системою потреб, заснованою на приватній власності, і включає майнові, станові та правові відносини. Громадянське суспільство в інтерпретації Гегеля виступає як сфера матеріального, економічного життя та діяльності людей. [2, с. 198].

Ж.Ж. Руссо називав громадянським суспільство, в якому громадяни користуються своїми правами безпосередньо, а не через представницькі інститути. Т.Пейн визначав його як сферу самореалізації приватних інтересів громадян. К.Маркс вбачав у ньому сукупність соціально-економічних відносин. У А.Токвіля громадянське суспільство – це поза державна сфера соціуму. І.Фергюсон ототожнював його з усім суспільством у цілому [4, с. 80].

А.Грамші розрізняє державу та громадянське суспільство як два нееконімічних способи володарювання. Держава – інститут політичного примусу, громадянське суспільство – сфера культурних та ідеологічних практик, неформальної організації. Громадянське суспільство – політична та культурна гегемонія, яку соціальна група здійснює по відношенню до всього суспільства, як етичний компонент держави [5, с. 13].

Головним інституціональним суб'єктом політичної відповідальності виступає держава, оскільки вона є головним суб'єктом публічної влади в суспільстві. Політична відповідальність держави перед громадянським суспільством реалізується як відповідальність виборних вищих органів державної влади, якими є парламент і президент. Основними інституціональними засобами реалізації такої відповідальності в сучасному демократичному суспільстві є вибори і референдум [6, с. 170].

Конституція України закріплює виборність вищих органів державної влади, якими є президент, парламент, уряд та вищі суди. Відповідальність президента перед громадянами на виборах реалізується в разі його повторного балотування на пост глави держави. Не підтримання на виборах кандидатури президента означає настання його політичної відповідальності. Така відповідальність перед громадянським суспільством може бути

реалізована тільки за наявності у президента права балотуватись на пост глави держави на наступний термін.

Оскільки президент зазвичай є представником якоїсь політичної партії, то не підтримання його на виборах означає настання політичної відповідальності його партії [7, с. 203].

Найбільше значення як засіб реалізації відповідальності державної влади перед громадянським суспільством мають парламентські вибори, головними суб'єктами відповідальності на яких виступають політичні партії.

Реалізація політичної відповідальності на парламентських виборах значною мірою залежить від того, за якою виборчою системою – мажоритарною чи пропорційною – вони проводяться. Мажоритарна система, за якої кандидати балотуються в одномандатних виборчих округах, сприяє реалізації персоналізованої відповідальності парламентаріїв.

Пропорційна виборча система, за якої вибори проводяться у багатомандатних виборчих округах, а виборці голосують за списки кандидатів у депутати від політичних партій, сприяє реалізації політичної відповідальності партій, що були представлені у попередньому складі парламенту. Пропорційна виборча система з відкритими виборчими списками, за якої виборці мають можливість голосувати за конкретних кандидатів із виборчого списку, дає змогу поєднувати персоналізовану і партійну відповідальність [8, с. 17].

Провідною тенденцією світового політичного розвитку є перехід до пропорційної виборчої системи. Конституції зазвичай визначають тільки загальні принципи виборів до парламенту й не закріплюють певний тип виборчої системи. Однак у деяких новітніх і особливо найновіших конституціях закріплено саме принцип пропорційного представництва.

В Україні парламентські вибори проводяться за змішаною виборчою системою, яка зберігає в собі недоліки всіх виборчих систем. Як наслідок – відсутність політичної відповідальності державної влади перед громадянським суспільством.

Засобом реалізації політичної відповідальності державної влади перед громадянським суспільством референдум виступає тоді, коли його предметом є питання щодо дострокового припинення повноважень вищого органу державної влади або скасування чинності виданого ним правового акта. Відповідно, дострокове припинення повноважень парламенту чи президента або скасування чинності виданого ними акта за рішенням референдуму означають настання їхньої політичної відповідальності перед громадянським суспільством [9, с. 45].

Здавалося б, інститут відкличного референдуму є найефективнішим засобом реалізації політичної відповідальності державної влади перед громадянським суспільством, однак у конституційній практиці він трапляється досить рідко. В разі його наявності такий референдум щодо парламенту може ініціювати президент, а щодо президента – парламент. Якщо громадяни підтримають президента чи парламент на референдумі, достроково припиняються повноваження того, хто його ініціював.

Формою реалізації політичної відповідальності громадянина перед державою є реалізація виборчого права. Формалізовану відповідальність перед державою несуть лише окремі громадяни, їх різноманітні формалізовані об'єднання та створені громадянами недержавні органи публічної влади, якими є органи місцевого самоврядування. Окремі громадяни відповідальність перед державою за вчинені ними правопорушення, пов'язані зі здійсненням державної, загалом публічної влади, несуть за нормами не конституційного, а кримінального чи адміністративного права.

Формалізовані об'єднання громадян – політичні партії та громадські організації, а також сформовані громадянами органи місцевого самоврядування, які є політичними інститутами громадянського суспільства несуть політичну відповідальність перед державною владою у формі розпуску чи зупинення діяльності політичної партії або громадської організації, дострокового припинення повноважень представницького органу

місцевого самоврядування або його виконавчого органу, скасування правового акта органу чи посадової особи місцевого самоврядування тощо [9, с. 56].

Закріплюючи право громадян на об'єднання в політичні партії та громадські організації, конституції водночас встановлюють і певні обмеження щодо їх утворення та діяльності, в разі недотримання яких настає їх політична відповідальність перед державою – аж до заборони партії чи громадської організації.

Конституція України закріплює наступні заборони щодо утворення та діяльності політичних партій:

- створювати об'єднання, цілі і діяльність яких суперечать конституції держави, а також які пропагують насильство, розпалюють соціальні, національні, релігійні ворожнечі;
- створення таємних об'єднань і воєнізованих формувань;
- членство водночас у кількох партіях, а також використання партіями релігійних гасел і символів [10, с. 64].

М.Примуш у праці «Політико правова регуляція діяльності політичних партій виокремлює наступні види політико-правової відповідальності політичних партій:

1. Призупинення діяльності партії - є тимчасовим заходом, який застосовується щодо неї як санкція за порушення певних правових вимог. Як правило, партії забороняється будь-яка політична діяльність, у тому числі участь у виборах.

2. Припинення діяльності партії – порядок припинення їхньої діяльності передбачено у більшості держав.

3. Втрата партією статусу або реєстрації означає, що вона позбавляється прав і привілеїв, пов'язаних із володінням цим статусом, але може продовжувати свою діяльність як неполітична громадська організація. Втрата реєстрації означає, що назва партії виключається з відповідного реєстру [11, с. 111].

На тлі практики розвинених демократій наочною є відсутність дієвого механізму забезпечення політичної відповідальності в Україні. Передусім, відчутним є брак виражених і збалансованих конституційних норм, які б формували основу політичної відповідальності за стан державного управління.

Безумовно, вдосконалення нормативно-правової складової механізму політичної відповідальності потребує внесення певних змін до Основного Закону. Та слід погодитися із тим, що окремі норми чинної Конституції України недостатньо реалізуються в частині забезпечення належної відповідальності виконавчої влади [12, с. 6].

Утвердженню відповідальної партійності сприяло б також коригування виборчої системи і перехід до пропорційної виборчої системи з відкритими списками. Така модифікація виборчої системи дозволила б поєднати голосування виборців за певні політичні об'єднання (і стимулювала б подальше політичне структурування українського суспільства) з підтримкою найбільш відповідальних політиків у межах цих об'єднань.

Видається доцільним підвищення вимог законодавства до партій як суб'єктів політичного процесу (зняття з реєстрації об'єднань, які протягом певного часу не хочуть або не можуть брати результативну участь у визначенні загальнонародної волі) [12, с. 16].

Публічності політичної відповідальності сприяло б унормування між партійних відносин у законодавстві про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України, зокрема, укладення і оприлюднення формальної угоди міжпарламентськими фракціями з приводу створення більшості у Верховній Раді, формування цією більшістю уряду і забезпечення у такий спосіб солідарної відповідальності Кабінету Міністрів і парламентської більшості.

Література:

1. Політична відповідальність влади в демократичній державі: необхідність, сутність, механізм забезпечення / [авт. тексту В. І. Мельниченко]. – Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С.96-104.

2. Цвих В.Ф. Профспілки і громадянське суспільство: особливості парадигми відносин: дис. доктора політ. наук: 23.00.02 / Володимир Федорович Цвих. – К., 2004. – 455 с.
3. Гоббс Т. Левиафан / Т. Гоббс. – М.: Мысль. – 2001. – 435 с. – (Первоисточник).
4. Витюк В.В. Становление идеи гражданского общества и ее историческая эволюция / В. И. Витюк. – М.:РАН, Институт социологии. – 1995. – 91 с.
5. Голенкова З.Г. Становление гражданского общества и социальная стратификация / З.Г.Голенкова, В.В.Витюк. – Социологические исследования. – 1995. – № 6. – С. 14-24.
6. Малкіна Г.М. Про поняття інституту політичної відповідальності / Г.М. Малкіна // Політологічний вісник: зб. наук. праць. – К. – 2009. – Вип.44. – С.169-177.
7. Малкіна Г.М. Політична відповідальність у демократичному суспільстві: монографія / Г.М. Малкіна. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 326 с.
8. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник / П.П. Шляхтун – К.: Освіта України; КНТ, 2008. – 592 с.
9. Кресіна І.О. Політична відповідальність: суть, ознаки, особливості / І.О. Кресіна, С.В. Балан. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – 68 с.
10. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змінами, внесеними Законом № 742-VII від 21.02.2014. – Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – 144 с.
11. Примуш М.В. Вектори трансформації ідеології політичних партій України / М.В. Примуш // Вісник СевНТУ: зб. наук. праць. – Севастополь. – 2013. – Вип.145. – С.165-170.
12. Павленко Р.М. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Р.М. Павленко. – К., 2001. – 16 с.

Лой О. В. Механізми взаємної політичної відповідальності державної влади і громадянського суспільства в Україні

Рассмотрен феномен политической ответственности как разновидности социальной ответственности. Раскрыты особенности реализации и сформированы предложения по совершенствованию механизма взаимной ответственности гражданского общества и государственной власти в Украине.

Ключевые слова: *политическая ответственность, гражданское общество, государственная власть.*

Loi O. Mechanisms of mutual political responsibility of state power and civil society in Ukraine

The phenomenon of political responsibility as a form of social responsibility was studied and laid out in the article. The principles of mutual responsibility and functions of civil society and state power were examined and described. The features of the implementation mechanism for mutual accountability of civil society and state power were examined and described.

Keywords: *political responsibility, civil society, state power, legal state.*

СИМВОЛІЧНА ПОЛІТИКА

УДК 32.81'272:001.8:34

*Савойська Світлана Василівна,
кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук
Київського національного університету будівництва і архітектури*

РАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ІРРАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У ГАЛУЗІ МОВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті досліджується раціональний та ірраціональний підходи до аналізу мовної політики у галузі мовного законодавства. Автор розглядає нормативно-правове забезпечення функціонування і розвитку мов національних меншин та української мови як державної у незалежній Україні.

Ключові слова: *мовна політика, раціональний та ірраціональний підходи, галузь, законодавство, нормативно-правове забезпечення, національні меншини, українська мова, незалежна Україна.*

Мовну політику у сучасній Україні доцільно розглядати з позиції її раціональності та ірраціональності. Конструктивні і деструктивні підходи до здійснення мовної політики у галузі мовного законодавства забезпечували законодавчі акти. Окремі з них заслуговують на особливу увагу – це закони України «Про національні меншини в Україні», «Про освіту», «Про інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про видавничу справу», «Про рекламу», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про мови в Українській РСР» (1989 р.); «Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року» (1990 р.); «Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови» (1991 р.); Конституція України, яка Статтею 10 закріпила державність української мови (1996 р.); Рада з мовної політики при Президентові України (1997 р.), «Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови» (1997 р.), Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, місцевого самоврядування та використання її у навчальних закладах України (1999 р.); Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (1999, 2003 рр.); Рішення Конституційного Суду України щодо відповідальності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (2000 р.); постанова Кабінету Міністрів України від 21. 06. 2000 року № 1004 «Про внесення змін і доповнень до постанови Кабінету Міністрів України від 08. 09. 1997 р. № 998 «Про затвердження комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови»; Програма розвитку і підтримки української культури у м. Севастополі, забезпечення функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя міста (1997 р.); постанова Верховної Ради України (2003 р.) Про парламентські слухання на тему: «Про функціонування української мови в Україні»; Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 рр.; постанова Верховної Ради України 2008 р. Про парламентські слухання на тему: «Функціонування державної мови в Україні»; закон «Про засади державної мовної політики (2012 р.)» та інші.

Окремі аспекти проблеми аналізували такі учені, як Б.Баурінг, О.Биков, Л.Масенко, В.Мойсик, В.Северинюк, М.Товт та ін. На думку учених, мовна політика у СРСР мала ірраціональний характер. Під гаслами боротьби з «малоросійським сепаратизмом» та «українським буржуазним націоналізмом» знищувалася мовно-культурна ідентичність українців, а бажання останніх зберегти українську мову розглядалося як прагнення до

державної незалежності. Така мовна політика була перенесена у незалежну Україну, де, як і у радянську добу, мали місце обмеження щодо використання української мови з метою її поступового витіснення з усіх сфер суспільного життя. Уже з середини 90-х рр. минулого століття нова влада робить усе від неї залежне, аби у міських комунікаціях, масовій культурі, інформаційному просторі, освіті, церкві продовжувала домінувати російська мова.

Раціональну мовну політику забезпечувало ряд нормативно-правових актів, серед яких велике значення має Закон «Про мови в Українській РСР». За своїм призначенням цей закон покликаний регулювати суспільні відносини у площині всебічного розвитку і використання української мови як єдиної державної та інших мов національних меншин. Стаття 2 цього Закону визначає, що державною мовою в Україні є українська мова, якій забезпечується всебічний розвиток і функціонування в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя країни. Усі державні, місцеві, партійні, громадські органи, підприємства, установи й організації за положенням цієї Статті створюють необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею. Разом із тим, Стаття 3 Закону про мови забезпечує розвиток мов національних меншин, які можуть використовуватися поряд з українською у роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, що розташовані у місцях проживання більшості громадян інших національностей (міста, райони, сільські й селищні ради, сільські населені пункти, їх сукупність). У цілому до змісту цього положення можна поставитися схвально, якщо не врахувати ту обставину, що у цій статті не указані ті місця, де компактно мешкають громадяни. У цьому контексті варто наголосити, що громадяни іншої національності, зокрема греки, некомпактно мешкають на Донеччині, угорці – на Закарпатті, румуни – Буковині, росіяни компактно мешкають лише на тепер уже анексованому Росією Кримському півострові і т. п. Чому у цьому законі не було указано місць компактного проживання національних меншин? А насамперед тому, що цей закон розробляла і ухвалювала Верховна Рада УРСР, яка не була зацікавлена, щоб українська мова мала сильні позиції, посіла належне місце в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя країни і при цьому була ще й захищена. Тим більше, якщо врахувати становище української мови в СРСР і ставлення до національної культури етнічних українців КІРС. У зв'язку з цим мовами міжнаціонального спілкування, за цим законом, є українська та російська. З цією нормою тісно пов'язані й інші статті закону про мови, зокрема Стаття 11, яка зазначає, що мовою діловодства й документації поряд із українською мовою може бути будь-яка національна мова більшості населення даної місцевості [6].

А яка мова у цьому випадку могла бути національною, якщо у СРСР розвиток мов національних меншин було практично загальмовано? Звичайно, що функцію ділової і національної мови, а також мови освіти, в основному виконувала російська мова, яка була мовою з'їздів, сесій, конференцій, засідань, зборів, нарад тощо. Вступні ж іспити абітурієнти складали українською мовою лише у тому випадку, коли вони вступали на спеціальність української філології, в усіх інших випадках – російською мовою, якою і проводилося навчання практично в усіх навчальних закладах України, якщо не брати до уваги єдину україномовну школу, яка існувала у районі міста, і тих шкіл, які існували у сільській місцевості, де російською мовою місцеве населення не володіло. Таку мовну політику по праву можна назвати ірраціональною тому, що згідно з постановою Верховної Ради України «Про порядок введення у дію Закону «Про мови в Українській РСР» статті 13 («Мова технічної і проектної документації»), 25 («Мова виховання та одержання освіти»), 26 («Мова виховання у дитячих дошкільних установах»), 27 («Мова навчання і виховання у загальноосвітніх школах»), 28 («Мова навчання у професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах»), 29 («Вступні іспити з мови») вводилися у дію протягом десяти років [10].

Отже, раціональна мовна політика була сконцентрована на конструктивних діях, завдяки яким було ухвалено цілу низку розпоряджень і наказів, які стосувалися виконання

закону «Про мови в Українській РСР», а також утвердження, розширення функціонування української мови. Тобто, – це наказ Мінвузу № 277 від 04. 12. 89 р., де було накреслено заходи щодо введення у дію цього закону і конкретні пропозиції щодо дій кожного навчального закладу в умовах поширення сфери використання української мови; наказ Мінвузу № 5 від 09. 01. 90 р., який визначав додаткові заходи щодо впровадження «Закону про мови в Українській РСР» у системі Мінвузу; лист Управління вищої освіти України ректорам вищих навчальних закладів (далі ВНЗ), у якому запропоновано організувати вечірні курси для вивчення української мови [8]; рішення колегії Мінвузу № 12 – 2/210 від 26. 12. 90 р. «Про стан впровадження Закону про мови». Таку кількість різних документів було спрямовано на впровадження Закону «Про мови в Українській РСР», що є одним із найважливіших стратегічних напрямів на шляху до відродження національної школи, вільного розвитку української мови, а також мов національних меншин. З метою забезпечення реалізації Закону УРСР «Про мови в УРСР» та створення необхідних умов для всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільно-політичного життя країни Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову від 12. 02. 1991 року № 41 «Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в УРСР на період до 2000 року», для виконання якої Рішенням колегії Міністерства народної освіти 22. 05. 1991 р. було ухвалено Комплексний план. Державна програма передбачала виконання таких завдань: забезпечити всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільно-політичного життя як державної і як мови міжнаціонального спілкування в Україні; з метою задоволення національно-культурних потреб учнів та студентів різних національностей України розширити мережу шкіл, класів, груп у ВНЗ для отримання освіти рідною мовою; запровадити вивчення кримськотатарської мови у школах з 1991 року, болгарської – з 1993 року, гагаузької та новогрецької – з 1995 року, а також підготувати для цього навчально-методичні матеріали (навчальні плани, програми, підручники, методичні посібники); здійснити поступовий перехід на навчання українською мовою у вищих і середніх навчальних закладах тощо [3].

За прогнозом І.Діяка, мовна політика у плані надання російській мові державного статусу є непродуманою та ірраціональною. Така політика, на думку ученого, буде останнім ударом по українській мові й завершенням вікового процесу перетворення українців на малоросів» [4]. Про ймовірні наслідки такого кроку висловився тодішній Голова Верховної Ради України О. Мороз, наголосивши, що такі заяви найвищих осіб державної влади мають вплив на характер і темпи впровадження в Україні української мови як державної. І, як наслідок, – темпи переведення шкіл на україномовний режим сповільнилися. Цим скористалися місцеві органи влади Луганської області, які 09. 12. 1994 р. на місцевому рівні ухвалили рішення про надання російській мові статусу офіційної поряд із державною українською. З часом це рішення було спростоване й скасоване Верховною Радою. Але заяви подібного характеру посіяли ірраціональне зерно, яке у майбутньому дало про себе знати [9].

Комунікативний аспект мовної політики має свої особливості і своєрідну наповненість, яка відзначалася різноманітністю мовного законодавства у кількісному і якісному відношеннях. Це пояснюється тим, що молода незалежна держава потребувала як внутрішніх, так і зовнішніх змін, а також визнання на міжнародному рівні. А це вимагало укладання нових угод та ухвалення нових рішень. За цю роботу відповідав комунікативний підхід до здійснення мовної політики. Згодом було видано указ экс-Президента України Л.Кучми «Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні» від 12. 09. 1995 р. № 832 / 95. Закон запропонував розробити концепцію реформування вищої освіти на перехідному етапі до ринкової економіки та проаналізувати кадрове забезпечення в усіх регіонах країни. Враховуючи ситуацію, що склалася у галузі освіти, 23. 03. 1996 року було внесено зміни й доповнення до Закону УРСР «Про освіту», який завершив основний етап формування нормативно-правової галузі в її системі. Цей Закон перебудував усю систему освіти, починаючи з дошкільного виховання і завершуючи підвищенням кваліфікації

дипломованих спеціалістів. Було видано біля 80 навчальних програм та передбачено створення навчальних закладів майбутнього: університетських комплексів, профільних академій, регіональних університетів тощо. Умовами прийому на перший курс вищих закладів освіти України (наказ Міносвіти України від 29. 01. 96 року № 2) було передбачено, що всі вступники, яких було атестовано з української мови, повинні скласти іспит з цієї дисципліни у формі твору або диктанту [7, с. 6].

Раціональність дій та узгодження позицій помічаємо при розробці законодавчих актів, які покликані забезпечувати права національних меншин, що підкріплювалися законами «Про національні меншини в Україні», «Державною програмою розвитку культур національних меншин в Україні на період до 2000 року», «Державною програмою адаптації та інтеграції в українське суспільство депортованих кримських татар, осіб інших національностей, відродження і розвитку їхньої культури та освіти». З ухваленням Конституції України раціональні зміни відбулися у сфері мовної політики на загальнодержавному рівні: активізувалося нормативно-правове забезпечення функціонування державної мови. Другий етап українського державотворення відзначається конкретними заходами, спрямованими на законодавче закріплення нових явищ у мовно-політичному житті країни, на зміцнення позицій державної мови й розширення її соціально-політичного функціонування. У лютому 1997 року було створено Раду з питань мовної політики при Президентові України (ліквідовано восени 2001 року). Влітку того ж року було створено Департамент з мовної політики у структурі Державного комітету України у справах національностей та міграції (розформовано весною 2000 р.). Починаючи з 1997 і до початку 2000-х рр. у сфері мовної політики створювали і через деякий час ліквідували комісії, комітети, відділи, ради з функціонування мовного питання, але при цьому жодна посадова особа жодного разу не відвітала про досягнення і проблеми очолюваної нею структури, що варто кваліфікувати як ірраціональний підхід до здійснення мовної політики [1, с. 161-162].

Ірраціональним підходом до аналізу мовної політики можна вважати річну відсутність такого державного органу, який би відповідав за ефективний розвиток і функціонування мовного питання. Згідно з Указом Президента України «Про вдосконалення забезпечення реалізації державної мовної політики» від 05. 04. 2001 р. ці функції було покладено на Державний комітет інформаційної політики телебачення і радіомовлення. Але цей орган міг забезпечити виконання належних функцій у кращому разі лише у межах його компетенції, тобто у засобах масової інформації та книговидавництві. Проводилася координація і контроль за проведенням державної мовної політики у роботі органів державної влади та у галузі освіти, що були йому непідзвітні [13, с. 19].

Рішенням Конституційного Суду України від 12. 07. 2000 року Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» було визнано неконституційним через порушення процедури його підписання. Суд вирішив: 1. Визнати Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), від 24 грудня 1999 року N 1350-XIV [11]. Вдруге «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин», яка була створена з метою захисту прав і свобод людини, а також охорони регіональних мов або мов меншин Європи, які знаходяться під загрозою вимирання та утисків з боку панівних державних мов, була ратифікована 15 травня 2003 року. Так, до регіональних мов і мов, які потребують захисту, зараховано російську, білоруську, болгарську, гагаузьку, новогрецьку, ідиш, кримськотатарську, молдовську, німецьку, польську, румунську, словацьку, угорську та інші мови. Це положення по відношенню до тих мов, яким дійсно загрожує зникнення, є не зовсім коректним, оскільки окремі з них є офіційними діловими мовами у власних державах, а це означає, що вони не є такими, яких необхідно захищати як зникаючі. Опираючись на закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» проросійські політичні сили намагалися підняти статус лише російської мови.

Тому ратифікація цього закону була нав'язана лівими політичними силами і відбулася з порушенням регламенту, що обурило національно-демократичні політичні сили. Проросійські політичні сили зробили усе від них залежне, щоб на Півдні, Сході, а особливо в АР Крим, панувала не українська мова, а російська мова. Європейська хартія закликає держави, які її ратифікують, ставитися до офіційної або державної мови з повагою. Робиться акцент на тому, що охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин ні в якому разі не повинні гальмувати функціонування і розвиток офіційних/державних мов, а тим більше загрожувати національному суверенітету і територіальній цілісності держави. Хартія підкреслює, що кожна держава, розробляючи власний варіант документа, має враховувати специфіку своєї держави. Регіональні мови або мови меншин, зазначені у Хартії, не можуть мати ні обмежень, ні переваг. Вона пропонує взяти під захист саме ті мови, які потребують відродження. В Україні – це гагаузька, караїмська, кримчацька, ромська, білоруська, ідиш і т. п. Разом із тим, Хартія не дає перелік мов, які мають бути захищені, і не визначає критерії, за якими має пропонуватися такий перелік. Вона залишає це право за державами, щоб вони могли врахувати специфіку розвитку мови кожної національної меншини окремо. Це є раціональною стороною Хартії, бо кожна мова є носієм певної культури, якщо мова зникає, то зникає і культура. Попавши у несприятливу ситуацію, сильна мова виживає, а слабка зникає, саме тому з кожним роком кількість мов у світі зменшується [5].

Раціональний характер Європейської хартії полягає у її конструктивному відношенні до усіх тих мов і культур, які знаходяться на межі зникнення. Раціональні наміри Хартії полягають у тому, щоб ці мови і культури захистити і зберегти. Тому у цьому документі нагадується, що кожна держава, яка його ратифікує, зобов'язується застосовувати положення до усіх регіональних мов або мов меншин, які вживаються у межах її території. За визначенням Європейської хартії термін «Регіональні мови або мови меншин» означає мови, що використовуються громадянами у межах їх території, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї країни. Але ж не всім мовам, зокрема і регіональним, загрожує зникнення, що вживаються у межах будь-якої держави. Одні з них є більш поширеними як всередині держави, так і за її межами, тому мають велику кількість мовців, інші – менш поширені, тому знаходяться на межі зникнення. До таких мов в окремих регіонах держави, зокрема на Кримському півострові, можна віднести і українську мову. Щодо стосується поняття «регіональна мова», то ні у Конституції України, ні в інших законах держави на той час його визначено не було [12, с. 73-84].

Ірраціональною стороною ухвалення закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» є створення конфліктної ситуації, яка виникла між полярними політиками, які представляють ліві і праві політичні сили. Праві симпатизують українській мові, ліві – російській. Цей закон створив основу для виникнення мовно-політичного сепаратизму, поставив під загрозу єдність українського і російського народів і територіальну цілісність держави. У цілому Європейська хартія, яка розроблялася Радою Європи, є цілком раціональною, оскільки її положення ґрунтуються на принципах демократії і культурного розмаїття мов. Водночас, Хартія застерігає, що охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин (на діалекти її положення не розповсюджуються) не повинні обмежувати розвиток і функціонування офіційних мов. Вона пропонує державам-підписантам враховувати умови і традиції різних регіонів, що свідчить про позитивні сторони її природи [5].

Отже, виходячи з вищезазначеного, було б доцільно ухвалювати такі законодавчі акти, які б максимально відповідали національним інтересам; не пропонували використовувати російську мову як політичний важіль під час виборчих кампаній та неухильно дотримуватися виконання законів України, не спекулювати мовою при вирішенні важливих державних проблем; зобов'язати державних діячів послуговуватися українською мовою як державною при виконанні службових обов'язків; створити Державний комітет захисту, розвитку та поширення функціонування української мови, зокрема у

російськомовних регіонах країни, а також розробити Концепцію державної мовної політики, яка б дала можливість ефективно діяти у плані розвитку мовного законодавства та втілювати його у життя.

Література:

1. Білик Б. Проблеми державної мови в Україні (1989-2004 рр.) / Білик Б. // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. – Т. VI. – С. 160-164.
2. Величко Т. Про стан та чергові завдання впровадження Закону України «Про мови в Українській РСР» у системі Мінвузу України / Величко Т. – К.: УМК ВО, 1991.
3. Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року. 01. 04. 97 № 1/12 – 587 / Поточний архів Науково-методичного центру вищої освіти МОН України.
4. Діак І. Хто захистить наш народ і державу: Комуністична партія України чи Українська комуністична партія? / Діак І. – К.: Наукове видання, 2000. – 262 с.
5. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Страсбург від 05.11.1992 // Збірник договорів Ради Європи. – К.: Парламентське видавництво, 2000. – С. 175-193.
6. Закон «Про мови в Українській РСР». – К.: Вид – во «Україна», 1991. – 16 с.
7. Закон України Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту» // Освіта. – 1996. – 21 серпня.
8. Лист Головного навчально-методичного управління вищої освіти щодо організації вечірніх курсів з української мови. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4621. - Оп. 13. – Од. зб. 8655. – Арк. 22.
9. Про скасування Рішення № 2/9 Ради народних депутатів Луганської області «О приданні руському мові статусу офіційного мови с государственным». Архів Верховної Ради України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Од. зб. 2699. – Арк. 56, 60.
10. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України Про стан практичної підготовки студентів у вищих навчальних закладах // Інформаційний зб. Міністерства освіти і науки України. – 2001. – № 21.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.»// Голос України 30 грудня 1999.
12. Савойська С. Українська мова як державна: освіта, політика: Монографія / С.В.Савойська, В.Ф.Панібудьласка, А.М.Тугай; За ред. С.В.Савойської. – К.: Вища шк., 2009. – 319 с.
13. Тараненко О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні / Тараненко О. // Мовознавство. – 2001. – № 4. – С. 19-21.

Савойская С. В. Рациональный и иррациональный подходы к анализу языковой политики в отрасли языкового законодательства

В статье исследуются рациональный и иррациональный подходы к анализу языковой политики в отрасли языкового законодательства. Автор рассматривает нормативно-правовое обеспечение функционирования и развития языков национальных меньшинств и украинского языка как государственного в независимой Украине.

Ключевые слова: *языковая политика, рациональный и иррациональный подходы, отрасль, законодательство, нормативно-правовое обеспечение, национальные меньшинства, украинский язык, независимая Украина.*

Savoyskaja S. Rational and irrational approaches to the analysis of language policy in the industry language legislation

This article examines the rational and irrational approaches to the analysis of language policy in the industry language legislation. The author considers the regulatory support the functioning and development of languages of national minorities and Ukrainian as the state language in the independent Ukraine.

Keywords: *language policy, rational and irrational approaches, industry, legislation, regulatory support, national minorities, the Ukrainian language, independent Ukraine.*

УДК 324

Гнатко Микола Митрофанович,

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Київського славистичного університету*

**ПОЛІТИЧНИЙ МІФ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО
МАНІПУЛЮВАННЯ**

Стаття присвячена аналізу явища політичного міфу як ефективного засобу реалізації соціально-психологічного маніпулювання суспільно-політичною свідомістю та політичною поведінкою великих мас людей з боку відповідних суб'єктів політичної діяльності.

Ключові слова: *політика, політичний міф, політико-психологічне маніпулювання, суспільно-політична свідомість, політична поведінка, інструмент політичного маніпулювання, механізм політичного маніпулювання, міфологічність політичного маніпулювання.*

Політична життєдіяльність будь-якого суспільства виявляє свою сутність, зокрема, через виборювання прихильності певних соціальних груп (в ідеалі – всього суспільства) до деяких ідей, суспільних цінностей, програм тощо політичного змісту, а також відповідних громадсько-політичних діячів. Для цього відповідний суб'єкт політичної активності має, так чи інакше, ефективно впливати на зазначені вище соціальні групи, причому впливати власне соціально-психологічним способом. Таких можливостей, якщо йдеться про основні типові засоби цього роду впливу, є три: переконування, навіювання і соціально-психологічне маніпулювання.

Об'єктивно найобґрунтованішим з них вважається, і небезпідставно, перший зі згаданих засобів, а саме переконування. Останнє, як відомо, ґрунтується на апеляції до причинно-наслідкових зв'язків з опорою на раціональне аргументування, наведення відповідних очевидних загальноновизнаних фактів, виразну логічність застосовуваних тверджень та мовленнєво-мислительного дискурсу, при цьому емоційність і вольові вияви в ході інтеракційного впливання практикуються обмеженою мірою, стримуються чи навіть усуваються, наскільки це можливо у міжлюдських контактах. І з позиції об'єкта переконування, з позиції його безпосередньо актуалізованих потреб і мотивів, такий вплив, порівняно з іншими основними його типами, є найадекватнішим, найбільш співвідносним з цими потребами і мотивами, оскільки, зокрема, неминуче раціонально апелює до них і до відповідних переконань, особистісних цінностей, уявлень цього об'єкта.

При цьому цілком очевидно, що у різних людей відповідні потреби, мотиви, особистісні цінності, переконання і уявлення можуть і, як правило, бувають зовсім різними. Тому політичний вплив, який завжди спрямовується на значні маси людей, спираючись на переконування як на основний упливальний засіб, зіштовхується з необхідністю апелювати до часто-густо зовсім розбіжних раціональних змістів. Іншими словами, переконування у

контексті політичного впливу може бути ефективним лише у разі або дуже кількісно обмеженої групи осіб, або більш-менш вузько спрямованої (за певними орієнтаціями) аудиторії – як об'єкта зазначеного впливу. Головне, щоб цей об'єкт був достатньо однорідним щодо раціональних змістів – адресатів відповідної апеляції. І в цьому виявляє себе іманентна суперечність переконування як типового засобу політичного впливу: з одного боку, телеологічно – орієнтованість на максимально широке охоплення відповідних мас людей, з іншого боку, інструментально (з позиції ефективності) – спрямованість на максимально «тематично» однорідну соціальну групу, тобто, на дуже вузьке коло осіб. Ця суперечність цілком не долається жодним чином, і тому в ході різних політичних пропагандистських кампаній, які розгортаються на теренах більш-менш масштабних країн (особливо ментально-політично дуже різнорідних), громадсько-політичні діячі і пропагандисти у різних частинах таких країн артикулюють і поширюють політичні заяви, звернення, змісти відмінні між собою, інколи кардинально відмінні, якщо ключова технологія відповідного впливу зводиться власне до переконування. Ілюстрацією цього може бути, скажімо, апелювання до виборців в Україні під час політичних виборів (парламентських, приміром, чи президентських) з опорою саме на метод переконування. При цьому в Західній Україні в мовному та історико-культурному контекстах акцент робиться на одних речах, а в Східній Україні щодо цих же контекстів відповідні акценти і змісти є зовсім (чи, принаймні, суттєво) іншими. Ця обставина надає дуже зручну нагоду політичним опонентам наголошувати на застосуванні відповідними політичними силами подвійних і потрійних стандартів, тобто, артикулювати обґрунтоване звинувачення у лицемірстві, нещирості, політичному шахрайстві тощо. Звісна річ, що таке звинувачення часто-густо радикально підриває ефективність відповідного політичного впливу.

Інший, де в чому подібний, приклад обмеженості ефективності застосування переконування як інструмента політичного впливу – це доволі поширене уникання в ході реалізації останнього чіткості, конкретності, однозначності в окресленні певних аспектів декларованих політичної позиції чи ідеологічної орієнтації. Знову ж таки, означена поведінка є не випадковою, оскільки донесення до широкої аудиторії власної чітко визначеної, однозначної позиції з певних конкретних питань суспільно-політичного життя в певній країні містить у собі яскраво виражені ризики різкого звуження громадського поля, у якому ефективність політичного впливу, реалізованого шляхом переконування, може бути необхідно високою. Зумовлюється це тим, що переконування, ґрунтуючись, як уже зазначалося вище, на раціональному апелюванні до певних конкретних інтересів, особистісних цінностей та мотивів осіб, що піддаються відповідному політичному впливові, може знайти бажаний адекватний відгук лише у тих з них, у кого є актуалізованими саме ці інтереси, цінності і мотиви. Коло таких осіб, як правило, є значно вужчим не лише від кола, бажаного для суб'єкта політичного впливу, а й від того потенційного їх кола, на яке, застосовуючи інші, крім переконування, типові інструменти політичного впливу, можливо ефективно впливати.

Уникання ж однозначності і предметної конкретності у декларуванні відповідних політико-ідеологічних змістів під час реалізації спроб політичного впливу шляхом застосування саме типового методу переконування, згадане вище, суперечить самій суті цього методу, а отже, зі свого боку, нівелює ефективність його практикування і знижує рівень довіри до відповідних декларованих політичних змістів.

Інший типовий метод політичного впливу, означений вище, – це навіювання. Воно характеризується орієнтацією на позараціональне, емоційно-вольове апелювання до певних емоцій, почуттів, переживань об'єкта впливу з опорою на більш чи менш усвідомлене виявлення-застосування «потоків вольової енергетики», спрямованої на нього. Ефективність застосування цього інструмента політичного впливу, з огляду на згадану його специфіку, дуже істотно зумовлюється психофізичними особливостями конкретних осіб – суб'єктів безпосередньої контактної-інтерактивної впливальної дії, оскільки апелювання до емоційно-

вольової сфери особистості тих людей, на яких спрямовується навіювальний вплив, може бути успішним лише в тому разі, коли наведені вище суб'єкти характеризуються спроможністю дуже яскраво і адекватно виражати свої емоції, високим рівнем вольової енергетики, достатньою інтерактивно-комунікативною компетентністю, зрештою, значною (в очах тих осіб, які є об'єктом відповідного навіювання) харизматичністю. Окрім того, ефективно вчиняти політичне навіювання можуть лише ті особи, які користуються у своїх респондентів високою довірою, тобто, люди упізнавані, знайомі, авторитетні, високозначущі.

Іншими словами, здійснювати ефективний політичний вплив шляхом навіювання можуть лише харизматичні, синтонуючі, референтні щодо об'єктів цього впливу персони. А оскільки таких осіб завжди мало, часто-густо вони взагалі бувають відсутні, то й навіювання як ключовий типовий інструмент політичного впливу має доволі виразні обмеження свого ефективного застосування.

Отож, коли і переконування, і навіювання (у їх, звісно ж, щирому вияві – без психологічного маніпулювання) як інструменти політичного впливу виявляються недостатньо ефективними, на передній план виходить ще один такий типовий інструмент – соціально-психологічне маніпулювання [6; 11; 12].

В чому ж полягає сутнісна особливість цього інструмента, цього феномена як такого?

Соціально-психологічне маніпулювання – це такий формат впливу на людину (чи групу людей), ефективного застосування якого призводить до прихованої (для об'єкта цього маніпулювання) актуалізації її (або ж формування у неї) уявлень, прагнень, мотивів, настановлень, намірів, які до такого впливу є неактуальними для неї, або відсутніми у неї загалом [6; 11]. А отже, суб'єкт реалізації впливу з опорою на соціально-психологічне маніпулювання має можливість актуалізувати спільні, уніфіковані мотиви, прагнення, наміри об'єктів такого маніпулювання навіть за умови, що наявні у них відповідні психічні утворення є зовсім розбіжними, цілком відмінними аж до взаємовиключності. Тобто, вміло використовуючи соціально-психологічне маніпулювання, можливо досягати уніфікованої актуалізації необхідних мотивів, прагнень та намірів у осіб, що складають великі маси людей. Якраз це є системною метою власне політичного впливу у більшості випадків. І тут постає важливе питання: з допомогою яких засобів може бути ефективно витворена контекстна база такої уніфікованої актуалізації?

Очевидно, що ця база має характеризуватися: по-перше, достатньою універсальністю, значною мірою широти спрямованості ключових змістів, достатньою доступністю останніх, по-друге, імперативністю, виразною модальністю і беззаперечністю; по-третє, ірраціональністю, «емоціогенністю», легкістю резонування зі сферою почуттів людини. Зазначені характеристики за їх поєднання втілюють у відповідних контекстах, інформаційних конструктах ті особливості, які витворюють основу, що найкраще надається для згаданої уніфікованої актуалізації, оскільки поєднання універсальності, імперативності та емоціогенності у адекватно підібраних змістах – це оптимальний формат. І якщо проаналізувати можливі варіанти інформаційних засобів, які відповідають означеним критеріям, то найвідповіднішим варіантом постає ніщо інше, як політичний міф.

Чому? Бо саме політичний міф, як ніщо інше, в консолідованому вигляді втілює універсальність, імперативність та емоціогенність відповідних інформаційних змістів. За рахунок його універсальності політичний вплив може охоплювати великі маси людей, емоціогенність забезпечує належну відкритість, готовність сприймати маніпулятивну інформацію та закріплення програмуючих поведінку реципієнтів політичного впливу елементів цих інформаційних змістів, а імперативність – неухильність реалізації відповідної поведінки.

Для наочного ілюстрування застосування політичних міфів як ефективного інструменту соціально-психологічного маніпулювання в контексті політичного впливу розглянемо відповідні конкретні приклади.

На пострадянських теренах дуже поширеним є так званий «антифашистський рух», який фактично паразитує на політичному міфіві про «фашизм» як про ледь не найжахливіший адміністративно-політико-ідеологічний режим в історії людства, як про вкрай людиноненависницьку і ледь не послідовно садистську політичну практику певних маргінальних соціальних груп.

Тобто, як і в більшості масштабних політичних міфів довготривалого користування, у цьому міфі міститься певна раціональна компонента: фашистський режим Б.Мусоліні 20-40-х років минулого століття в Італії характеризувався, як відомо, певним авторитаризмом з елементами диктатури, наявністю політичних репресій та фізичного насилля щодо опонентів, обмеженнями в ідеологічній сфері життя суспільства тощо. Але ірраціональна компонента в ньому явно переважає, оскільки режим Б.Мусоліні та ідеологія його фашистських руху і партії були, попри вище зазначене, досить далекими від крайніх форм диктаторських режимів та тоталітарних політичних ідеологій (8), а дуже вільне тлумачення терміну «фашизм» свавільною пропагандою багатьох країн, насамперед тодішнього СРСР, починаючи з 30-х років минулого століття (коли періодично фашистськими називалися різні державні режими недружніх країн: від авторитарних до демократичних, та відповідні громадсько-політичні рухи) лише виразніше втілювало цей ірраціоналізм і волюнтаризм аналізованого політичного міфу. Тут варто принагідно згадати, що агресивна пропаганда СРСР в різні часи називала фашистськими і нацистський режим А.Гітлера в Німеччині, і авторитарні (різною мірою) режими Ю.Пільсудського, Й.Антонеску, К.Манергейма відповідно в Польщі, Румунії та Фінляндії в 30-х роках минулого століття, і навіть деякі демократичні режими у післявоєнній Європі, а також різноманітні громадсько-політичні рухи та організації, які не вписувались у кремлівську теорію і практику завоювання світового панування шляхом реалізації «світової комуністичної революції». Тобто, ярлик «фашизм» клеївся всім, кого слід було з певних політичних міркувань затаврувати.

Таким чином, ірраціонально-міфічний аспект цього політичного міфу є цілком очевидним. Тривале його практикування призвело до витворення у свідомості багатьох (в масштабах світу – сотень мільйонів) людей міфічного конотаційного поля довкола терміна «фашизм», наповненого найнегативнішими змістами, значеннями, поняттями тощо. З огляду на це одного лише згадування зазначеного терміна у відповідних політичних контекстах достатньо, щоб величезна аудиторія об'єктів здійснюваного політичного впливу пройнялася священною відразою, презирством, антипатією аж до ненависті і беззаперечними осудом та відторгненням щодо тих, кому «приклеїли» знищувальне тавро «фашистів» (це, як правило, політичні опоненти), з одного боку, а з іншого – з не меншою силою виявила прийняття, повагу, солідарність і підтримку, симпатію аж до захоплення стосовно тих, хто цим сатанинським «фашистам» протистоїть, хто їх справедливо засуджує і бореться з ними (не на життя, а на смерть! – у крайніх формах політико-пропагандистської роботи з масами) – вочевидь, це всі ті, хто пов'язаний зі суб'єктом відповідного політичного впливу.

У цьому сенсі цілком виправданою і актуальною в сьогоденні є теза, яку приписують відомому британському політикові ХХ століття В.Черчиллю: «Фашисти майбутнього будуть виступати під знаменами боротьби з фашизмом, під стягами антифашизму».

І ми в наш час можемо спостерігати, як широко у пропагандистській боротьбі проти україноцентричних сил в сучасній Україні використовується «клеєння» їм ярлика «фашистів». Особливо активно в цьому вправляється вкрай брехлива і вкрай агресивна сучасна московсько-кремлівська антиукраїнська пропаганда.

Реальність засвідчує, що частина нинішнього українського суспільства, особливо у східних і південних регіонах, на жаль, легко піддається маніпулятивному політичному впливові зі застосуванням політичного міфу про людиноненависників-фашистів і фашизм як найжахливіше явище в історії людства. При цьому є очевидним, що таке маніпулювання несе в собі серйозну загрозу не тільки самому існуванню України як державного утворення, але й у своїх ймовірних наслідках (через відповідну програмовану поведінку маніпульованих

соціальних мас) прямо суперечить основним об'єктивним інтересам тих, хто ведеться на цю нищу українофобську пропаганду, що якраз і є прикметною ознакою саме соціально-психологічного маніпулювання [3; 5].

Враховуючи, що «антифашистський» міф застосовується, як правило, в тотально-недиференційованому і агресивному форматі, доходимо висновку, що сьогоднішній так званий антифашизм – це практично тоталітарна маніпулятивна політтехнологія. Детальніше про цю останню йтиметься в іншій нашій праці, а в цій ми далі розглянемо ще деякі приклади використання політичних міфів як інструментів соціально-психологічного маніпулювання в контексті політичного впливу на великі маси людей.

Одним з таких прикладів є соціально-психологічне маніпулювання з використанням політичного міфу (чи, радше, політичної міфологеми) про те, що різні аспекти-атрибути структурних складових певної суспільно-політичної системи об'єднують ці складові, а не роз'єднують. Існують різноманітні конкретні втілення цього політміфу, в сучасній Україні він, зокрема, найяскравіше «уособлюється» активно поширюваними різними політичними силами твердженнями, які зводяться до тези про те, що фіксація і подальше збереження та розвиток як основних комунікативних інструментів для значних груп українського населення різних мов (передовсім української та російської, хоча й не тільки: є й інші претенденти на входження до кола цих двох «обраних» мов, такі як кримсько-татарська, гагаузька, угорська тощо) об'єднує ці групи в єдину українську спільноту.

Чи є в цій тезі раціональна компонента? Вочевидь, так. Вона полягає в тому, що відмова, в тій чи іншій формі, будь-якій з відповідних груп «мовців» в Україні в паритетному користуванні «своєю» мовою, викличе цілком негативну реакцію такої групи на це і програмуватиме протистояння між різними відповідними складовими українського суспільства. Зі змісту цієї раціональної компоненти автоматично (і, власне, маніпулятивно) робиться висновок, що нівеляція зазначеного протистояння – це і є зближення всіх різномовних сегментів сучасного населення України, їх єднання, формування їхньої єдності.

Міфологічний ірраціоналізм аналізованого політичного міфу полягає в абсолютно нелогічному, неадекватному, емоційно-імперативному ототожненні таких явищ як єдність і примирення. Тобто, фіксація, «заморожування» наявного різномов'я в сучасній Україні, відмова від прямолінійних намагань оперативно утвердити українськомовну уніфікацію її населення, вочевидь, сприяє взаємному політичному примиренню останнього, зокрема, примиренню мовно-політичному. І в цьому сенсі стимулює певне взаємопорозуміння цього населення. Але системне практикування різними складовими великої соціальної групи (до яких, звісно ж, належить і населення будь-якої країни) різних комунікативних інструментів, тим більше в контексті найважливішого з них, яким, безумовно, є людська природна мова, жодним чином не може сприяти власне єднанню, єдності цих складових і відповідних людей, розмежовуючи і протиставляючи їх в цьому надважливому аспекті суспільного буття одне одному. І навпаки, утвердження в перспективі в масштабах всієї України (включно, звісно ж, з її невід'ємною частиною – кримським півостровом) української єдиномовності (що насправді є цілком можливим) якраз-таки беззаперечно і дуже суттєво сприятиме єднанню, єдності українства, громадян України, незалежно від їх етнічного походження. Йдеться при цьому, зрозуміло, про публічний вимір використання мови як ключового інструмента людської комунікації, тоді як у суто приватному вимірі різномовні спрямування і уподобання цілком можуть дуже тривалий час зберігатися чи по-різному модифікуватися, не нівелюючи істотно зазначену єдність. І саме ця єдність (у своєму вимірі) спроможна забезпечувати високий рівень взаємопорозуміння і взаєморозуміння між всіма громадянами України.

Таким чином, у аналізованому політичному міфові примирення, як формат тимчасової відсутності конфронтації і деякого, невисокого, рівня взаємопорозуміння між відповідними соціальними суб'єктами, видається за єдність, що становить собою формат тривалої, довгочасної, системної консолідації і високого рівня взаєморозуміння між відповідними соціальними суб'єктами. Зазначена фальсифікація суті пропагованих зі застосуванням цього

політичного міфу мовно-політичних тверджень з апеляцією, до речі, до вузько-утилітарних реалій (в практичному сенсі простіше плентатися за стихією мовної інерції в руслі домінування мовленнєвого егоїзму відповідних соціальних суб'єктів, аніж розумно, зважено і стратегічно виправдано проявляти реально еднаючу українство українськомовно-уніфікуючу політичну волю), яскраво виявляє атрибутику соціально-психологічного маніпулювання в контексті реалізації відповідного політичного впливу [1; 2; 4; 7; 9].

Ще одним поширеним політичним міфом, який передбачає вдавання до психологічного маніпулювання, є міф «про братні народи». Останній полягає у твердженні про те, що певні етно-національні спільноти мають особливу близькість як за своїм етногенезом, так і за своїми загальноспільнотними цінностями, за специфікою своїх стосунків в історичному контексті, за особливо високим рівнем взаємної толерації, за послідовною щирою схильністю до взаємодопомоги, особливо у скрутних ситуаціях для «брата – братнього народу» і т.д., і т.п. Цей міф практикувався і практикується у різних формах різними громадсько-політичними структурами в різних країнах, але найактивніше і найнав'язливіше він застосовувався і застосовується московськими імпер-шовіністами щодо української та білоруської етно-національних спільнот. Спираючись на фальсифіковану історію і апелюючи до відповідних позитивістських налаштувань українців та білорусів, московські маніпулятори використовували і використовують даний політичний міф фактично для перетворення цих етносів на гарматне м'ясо ордо-московської імперії. Те, що і за етнічним походженням, і за реальними практичними проявами жодних особливо близьких і позитивних стосунків між «русскімі людьми», українцями і білорусами ніколи не було, засвідчують і відповідні історичні джерела, і практика сьогодення (6). Але, апелювання до почуття бажаності близьких і добрих взаємин зі сусідами як серед українців, так і серед білорусів, підкріплене вибірковими ілюстраціями позитивності цих взаємин та посиленням на «багатовікові історичні зв'язки і масовість поширення змішаних родин», дає певний бажаний політичний вплив. Застосування при цьому згаданих вище вибірковості, фальсифікацій та грі на прагненні до дружніх стосунків і співробітництва між народами-сусідами – яскраве втілення міфологічності у контексті політичного впливу через практикування соціально-психологічного маніпулювання.

Оскільки останнє реалізується в руслі певних політичних інтересів, цінностей і цілей, то воно постає як власне політико-психологічне маніпулювання.

Підсумовуючи, констатуємо, що політичний вплив у багатьох випадках може бути ефективним при вдаванні до політико-психологічного маніпулювання свідомістю об'єкта (особи, соціальної групи, суспільства) цього впливу за умови застосування певних політичних міфів і міфологем.

Література:

1. Барт Р. Мифологии / Барт Р. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 234 с.
2. Безнісько В.С. Феномен політичного міфу в соціальному просторі сучасності: дис. ... канд. філос. наук / В. С. Безнісько. – ОДУ, Одеса, 2006. – 181 с.
3. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк (авториз. пер. з поль.) – К.: Критика, 2005. – 528 с.
4. Головатий М. Політична міфологія / М. Головатий. – К.: МАУП, 2005. – 148 с.
5. Горбатенко В.П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів: дис. ... докт. політ. наук / В.П. Горбатенко. – Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького, Київ, 1999. – 379 с.
6. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е.Л. Доценко – СПб.: Речь, 2003. – 304 с.
7. Лукинюк М. В. Обережно: МІФИ / М.В. Лукинюк. – К.: Вид. ім. О.Теліги, 2000. – 412 с.
8. Муссолини Б. Доктрина фашизма / Б. Муссолини (пер. с итальян.) – П., 1938. – 18 с.

9. Ольшанский Д.Б. Политический PR / Д.Б. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2003. – 383 с.
10. Розумний М. Алгоритми національного самоопанування / М.Розумний. – К., 2008. – 112 с.
11. Чалдини Р. Психология влияния / Р.Чалдини (пер с англ.) – СПб.: Питер, 1999. – 272 с.
12. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Г.Шиллер (пер. с англ.; науч. ред. Я.Н.Засурский) – М.: Мысль, 1980. – 326 с.

Гнатко Н. М. Политический миф как инструмент политико-психологического манипулирования

Статья посвящена анализу явления политического мифа как эффективного инструмента реализации социально-психологического манипулирования общественно-политическим сознанием и политическим поведением больших масс людей со стороны соответствующих субъектов политической деятельности.

Ключевые слова: политика, политический миф, политико-психологическое манипулирование, политическое поведение, мифологизм политического манипулирования.

Gnatko M. Political myth as an instrument of political and psychological manipulation

The article analyzes the phenomenon of political myth as an effective means of implementing social and psychological manipulation of social and political consciousness and political behavior of large numbers of people from the relevant subjects of politics.

Keyverbs: politics, political myth, political-psychological manipulator, social and political consciousness, political behaviour, political manipulation tool, a mechanism of political manipulation, mythologichnist political manipulation.

УДК-323.2:316.773.2

Косяк Ярослав Олегович,
аспірант кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

МІСЦЕ ТА РОЛЬ СИМВОЛІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена визначенню місця та ролі символів у політичному житті суспільства. Досліджуються поняття «політичний символ» та «символізація політики». Розглядається процес перетворення елементів політичної реальності у образи, які відображаються в символах та використовуються для маніпуляції свідомістю. Обґрунтовується думка про значимість впливу як процесу вироблення самих символів, так і процесу контролю поведінки, що формують ці символи.

Ключові слова: символ, політичний символ, символізація політики, концепція символізації політики М. Едельмана, концепція символізації політики У. Сарцінеллі.

Серед чинників, які впливають на формування картини політичного світу у свідомості, як індивіда, так і суспільства є традиції, звичаї, символи та міфи. Політична сфера пов'язана з символами, вони є одними з базових елементів побудови та осмислення політичної реальності. Ця обставина спрямовує нас на дослідження політичної реальності, визначення об'єктивного і символічного її аспектів.

У перекладі з грецької «символ» позначає «об'єднання, з'єднання» і походить від грецького symbolon умовний розпізнавальний знак для членів певної групи людей, таємного

товариства; речовий або умовний код, що позначає або нагадує будь-яке поняття; образ, який втілює певну ідею» [1].

Феномен символічної політики має давнє коріння, як і власне сама політика. Проте його вивчення почалося порівняно недавно, з середини минулого століття. Визначаючи роль символів у дослідженні політики, Ш.Волін зауважив, що «вони служать для індукції почуття присутності влади, незважаючи на те, що фізично влада може знаходитися дуже далеко» [2].

Символ є особливо вагомим, коли він зачіпає інтереси, почуття великої кількості людей. Концептуальну основу для сучасного дослідження символічної політики заклали праці відомого американського політолога М.Едельмана. У символічних політичних актах він вбачає амбівалентний за своєю природою феномен. З одного боку, М.Едельман трактує символічні акції як позитивні антропологічні константи, як необхідний і нічим не замінний засіб політичної організації та управління. З іншого ж боку, він підкреслює їх негативні аспекти, через які «політичне», як таке, підміняється грою в політику, квазітеатральним видовищем, що стає індикатором соціального відчуження.

Концепція М.Едельмана спирається на напрацювання політичних психологів (зокрема, Г.Лассуелла), на соціально-антропологічні, психологічні та філософські підходи до дослідження символічних форм (Е.Кассіпер, Б.Малиновський, Дж. Г. Мід, Е.Сепір, К.Лоренц та ін.), на теорію інформації А.Моля і теорію мас-медіа М.Маклюена. Предметом аналізу у М.Едельмана виступає «символічний аспект політики» або «символічні форми в політичному процесі», точніше, «вплив символічних функцій на поведінку еліт і мас».

Відповідно, у своєму дослідженні американський вчений відштовхується від дихотомічної моделі політики. Він розрізняє, з одного боку, політику як «парад абстрактних символів» або «глядацький спорт», який призначений для масової громадськості, а з іншого як політичну діяльність добре організованих груп, які переслідують свої специфічні інтереси.

На думку М.Едельмана, символи виконують амбівалентну функцію: «Людина створює собі політичні символи, які або стимулюють і підтримують її, або заманюють у пастку омани» [3, с. 25]. При цьому мова йде не стільки про окремі символи (герби, гімни, імена, міфічні образи тощо), скільки про дію як символ. У своєму аналізі політичної комунікації М.Едельман використовує поняття «символічного акту», запропоноване шведським соціологом У.Хіммельштрандом, не без впливу з боку відомої теорії «мовних актів». У.Хіммельштранд визначає символічні акти як дії, спрямовані виключно на символи, причому найчастіше поза зв'язком з їх предметними і понятійними референтами» [5, с. 122].

Концепт символічних політичних актів ґрунтується у М.Едельмана на прагматичному трактуванні мови, яку американський політолог більше розуміє як форму політичної дії, ніж спосіб опису політики. «У цьому сенсі мова, події, і самооцінки суть частина однієї і тієї ж справи, і вони взаємно детермінують свої значення» [6, с. 28]. Те, що ми сприймаємо як політичну подію, найчастіше є символічною конструкцією (спектаклем), бо для маси недоступне пряме спостереження реальних політичних процесів, тим більше, безпосередній контроль над ними. З опорою на праці Е.Сепіра і Н.Гудмана, М.Едельман підкреслює особливу «густоту» символів політичного спектаклю, які збуджують масові емоції і об'єднують їх в одну символічну подію (акт).

Чому символи можуть бути політично ефективними? М.Едельман виходить з того, що більшість людей схильні мислити стереотипами, персоналізувати і символічно спрощувати ситуацію. Це допомагає їм справлятися зі складними соціальними ситуаціями. Невизначеність політичних сигналів стимулює страх перед екзистенційними погрозами. Інтерпретації реальності виникають в результаті взаємної згоди щодо значущих символів. Вчений розуміє цей процес як когнітивну селекцію, а самі символи - як спосіб смислової організації репертуару уявлень [6, с. 95].

Спираючись на символічний інтеракціонізм Дж. Г. Міда, М. Едельман стверджував, що дієвість політичної символіки слід пояснювати не тим, наскільки вона допомагає

політичній еліті маніпулювати населенням, а тим, наскільки вона сприяє визнанню масою існуючого політичного порядку, а саме, за допомогою рефлексивного механізму «взаємного прийняття (на себе) ролей» (*mutualrole – taking*). Політичні символи стають ефективними завдяки «вживанню» в «соціальну текстуру» [6, с. 33]. Саме завдяки «працюючим» символам стає можливою ідентифікація і стабільна ідентичність в політиці.

Дихотомічній моделі політичних дій відповідає фундаментальна дихотомія масового мислення, в силу якого для глядачів політичної «драми» кожна політична подія означає або загрозу, що несе страх, або умиротворення, яке вселяє надію. Звідси випливає важливий прагматичний висновок: людей можна виводити з себе або, навпаки, заспокоювати виключно завдяки символічним актам, тобто не шляхом задоволення найважливіших потреб і вимог громадян, або, навпаки, їх ігнорування, але шляхом зміни їх вимог і очікувань [6, с. 18].

Але в цілому, М.Едельман був налаштований скептично щодо спроможності мас використовувати в своїх інтересах символічний простір сучасних західних демократій. У більш пізніх своїх роботах він називає цей простір «політичним спектаклем». На його переконання, «конструювання вистави і повсякденна політична діяльність одне і те ж, хоча претензія на те, що вони щось різне, допомагає легітимізувати офіційні дії влади» [6, с. 125]. Громадськість конструє свій власний спектакль і тим самим споруджує собі дискурсивну «клітку», яка підриває громадянський дух і перспективи реального політичного плюралізму.

Головною заслугою М.Едельмана є те, що він окреслив дослідницьке поле, концептуальну єдність якого забезпечується не спекулятивними питаннями політичної філософії, а методологією конкретного, в тому числі емпіричного аналізу символів як мовних засобів освіти і підтримки політичних ідентичностей. Відзначаючи, з одного боку, інтегративні, мобілізаційні та терапевтичні функції символічних актів, абсолютно позитивні і незамінні в хаотичній і невизначеній політичній ситуації, М.Едельман, з іншого боку, бачить у символічній політиці потужний інструмент маніпуляції громадською думкою в інтересах пануючих груп.

У своїх пізніх роботах М.Едельман звертає особливу увагу на те, що конструювання і дієвість політичного спектаклю пояснюється, в першу чергу, поширенням друкованих та електронних засобів комунікації. Сучасні медіа дозволяють різним зацікавленим групам так організувати висвітлення політичних подій, що політичні дії цих груп отримують широку громадську підтримку. Цей момент теорії символічної політики був пізніше розвинений, зокрема, в комунікативній моделі, запропонованій німецьким політологом У.Сарцінеллі.

Під «символічною політикою» аналогом едельмановського концепту «*symbolic political action*» У. Сарцінеллі розуміє в широкому сенсі мовні дії, які функціонують як політичні «символи-конденсати» [7, с. 17]. Ці символи Сарцінеллі характеризує, насамперед, за їх комунікативними функціями.

Предмет свого аналізу У.Сарцінеллі обмежує, в основному, риторикою виборчих кампаній, а свою методологію він вибудовує, відштовхуючись від системної теорії Н.Лумана та концепції символічних політичних актів, запропонованої М.Едельманом. Розвиваючи луманівський підхід, У.Сарцінеллі також підкреслює зв'язок комунікативно-теоретичних і владно-аналітичних аспектів символічної політики. Для нього головним є питання про управлінський потенціал символів, оскільки він «стосується фундаментальної проблеми політики та політичного аналізу, яка може, залежно від точки зору, викладатися по-новому за допомогою таких понять, як влада, панування, контроль, переконання, маніпуляція» [7, с. 41]. Однак саме ці фундаментальні поняття, на думку У.Сарцінеллі, в луманівській комунікативній теорії влади недооцінюються. Ця теорія «не займається такими проблемами, як симетрія або асиметрія комунікативних процесів, і з цієї точки зору залишає без уваги оцінку символічної політики з позиції теорії управління і теорії демократії» [7, с. 29].

Відповідно до функціоналістичної точки зору, У.Сарцінеллі визначає символічну політику, з одного боку, як незамінний образотворчий засіб для візуалізації політичних відмінностей і розбіжностей (політичне спілкування за допомогою символів), а з іншого боку

як інструмент політичного менеджменту, що забезпечує лояльність (ініціювання готовності підтримувати владу) [7, с. 229]. Між функціями символів у символічній політиці складні відносини. З одного боку, символи створюють чуттєву і значиму редукацію соціальної складності, редукацію, яка інформує громадян про політичний процес і робить можливою їх орієнтацію в ньому. З іншого боку, символи виступають як ерзац політики, в ролі способу обману. Тим самим вони сприяють громадянської пасивності і швидше затемнюють, ніж прояснюють політичну дійсність.

Говорячи про символи, не можна не згадати Е.Кассієра, який вважав, що людина - це взагалі «символічна тварина» [8, с. 58]. Отже, всю історію людства можна розглядати і крізь призму символіки, за допомогою якої люди впорядковують навколишній їх хаос: мова, міфи, релігія, мистецтво і наука. Тому Кассієр спробував пояснити механізм влади через техніку сучасних політичних міфів, що спираються на символи: «У критичних ситуаціях людина завжди звертається до відчайдушних засобів. Наші сьгоднішні політичні міфи якраз і є такими відчайдушними засобами. Коли розум не виправдовує наших очікувань, то завжди залишається в якості *ultimaratio* влада надприродного і містичного» [8, с. 59].

Символи також дозволяють політичним лідерам створювати видимість діяльності. Для лідерів, особливо в демократичному суспільстві, дуже вигідно мати можливість як мінімум робити вигляд, що вони чимось зайняті. Людям подобається думати, що з приводу їх проблем робляться якісь дії (для короткострокової популярності при цьому не має значення, чи робиться щось в реальності).

Інша причина, по якій символи мають важливе значення – це те, що вони відображають ідеї людей, їхнє сприйняття світу і, іноді, потаємні думки. Не дивно в такому випадку, що Г.Лассвелл писав: «Очевидно, що зміни в поширенні та частоті згадування ключових символів - це особливо значимий індикатор важливих соціальних процесів. Ми можемо простежити поширення світських і релігійних культів шляхом дослідження тенденцій географічного поширення знакових фігур та інших важливих символів в комплексі. Аналогічно, ми можемо висловлювати припущення про інтегративні або дезінтегративні тенденції в будь-якому суспільстві шляхом дослідження частоти проявів символів» [3, с. 51].

Таким чином, символи важливі тому, що люди інстинктивно вірять в їх важливість, тому, що вони можуть замінювати собою політичні дії, тому що вони відображають приховані ідеї і думки людей. Але вони важливі ще й тому, що вони визначають хід думок людей. Символи не тільки відображають, а й формують.

Прикладами може слугувати, що під час В'єтнамської війни, адміністрація іменувала американські бомбардування Північного В'єтнаму рейдами «оборонної відплати». Дієслово «оборонятися» має куди більш позитивні конотації, ніж просто «бомбити». Введення американських військ в Лаос називалося у ЗМІ «рейдом», що значно милозвучніше традиційного - «вторгнення». Відступ став «мобільним маневром», що дало змогу втратити будь-які асоціації з поразкою. Коли словосполучення «військові радники» стало набувати негативного значення, іміджмейкери перейменували їх в «аудиторів груп доставки» [10]. У 1968 році «Армійський дайджест», цитуючи відділ начальника військово-юридичної служби наполягав, що військові дії у В'єтнамі були «міжнародним збройним конфліктом, а не війною» [11, с. 23].

Як ще один приклад, противники гендерної дискримінації усвідомили, що для зміни ставлення людей до жінки і її ролі необхідно змінити використовувані слова: слову «голова» (*chairman*) надати гендерно-нейтральне звучання (*chairperson*). Першою ознакою зміни у ставленні до гендерної дискримінації може бути тільки зміна слів. Але мета такої словесної гри це вплив на майбутнє ставлення до гендерних стереотипів.

Сучасні лінгвістичні дослідження підтверджують цю теорію: мова в цілому і символи зокрема визначають спосіб мислення людини. Люди мислять і говорять, використовуючи слова, і навіть якщо вони думають без використання слів, використовуючи «ідеї», то мова

все одно структурує їх думки. Б.Хорф, провівши дослідження мовних шаблонів мови Хопі (мова американських індіанців) і деяких сучасних європейських мов (англійська, французька та німецька) зробив висновок про те, що навіть гранично абстрактні концепти, такі як «час» або «матерія», «не досягаються на основі досвіду усіма людьми в одній і тій же формі, а залежать від природи мови або мов, через які проходить їх розвиток» [12, с. 142]. Інший лінгвіст, Е.Сапір, робить подібне спостереження: «Незважаючи на те, що мова зазвичай не розглядається студентами соціальних дисциплін як предмет спеціального інтересу, вона значною мірою впливає на всі наші думки про соціальні проблеми і процеси». [12, с. 142].

Отже, політика є специфічною сферою суспільного життя, а символіка служить мовою політики. Тому дослідження сутності, змісту політичної символіки та її функцій має практичне і теоретичне значення. Наукових досліджень присвячених вивченню ролі символів у політиці мало. Як правило, розробляються окремі аспекти даної проблематики. Незважаючи на актуальність вивчення заявленої теми в нашій країні, цей політологічний напрям є не дуже дослідженим. Швидше за все, це пов'язано з природою вивчення політичної символіки, яку не можливо пізнати і вивчити кількісними і раціонально-емпіричними методами. Символічний же підхід переносить дослідження політичної символіки в площину ірраціонального.

Нескінченні потоки різноманітної інформації, велика кількість символів, образів, «картинок» створюють у людей відчуття, що навколишній світ безперервно і стрімко змінюється прямо на очах. Одна «картинка» змінює іншу, і розгледіти в цьому калейдоскопі образів якусь «об'єктивну реальність» представляється неможливим.

Велика кількість «картинок», в свою чергу, веде до девальвації образів. Людина ще не встигла «засвоїти» той чи інший образ, а їй вже пропонується новий. Розуму людини не дають часу на те, щоб осмислювати, обробляти потоки інформації, що надходять.

Скажений кругообіг образів сприяє міфологізації свідомості сучасної людини, оскільки міф є стійкою структурою і дозволяє внести якусь впорядкованість в хаотичну «картину світу». Міф виявляється тією самою «реальністю», в яку людина щиро вірить. Можна визнати, що політичний міф покликаний упорядкувати політичну реальність у свідомості людини. Він виступає як знаряддя інтерпретації дійсності за допомогою символів, які частково замінюють «об'єктивну реальність». З іншого боку, ретушуючи незрозумілі аспекти реального життя, політичні міфи, формують відповідно зміст і форми політичної діяльності людини.

Література:

1. Трессиддер Дж. Словарь символов / Дж. Трессиддер ; [пер. з англ. С. Палько]. – М. : ФАИР - ПРЕСС, 1999. – С. 437.
2. Sheldon S. Wolin. Politics and Vision / S. Sheldon. – Boston : Little, Brown&Co, 1998. – 76 p.
3. Edelman M. The Symbolic Uses of Politics / M. Edelman. – Urbana : University of Illinois Press, 1964. – 164 p.
4. «Kennedy Clashes with CORE Chief» // New York Times, December 9. – 1966. – P. 2.
5. Малиновский Б. Магия, наука и религия / Б. Малиновский ; [пер. с англ. П. Хомикпод] ; ред. О. Ю. Артемовой. – М. : Рефл-бук, 1998. – 304 с.
6. Edelman M. Constructing the Political Spectacle / M. Edelman. – Chicago ; London : The University of Chicago Press, 1988. – 137 p.
7. Sarcinelli U. Symbolische Politik. Zur Bedeutung symbolischen Handelns in der Wahlkampfkommunikation der Bundesrepublik Deutschland / U. Sarcinelli. – Opladen : Westdeutscher Verlag, 1987. – 301 p.

8. Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестн. МГУ. – Сер. 7. Философия. – 1990. – № 2. – С. 58-65.
9. Nan Robertson. Teacher Opposes the Term 'Negro' / Robertson Nan // New York Times. – December 10. – 1966. – P. 27.
10. Small J. William. Political Power and the Press / William J. Small. – New York : W.W. Norton & Co, 1972. – P. 204.
11. Captain B.E. Byerley and Captain Phillip W. Knight. Toward Improved Direct Fire Support / B.E. Captain // United States Army Aviation Digest. – April 1968. – P. 20-24.
12. Cultural Implications of Some Navajo Linguistics Categories in Language in Culture and Society / ed. Dell Hymes. – New York : Harper and Row, Publishers. – 1964. – 142 p.

Косяк Я. О. Место и роль символов в политической жизни общества

Статья посвящена определению места и роли символов в политической жизни общества. Исследуются понятия «политический символ» и «символизация политики». Рассматривается процесс преобразования элементов политической реальности в образы, которые отражаются в символах и используются для манипуляции сознанием. Обосновывается мнение о значимости влияния как процесса выработки самых символов, так и процесса контроля поведения, формируемого этими символами.

Ключевые слова: символ, политический символ, символизация политики, концепция символизации политики М.Едельмана, концепция символизации политики У.Сарцинелли.

Kosyak Y. The place and role of symbols in the political life of society

This article is devoted to the place and role of symbols in the political life of society. We study the concept of «political symbol» and «symbolization policy» The process of converting the elements of political reality into images that are displayed in characters and are used to manipulate the mind. The author proposes the significance of the impact as the process of making the most symbols and process of behaviors control that form these symbols.

Keywords: symbol, a political symbol, symbolism policy, the concept of symbolization policy of M. Edelman, the concept of symbolization policy of Y.Sarcinelli.

УДК 324

Редько □ Вікторія □ Владиславівна,

студентка □ □ IV □ курсу □

філософського □ факультету □ спеціальності □ «Політологія»

Київського □ національного □ університету □ імені □ Тараса □ Шевченка □

РЕКЛАМА ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ

У статті зазначено, що політична реклама значною мірою впливає на здійснення вибору в політиці. Охарактеризовано основні підходи до визначення поняття «політичний вибір». Наголошується на тому, що реклама тієї чи іншої політичної сили має відповідати цінностям, вподобанням та настроям населення.

Ключові слова: політична реклама, політичний (електоральний) вибір, пропаганда, політичне маніпулювання.

Досвід становлення сучасних демократичних суспільств показує, що від свідомого вибору громадян залежить подальший розвиток держави. Однак варто пам'ятати, що

політичний вибір – складний психологічний процес, що залежить від багатьох чинників: ідеологічного, іміджевого, партійного, т. д. Далеко не останню роль у формуванні тих чи інших орієнтацій в політиці відіграє політична реклама. Завдання реклами даного виду полягає в тому, що вона покликана зорієнтувати виборця, переконати його в правильності здійснення того чи іншого вибору, але політики досить часто використовують її як засіб маніпулювання, пропаганди.

Реклама є потужним засобом політичного впливу. Це питання розглядалося такими дослідниками піару, як Ф.Н. Ільєсов, С.Ф. Лісовський, Г.Г. Почепцов, О.А. Феофанов, т. д.

Дані науковці досліджували переважно теоретичні аспекти феномену політичної реклами: специфіку, форми, функції, т.д. Однак недостатня увага зверталася на електоральну складову рекламного впливу, зокрема, на такі питання, як механізми впливу на свідомість індивіда, на вподобання, настрої та політичні орієнтації виборців. Небагато публікацій присвячено розгляду політичної реклами як засобу маніпулювання громадською думкою.

Завданнями та цілями статті є наступні:

- розкрити сутність політичної реклами;
- окреслити зміст поняття «політичний вибір» та основні підходи до визначення;
- проаналізувати вплив реклами на свідомість виборців;
- визначити механізми сприйняття політичної реклами індивідами.

Підтримка та вибір певної політичної сили головним чином залежить від двох факторів: включеності індивіда в політичний процес та особистої орієнтації [3, с. 226]. Дані фактори в свою чергу обумовлюються політичною ситуацією в країні, національністю, професією, системою цінностей, умовами життя, соціальним станом, т.д. Люди, які не цікавляться політикою, мають аморфні, нестійкі політичні погляди. «Орієнтації являють собою соціально-психологічне утворення; словесно виражені ідеї та цінності в тій чи іншій мірі поєднуються в них з неусвідомленими або не до кінця усвідомленими уподобаннями та мотивами, які люди переживають на емоційному рівні» [3, с. 250-251]. Виокремлюють декілька рівнів політичних орієнтацій. Найвищий щабель займають політичні цінності, які формують ставлення індивіда до того чи іншого явища або процесу, від цього залежить сприйняття усього політичного життя. Середню сходинку займають політичні орієнтації, які формують відношення до політичних інститутів, конкретних політичних акторів, політичних лідерів або груп. Сюди також входить сприйняття себе, свого місця у взаємовідносинах з політичною системою суспільства. На третьому місці знаходяться поведінкові орієнтації стосовно певних політичних об'єктів в конкретних ситуаціях та умовах. Орієнтація в політиці – своєрідна квінтесенція знань та уявлень. Вона формується під впливом особистих установок окремого індивіда та накопиченого колективного світогляду. Реклама є дієвим засобом формування ідеологічних установок, а також регулятором політичних потреб та інтересів.

На формування орієнтацій в політиці впливають такі процеси та явища, як наявність певних суспільних ідеалів, відображення цих ідеалів у працях конкретних людей, мотиваційна складова особистості, що спонукає її до втілення в своїй діяльності суспільних переконань, ідеалів.

В цілому, поняття «політичний вибір» є досить широке. Однак найчастіше його використовують у двох значеннях: у вузькому та широкому. Під поняттям політичного вибору у вузькому значенні мають на увазі підтримку індивідами тієї чи іншої політичної сили, голосування за неї на виборах, т.д. У широкому значенні дане поняття означає вибір індивідом певної сукупності установок, певних характеристик, що притаманні тому чи іншому виду політичної системи. Вибір кожного є індивідуальним, але нестійким. Тобто, політичні орієнтації можуть змінюватися протягом життя людини, як змінюється її світогляд. В політичній науці існує чотири підходи до визначення поняття «політичний вибір»:

1) ситуаційний підхід трактує поняття політичного вибору як реакцію на події, що відбувається, на конкретну ситуацію, що склалася;

2) соціологічний підхід, основною метою якого є співставлення, виявлення закономірностей між індивідуальним та груповим політичним вибором;

3) маніпулятивний підхід акцентує увагу на політичних маніпуляціях, що досить часто застосовуються в політиці. З розвитком науково-технічного прогресу збільшується кількість засобів, що впливають на громадську думку. В свою чергу, відбувається трансформація політичної реклами, яка все частіше використовується з метою свідомого впливу на громадську думку, удосконалені технічні можливості здатні «реконструювати» свідомість пересічного виборця.

4) індивідуально-психологічний підхід розглядає політичний вибір як психологічний процес, що залежить від характеру конкретної особистості. Риси та якості, притаманні кожній людині, визначають її ставлення до суспільно-політичного життя.

Важливою умовою формування політичної орієнтації, а також здійснення політичного вибору є самоідентифікація індивіда, наприклад: українець, ліберал, бізнесмен, т.д. [3, с. 252-253].

На думку С.Ф. Лісовського, політичний вибір визначають ідеологічні установки, політична культура. «Будь-якого політичного лідера виборець, перш за все, зіставляє з тим набором ідеологічних цінностей, який притаманний йому самому, він неначе вибирає лідера з середовища «собі подібних» [5, с. 26].

В політичній науці прийнято виділяти два типи вибору: раціональний та ірраціональний. Перший ґрунтується на законах логіки, в основі другого лежать певні стереотипи, уявлення і т. д.

На думку Г.Г. Дилигенського, психологічний суспільно-політичний вибір відбувається так чи інакше при всіх політичних системах (тобто за таких суспільних відносин, яким властива наявність інститутів влади). Від характеру системи та політичної культури залежать можливі форми і рівні такого вибору. У виборі політичних орієнтацій «беруть участь» як сталі психологічні структури, властиві людям, коли б і де б вони не жили, так і психологічні особливості «політичної людини», породжені її епохою, типом цивілізації і суспільства [3, с. 251].

Щоб здійснити вплив на маси за допомогою політичної реклами, потрібно «пристосувати» її до вимог електорату: вона має відповідати світоглядним установкам, ціннісним орієнтирам, релігійним переконанням населення. Тільки за таких умов імідж політика буде сприйматися як позитивний.

При розробці стратегії політичної кампанії варто пам'ятати про ще один важливий момент. Існують певні різновиди політичної поведінки виборців.

В політології також прийнято поділяти політичну поведінку на два види: відкриту та закриту. Під першою розуміється політична дія, під останньою – бездіяльність.

Ф.Н. Ільясов вважає, що існує два типи електоральної поведінки: раціональний (формується під впливом світогляду, почуттів, знань, оцінок, переконань, статусу) та нормативний (індивід бере участь у виборах тому що, «так треба») [4, с. 25].

Прихильники іншої точки зору стверджують, що відповідно до певних моделей поведінки можна виділити три типи електорату [5, с. 31]:

1) електорат, що «сумнівається» – частина населення, в якій до виборів ще не сформувалася чітка потреба в участі; причиною цього може бути політична невизначеність (люди ще не обрали, за кого віддати свій голос), нездатність тверезо оцінювати політичну ситуацію.

2) електорат, що «заперечує» – частина електорату, у якій в передвиборчий період, завдяки певним мотивам (в силу певних причин), сформувалося негативне ставлення до виборів і відсутня потреба брати участь в них. До речі, такий тип поведінки може бути викликаний частим переглядом політичної реклами. Наприклад, постійний перегляд по

телевізору політичних рекламних роликів, що повторюються, може спричинити до політичної апатії чи негативного ставлення до суб'єкту реклами.

3) «стійкий» електорат – частина населення, у якого в передвиборчий період сформувалася стійка потреба брати участь у виборах. У «стійкий» електорат можуть, наприклад, входити службовці-чоловіки середніх і великих приватних компаній, у віці 25-35 років, з вищою освітою, високими грошовими доходами, що задовольняють їхні потреби на досить високому рівні. Мотивом до участі у виборах може для них послужити, наприклад, уявлення про те, що в разі перемоги одного з кандидатів вони можуть зберегти або навіть поліпшити своє матеріальне та соціальне становище.

Ідеальна ситуація для кандидата – наявність лише «стійкого» електорату. Не дивлячись на те, що такого не може бути, завдання політичної сили, яка бере участь у виборах – максимально збільшити кількість охочих прийти й проголосувати саме за неї. Вдала піар-кампанія сприяє поширенню «стійкого» електорату.

Для того, щоб піар-кампанія дала позитивні результати, а політична реклама, відповідно, була максимально ефективною, потрібно провести ряд досліджень. Кандидат, якщо він прагне перемогти, наприклад, на певному окрузі, повинен володіти деякою інформацією: вподобання та настрої електорату, статистика голосування за попередні роки, т. д. Тому інформаційні ресурси виборчої кампанії поділяють на декілька видів [5, с. 35]:

- дослідження «простору» (виборчого округу), на якому буде розгортатися виборча кампанія;
- дослідження виборців (громадської думки);
- дослідження засобів масової інформації;
- дослідження кандидатів-опонентів;
- дослідження «команд» і спонсорів опонентів;
- дослідження кандидата і його «команди»;
- дослідження минулих виборів.

Для кращого вивчення настроїв та потреб електорату застосовують метод медіапланування. Предметом медіапланування є регулювання процесу роботи із засобами масової інформації відповідно до визначених принципів маркетингової діяльності. Сьогодні медіапланування являє собою комплекс дій, що відображає взаємозв'язок між часом, витраченим на рекламу, та її масштабом, для досягнення в найкоротші терміни поставлених маркетингових або рекламних завдань. При цьому під масштабом реклами мається на увазі частота появи рекламних оголошень у ЗМІ, обсяг виділених площ і якість змісту.

Ще одне надважливе завдання, яке стоїть перед рекламодавцем, а нашому випадку й перед політиком, – визначення цільової аудиторії. Політична реклама може звертатися до кожного, але завжди знайдеться група людей, яка сприйматиме її краще за інших. Цільова група – це своєрідна «група підтримки» політика, тому він повинен приділяти їй особливу увагу. «Суть успішної політичної стратегії полягає в тому, щоб робити вибір, часто жорсткий вибір. Необхідно визнати, що ви не можете адресувати свій політичний заклик всім – вам доведеться вибирати. Це, звичайно, не означає, що ви повинні повністю виключити з поля зору тих, хто не входить до обраної вами групи, просто тим, хто до неї входить, має бути приділено більше уваги» [2, с. 3].

Для визначення цільових груп застосовують метод сегментації – весь електорат поділяють на сегменти (групи), що мають схожі риси. Сегментаційний аналіз складається з наступних етапів [5, с. 42-44]:

- класифікація характеристик електорату;
- вибір цільових сегментів кандидата;
- визначення мотивів поведінки та передвиборчих вподобань цільових сегментів.

Таким чином, розробці ефективної піар-кампанії передують тривалий процес дослідження. Щоб політична реклама була сприйнята належним чином, потрібно досконало знати потреби та вподобання електорату.

Політична реклама є формою пропаганди. Одна з її основних функцій – переконання. Рекламний ролик, що триває менше хвилини чи невеличке повідомлення в газеті здійснюють величезний вплив на свідомість людей. Це відбувається тому, що пропаганда – основний інструмент реклами – ґрунтується на суб'єктивності. «Пропаганда (чи комунікація) має ірраціональну основу, колективні переконання... більша частина наших дій являється наслідком переконань. Критичний розум, відсутність переконання є двома перешкодами до дії. Навіювання може їх подолати, тому пропаганда, звернена до мас, повинна використовувати мову алегорій з простими й владними формулюваннями» – підкреслює у праці «Століття натовпів» С.Московічі [6, с. 78].

Через використання пропаганди політична реклама істотно впливає на електоральний вибір, вона також певною мірою визначає суспільні настрої в державі, формує ідеологію, суспільну думку. Це про неї писав Дж.Буззі: «Реклама – завжди інструмент політики, що використовується або для консервації, або для створення суспільства з певними характеристиками. Для того щоб судити про рекламу, необхідно звертатися до ідеології або ж соціальної моралі, яка стоїть за рекламою і яким вона більш-менш вірно служить» [7, с. 17]. Однак, можливо саме через це політичну рекламу часто розглядають у негативному світлі.

Негативне ставлення до політичної реклами викликано також тим, що часто даний вид реклами використовують у виборчих кампаніях з метою викриття негативних якостей опонента. «Особливістю сучасної політичної реклами є негативний її зміст і тон. Політичні рекламодавці часто використовують так звану «порівняльну» рекламу, в якій критикується та висміюється програма іншого кандидата... відразу громадян до політичної реклами може бути викликана переконанням, що електоральний вибір і вибір споживача – речі неоднакові. Покупка мила конкретної торгової марки або зернових – це одне, вибір наступного президента – зовсім інше. Той факт, що голосування є «серйозним» завданням, як правило, підриває легітимність «несерйозної» форми політичної комунікації» [10].

Ототожнення політики з виробництвом товарів, а політичної реклами – з демонстрацією цих же товарів, також підриває авторитет останньої. Так, І.В. Шовкун вдало цитує зарубіжних дослідників, які розглядали це питання: «Наприклад, Р.Ривз, відомий фахівець в галузі теорії і практики реклами, представляв виборця як людину, що опинилася «між двома тюбиками зубної пасти в аптеці. Буде обраний той сорт, що найкраще закарбувався в її пам'яті». Навпаки, відомий діяч демократичної партії США Едлай Стівенсон вважав, що «сама ідея продавати кандидатів як кашу для сніданку... є найвищою образою демократичного процесу».

Подібним чином висловлюється й О.І. Ковлер, автор праці «Основи політичного маркетингу»: «Асиміляція виборів зі збутом товарів-кандидатів споживачам-виборцям перетворює кульмінаційний момент демократії в звичайну ділову операцію». Французький фахівець з організації виборчих кампаній Д.Давид висловився ще більш рішуче: «Людину не можна ототожнювати з продуктом, тому політичний маркетинг може бути лише технікою управління виборчими кампаніями і політичними кар'єрами» [9, с. 127].

Дійсно, роль політичної реклами в суспільстві розцінюють по-різному. Та попри негативні оцінки та судження даний вид реклами значною мірою впливає на політичну свідомість й культуру громадян. Водночас характер і тип політичної реклами дозволяє визначити ступінь розвитку суспільства, світогляд, політичні настрої виборців. Цікавою з цього приводу є думка Ж.Бодрійара. У праці «Система речей» він пише, що «реклама передає речам, дещо таке, без чого «вони б не були собою» – особливе «тепло»... Річ націлена на вас, вона вас любить. Оскільки вона вас любить, ви самі відчуваєте своє існування – ви «персоналізовані». Це і є головним, покупка є другорядним... В суспільстві,

що підпорядковане законам збуту й прибутку реклама є найдемократичнішим товаром – його отримують «в дар» для всіх. Річ вам продають, рекламу – «надають» [1, с. 184].

Отже, на політичний вибір головним чином впливають два фактори: включеність індивіда в політичний процес та особиста орієнтація. Обидва фактори залежать від ставлення індивіда до політики, що породжує відповідні моделі поведінки, формує певні цінності й спонукає до певних дій. Політична реклама в даному контексті виступає не просто як засіб комунікації, а перш за все як формуючий чинник громадської думки. Щоб рекламування тієї чи іншої політичної сили було належним чином сприйняте масами, треба добре знати потреби та вподобання населення. Тобто перед виходом політичної реклами в світ, необхідно провести підготовчий етап. На жаль, політики сьогодні досить часто застосовують «брудні» технології, що породжує негативне ставлення виборців до реклами даного виду.

На сьогоднішній день політична реклама набуває принципово нових рис та форм: новітні технології, що використовуються в цій царині, надають широкі можливості політикам бути почутими й побаченими. Реклама в політиці покликана сприяти розвитку демократичного суспільства – забезпечити чесну конкуренцію політичних сил, обов'язковою умовою якої має бути рівність можливостей, сприяти здійсненню свідомого вибору, адже це – один з основних передумов демократії.

Література:

1. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр. – М. : Рудомино, 1999. – 224 с.
2. Гоулд Ф. Стратегическое планирование избирательной кампании / Ф. Гоулд // «Полис» («Политические исследования») 1993-№4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/G/1993-4-11-Gould_Strategicheskoe_planirovanie_izbiratelnoy_kampanii.pdf
3. Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология. Учебное пособие / Г.Г. Дилигенский. – М. : Наука, 1994. – 304 с.
4. Ильясов Ф. Н. Политический маркетинг. Искусство и наука побеждать на выборах / Ф. Н. Ильясов. – М. : ИМА-пресс. 2000. – 200 с.
5. Лисовский С. Ф. Политическая реклама / С. Ф. Лисовский. – М. : ИВЦ «Маркетинг», 2000. – 256 с.
6. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс. Пер. с фр. / С. Московичи. – М. : «Центр психологии и психотерапии», 1998. – 304 с.
7. Феофанов О. А. Реклама. Новые технологии в России / О. А. Феофанов. – Москва, Харьков, Минск 2000. – 255 с.
8. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія : підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 451 с.
9. Шовкун І. В. Про специфіку політичної реклами / В. І. Шовкун // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Київ, 2004. Вип. 66/67. – С. 125-128
10. Shanto Iyengar, Markus Prior. Political Advertising: What Effect on Commercial Advertisers? [Electronic Resource] / Iyengar Shanto, Prior Markus. – Department of Communication, Stanford University, June, 1999. – Mode of access: URL: <http://www.stanford.edu/~siyengar/research/papers/advertising.html>

Редько В. В. Реклама как средство политического выбора

В статье указано, что политическая реклама в значительной степени влияет на осуществление выбора в политике. Охарактеризовано основные подходы к определению понятия «политический выбор». Подчеркивается, что реклама той или иной политической силы должна соответствовать ценностям, интересам и настроениям населения.

Ключевые слова: политическая реклама, политический (электоральный) выбор, пропаганда, политическое манипулирование.

Redko V. Advertising as a means of political choice

This article notes that political advertising has an impact on the process of making a political choice. This paper shows basic approaches to the definition of «political choice». It also pays attention to the fact that advertising of a political force must match values, interests and sentiments of the electorate.

Keywords: *political advertising, political (electoral) choice, propaganda, political manipulation.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

*Бабкіна Ольга Володимирівна,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

ПОЛІТИКА ТА ДУХОВНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

(до підсумків міжнародної науково-практичної конференції)

Стало доброю традицією проведення актуальних науково-теоретичних, просвітницьких заходів на тематику формування демократичної культури, прогресивного світогляду і світобачення сучасної молоді у НПУ ім. М.П.Драгоманова як лідерів вітчизняної педагогічної освіти. Міжнародна науково-практична конференція «Політика і духовність в умовах глобальних викликів», що відбулася 2 квітня 2014 року за організації кафедри політичних наук Інституту політології та права, не стала винятком. Особливої актуальності даному заходу надала стрімка динаміка політичного процесу в Україні, активізація тенденції самовдосконалення та формування нової якості державної політики. «Сьогодні, як ніколи раніше, мислячі студент, педагог, науковець, інтелектуал не можуть залишатися осторонь спільної боротьби за духовну, щасливу, соборну, багату Україну!», – влучно зазначили учасники конференції у зверненні до вітчизняної науково-педагогічної спільноти та інтелігенції. Позаяк, активне просування України у напрямку тісної співпраці з ЄС зумовлює потребу зростання громадянського партнерства, що стимулює більш узгоджену, гуманістичну, морально відповідальну політику як об'єктивну загальнолюдську потребу, що неможлива без високодуховного наповнення паритетних взаємовідносин держави із «третім сектором».

У ході міжнародної науково-практичної конференції тема взаємозв'язків політики та духовності об'єднала відомих вітчизняних фахівців соціально-гуманітарних наук, членів Асоціації політичних наук України, Української Академії політичних наук, представників духовної інтелігенції, аспірантів, студентів-політологів. Особлива своєчасність актуального наукового диспуту в стінах Драгоманівського університету зацікавила багатьох міжнародних гостей з Чехії, Грузії, Польщі, Туреччини, Білорусії. Сучасні проблеми високоморальної поведінки політичної еліти, політичної культури, свідомості громадян України, зокрема найбільш прогресивної частини – студентства, виступили предметом обговорення на пленарному та п'яти секційних засіданнях конференції.

Древній постулат, згідно з яким мораль розуміється як вибір гідних засобів для досягнення розумно поставлених цілей, лежить в основі політики. Безумовно, критерієм ефективності політики є духовність. Як засвідчили останні події в Україні, невисокоморальна політика завжди приречена на поразку, а безчесний політик, який своєю поведінкою заперечує етичні цінності добра, справедливості, обов'язку, честі, совісті, ніколи не буде успішним та авторитетним. Духовність виступає регулятором діяльності держави та політиків як основних владних суб'єктів. Моральна свідомість суспільства завжди засуджуватиме суб'єктивні мотиви і результати політичного курсу, висвітлюватиме особисті якості політичних діячів, визначатиме міру їх моральної і соціальної надійності, тим самим нівелюючи причини суспільного гніву, незадоволення, агресії, що можуть вилитися у масштабні акції протесту. Політика і духовність – це дві системи організації соціуму, де одна її частина допускає і доповнює можливості та дієвість іншої. Тому окреслена тематика науково-практичного заходу особливо функціональна в інструментальному аспекті формування громадянської культури, відповідальної позиції молоді.

Пленарне засідання міжнародної конференції було відкрито привітальним словом ректора НПУ ім. М.П.Драгоманова, академіка НАПН України, доктора філософських наук,

професора Андрущенко В.П., який наголосив на стійкій кореляції та взаємообумовленості високодуховного, актуального людського виміру політики та конструктивно спрямованого політичного процесу, що відповідає назрілій потребі системних та послідовних політичних реформ в сучасній Україні. Адже політика, що здійснюється у відокремленні від моральних, інтелектуальних, ціннісно-сміслових компонент, призводить до масштабних політичних і суспільних криз. Однією з причин неефективного впровадження принципів демократії в Україні, низької інституціональної спроможності громадян, недовіри механізмів відповідальності основних суб'єктів політики є великий розрив між політичною духовністю, забезпеченою історико-культурними здобутками, і політичною реальністю, залежною від бажань і дій влади, що не усвідомлює своєї залежності від свідомих настроїв населення. У ході виступу Віктор Петрович Андрущенко наголосив на тому, що незважаючи на труднощі, вітчизняна політична наука в Україні посідає відповідне місце у системі гуманітарних наук, помітно впливає на реальні політичні процеси розбудови демократичної держави, формування політичної культури. Тому проведення конференції «Політика і духовність в умовах глобальних викликів» є одним із важливих кроків на шляху створення духовного підґрунтя громадянської цілісності українського народу зусиллями національної наукової та творчої еліти, формування підвалин демократичної ментальності громадян, в тому числі через змістовну політичну освіту.

Пленарне засідання міжнародної конференції складалося з двох частин, у ході яких виступило більше десяти доповідачів. Було озвучено привітальне слово голови Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти Л. М. Гриневич. З побажаннями натхнення благодаті Святого Духа на плідну роботу та славні результати задля зміцнення Української держави виступив ректор Київської православної богословської академії митрополит Переяслав-Хмельницький і Білоцерківський Епіфаній.

Жваву дискусію у ході пленарного засідання викликали виступи докторів наук, професорів Бабкіної О.В., Горбатенка В.П., Зеленько Г.І., Головатого М.Ф., Варзаря І.М., Перегуди Є.В., Северинюка В.М., Дям'яненко Б.Л., Семігіної Т.В. Активне обговорення кожного виступу супроводжувалось багатьма запитаннями зі студентської аудиторії. Молодь із не меншим ентузіазмом продовжила спілкування з експертами на секційних засіданнях конференції. Загалом, науково-практична конференція видалася надзвичайно інформаційно насиченою, методологічно місткою та когнітивно значимою.

НПУ ім. М.П. Драгоманова, зокрема і кафедра політичних наук зі своєю більш, ніж 20-річною історією, активно займається популяризацією морального виховання, плекаючи нове покоління педагогів із якісно новим світоглядом, новими цінностями і переконаннями (як відповідь на виклики переходу до повнодемократичного, гуманістичного та соціально-ефективного політичного процесу) для всіх ланок освіти України. Екзистенційна візія освіти для демократії – звільнити людський інтелект і людське взаєморозуміння, об'єднувати та толерувати суспільство. Беззаперечно, що освіта (політико-моральна, громадянська) є могутнім ресурсом зміцнення демократичних цінностей, головною інституційною опорою демократії як найбільш перспективної і найменш деструктивної для розвитку суспільства форми руху його іманентних протиріч. З точки зору ключових цінностей посталих опертих на знання суспільств та урухомлюваних знанням економік, освіта та наука стали новими дискурсивними теренами, на які покладено надто збільшену соціальну відповідальність і економічні надії щодо побудови багатого, успішного, демократичного суспільства, яке спроможне сповна використовувати енергію своїх громадян. Освіта формує «психологічні мускули», які становлять основу моральної поведінки людини в усіх сферах публічного і приватного життя.

Тема конференції була задовго запланована до подій останніх місяців в Україні, що суттєво змінили сприйняття українцями політичної дійсності. Однак, дивує своєчасність і далекоглядність проблемного кола тематики даного наукового заходу. Зокрема завідувач кафедри політичних наук, доктор політичних наук, професор Бабкіна О.В. у своєму виступі

наголосила, що невиконання основними політичними суб'єктами об'єктивних політичних функцій призвело до глибокої політичної кризи в Україні. Причому влада може бути повністю легітимною лише при розвиненому громадянському суспільстві, яке є причиною і наслідком якісної демократії. У ХХІ столітті політичну перемогу здобуває той, хто ніколи не підмінює загальносуспільний інтерес корпоративним. Професор Бабкіна О.В. також висловила цінну пропозицію щодо запровадження механізмів моральної експертизи політичних програм, нормативно-правових актів, поряд із сучасними діючими правовими і антикорупційними.

За підсумками наукового заходу було одногосно прийнято резолюцію конференції, у якій, зокрема, зазначалося: «Заслухавши та обговоривши наукові доповіді з актуальних проблем взаємозв'язку та взаємообумовленості політичного й духовного розвитку сучасного суспільства в умовах глобальних викликів учасники конференції відзначають, що демократична політика, цінності свободи, відповідальності, толерантності, соціальної справедливості, консолідації, солідарності є основним і безсумнівним підґрунтям глобального розвитку, в тому числі й суспільно-політичної трансформації сучасної України... Зосереджуємо увагу на об'єднанні зусиль різних суспільно-політичних суб'єктів для подолання внутрішніх і зовнішніх конфліктів, суперечностей, протистоянь, сепаратистських настроїв в Україні; наголошуємо, що процес становлення й розгортання демократичної державності України в умовах глобалізації потребує подальшого розвитку політичної духовності, політичної культури, політичної освіти та громадського виховання...». У резолюції конференції було наголошено на потребі посилити увагу до патріотичного, в тому числі військово-патріотичного виховання, засвоєння прав, свобод та обов'язків людини, набуття навиків громадянської ініціативи, що лежать в основі формування демократичного світогляду, електоральної поведінки, політичної активності молоді в умовах суспільно-політичного розмаїття, необхідності збереження територіальної цілісності, суверенітету України. Це можливо, зокрема, через розвиток ідеї та практики самоорганізації громадянського суспільства на основі врахування гармонійного поєднання потреб та інтересів усіх соціальних верств – молодіжних, студентських ініціатив, інноваційних наукових проектів, освітніх програм, духовних та творчих стратегій політичного розвитку.

У заключному підведенні підсумків науково-практичного заходу було висловлено пропозицію запровадити традицію проведення в НПУ ім. М.П.Драгоманова щорічної конференції на тематику взаємозв'язків політики та духовності. Адже така конференція є дуже близькою за змістом аудиторії не лише педагогічного університету, яка завтра займатиметься вихованням нових поколінь свідомих та відповідальних українців, а й усій науково-педагогічній спільноті України в час глибокої якісної перебудови механізмів взаємовідносин влади та суспільства і динамічних політичних реформ.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИКИ

- Ханстантинов В. О.**
СВОБОДА ЯК ПРОБЛЕМА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ.....3
- Семко В. Л.**
КОРИННІ НАРОДИ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ У КОНТЕКСТІ
ЕТНОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ.....9
- Прядко Т. П.**
ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОПУЛІЗМУ У США ТА ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ.....15

ПОЛІТИЧНА ДИНАМІКА: ЗМІНИ І КРИЗИ

- Перегуда Є. В.**
АКТИВНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ПІВДЕННОМУ СХОДІ
УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КРИЗИ.....21
- Лавриненко Г. А.**
«РЕВОЛЮЦІЙНІ» ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДІЯЛЬНОСТІ
ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ.....26
- Солов'ян В. С.**
РЕВОЛЮЦІЙНА СИТУАЦІЯ В МЕЖАХ ЗАГАЛЬНОЇ МОДЕЛІ РЕВОЛЮЦІЇ.....32
- Фокіна О.С.**
ОСНОВНІ СУПЕРЕЧНОСТІ У ФОРМУВАННІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....38

ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ

- Шаповаленко М. В.**
ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНИЙ КАПІТАЛ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА.....45
- Пояркова Т. К.**
УКРАЇНО-РОСІЙСЬКА ВІЙНА ЯК НАСЛІДОК ВЗАЄМОДІЇ КРИЗОВИХ
ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ.....51
- Утаві А. А.**
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ФАКТОРИ, ЩО СПРИЧИНЯЮТЬ ПІДЙОМ ПОЛІТИЧНОГО
ІСЛАМІЗМУ В КРАЇНАХ «АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ»56

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

- Бульбенюк С. С.**
ОСОБЛИВОСТІ ВЛАДНО-УПРАВЛІНСЬКОГО ДИСКУРСУ В ІНФОРМАЦІЙНУ
ЕПОХУ66

Бабка В. Л. ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ.....	71
Голуб'як Н. Р. ІНСТРУМЕНТИ КООРДИНАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ.....	77
Подзолков Ю. А. ІНТЕРНЕТ І ЗМІ ЯК ІНСТРУМЕНТИ СУЧАСНОЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....	83
Лой О. В. МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	89

СИМВОЛІЧНА ПОЛІТИКА

Савойська С. В. РАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ІРРАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У ГАЛУЗІ МОВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	95
Гнатко М. М. ПОЛІТИЧНИЙ МІФ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ.....	101
Косяк Я. О. МІСЦЕ ТА РОЛЬ СИМВОЛІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА.....	107
Редько В. В. РЕКЛАМА ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ.....	112

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Бабкіна О. В. ПОЛІТИКА ТА ДУХОВНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ (до підсумків міжнародної науково-практичної конференції).....	119
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

Ханстантинов В. А.
СВОБОДА КАК ПРОБЛЕМА ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ.....3

Семко В. Л.
КОРЕННЫЕ НАРОДЫ: ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ В
КОНТЕКСТЕ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИХ РЕАЛИЙ.....9

Прядко Т. П.
ЗАРОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПОПУЛИЗМА В США И ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКЕ.....15

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДИНАМИКА: ИЗМЕНЕНИЯ И КРИЗИСЫ

Перегуда Є. В.
АКТИВНОСТЬ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА НА ЮГО-ВОСТОКЕ УКРАИНЫ
В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО КРИЗИСА.....21

Лавриненко А. А.
«РЕВОЛЮЦИОННЫЕ» ПРОЦЕССЫ В УКРАИНЕ КАК РЕЗУЛЬТАТ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ЭЛИТ.....26

Соловьян В. С.
РЕВОЛЮЦИОННАЯ СИТУАЦИЯ В ПРЕДЕЛАХ ОБЩЕЙ МОДЕЛИ РЕВОЛЮЦИИ.....32

Фокина О. С.
ОСНОВНЫЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ В ФУНКЦИОНИРОВАНИИ
ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ.....38

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ

Шаповаленко М. В.
ПОЛИТИЧЕСКАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В УСЛОВИЯХ
ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА.....45

Пояркова Т. К.
УКРАИНО-РОССИЙСКАЯ ВОЙНА КАК СЛЕДСТВИЕ
ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КРИЗИСНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМ.....51

Утави А. А.
ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫЕ ФАКТОРЫ, ВЫЗЫВАЮЩИЕ ПОДЪЕМ
ПОЛИТИЧЕСКОГО ИСЛАМИЗМА В СТРАНАХ «АРАБСКОЙ ВЕСНЫ».....56

ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ

Бульбенюк С. С.
ОСОБЕННОСТИ ВЛАСТНО-УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ДИСКУРСА В
ИНФОРМАЦИОННУЮ ЭПОХУ.....66

Бабка В. Л.
ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ КАК
ЭЛЕМЕНТА ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ.....71

Голубяк Н. Р.
ИНСТРУМЕНТЫ КООРДИНАЦИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В
УКРАИНЕ: ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ.....77

Подзолков Ю. А.
ИНТЕРНЕТ И СМИ КАК ИНСТРУМЕНТЫ СОВРЕМЕННОЙ ПУБЛИЧНОЙ
ПОЛИТИКИ.....83

Лой О. В.
МЕХАНИЗМЫ ВЗАИМНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ.....89

СИМВОЛИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА

Савойская С. В.
РАЦИОНАЛЬНЫЙ И ИРРАЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ
ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ В ОТРАСЛИ ЯЗЫКОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА.....95

Гнатко Н. М.
ПОЛИТИЧЕСКИЙ МИФ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО
МАНИПУЛИРОВАНИЯ.....101

Косяк Я. О.
МЕСТО И РОЛЬ СИМВОЛОВ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА.....107

Редько В. В.
РЕКЛАМА КАК СРЕДСТВО ПОЛИТИЧЕСКОГО ВЫБОРА.....112

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Бабкина О. В.
ПОЛИТИКА И ДУХОВНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ (к итогам
международной научно-практической конференции).....119

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Khanstantynov V.
FREEDOM AS A PROBLEM FOR UKRAINIAN POLITICAL ELITE.....3

Semko V.
INDIGENOUS PEOPLE: THE PROBLEM OF DEFINITION IN THE CONTEXT OF
ETHNO-POLITICAL REALITIES9

Pryadko T.
THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF POPULISM IN THE UNITED STATES AND
LATIN AMERICA.....15

POLITICAL DYNAMICS: CHANGES AND CRISES

Pereguda Y.
THE ACTIVITY OF CIVIL SOCIETY IN SOUTHEAST UKRAINE IN THE CONTEXT
OF CONTEMPORARY CRISIS.....21

Lavrynenko G.
«REVOLUTIONARY» PROCESSES IN UKRAINE AS A RESULT OF ACTIVITY
OF POLITICAL ELITES.....26

Solovjan V.
REVOLUTIONARY SITUATION IN GENERAL MODEL OF REVOLUTION.....32

Fokina O.
MAIN CONTRADICTIONS IN THE FUNCTIONING OF THE INSTITUTES OF
CIVIL SOCIETY IN UKRAINE.....38

GEOPOLITICAL CHALLENGES

Shapovalenko M.
POLITICAL STABILITY AND POLITICAL CAPITAL IN SOCIETY TRANSFORMATION...45

Poiarkova T.
UKRAINIAN-RUSSIAN WAR AS THE RESULT INTERACTION CRISIS OF
POLITICAL SYSTEMS.....51

Utawi A.
GLOBALIZATION FACTORS THAT CAUSE THE RISE OF POLITICAL ISLAM IN THE
COUNTRIES OF THE «ARAB SPRING».....56

PROBLEMS OF POLITICAL POWER

Bulbeniuk S.
FEATURES POWER MANAGEMENT DISCOURSE IN THE INFORMATION AGE.....66

Babka V. FUNCTIONAL FEATURES OF THE POLITICAL INFLUENCE AS AN ELEMENT OF THE POLITICAL SYSTEM.....	71
Holubiak N. THE COORDINATION INSTRUMENTS OF REGIONAL POLICY IN UKRAINE: THE FEATURES OF IMPLEMENTATION.....	77
Podzolkov Y. INTERNET AND MEDIA AS TOOLS OF MODERN PUBLIC POLICY.....	83
Loi O. MECHANISMS OF MUTUAL POLITICAL RESPONSIBILITY OF STATE POWER AND CIVIL SOCIETY IN UKRAINE.....	89

SYMBOLIC POLITICS

Savoyskaja S. RATIONAL AND IRRATIONAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF LANGUAGE POLICY IN THE INDUSTRY LANGUAGE LEGISLATION.....	95
Gnatko M. POLITICAL MYTH AS AN INSTRUMENT OF POLITICAL AND PSYCHOLOGICAL MANIPULATION.....	101
Kosyak Y. THE PLACE AND ROLE OF SYMBOLS IN THE POLITICAL LIFE OF SOCIETY.....	107
Redko V. ADVERTISING AS A MEANS OF POLITICAL CHOICE.....	112

SCIENTIFIC LIFE

Babkina O. POLITICS AND SPIRITUALITY IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHALLENGES (the results of international scientific-practical conference).....	119
---	-----

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НПУ імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

***Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін***

Випуск 14

Друкується в авторській редакції.
Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

**Головний редактор
Відповідальний редактор
Верстка**

**В.П. Андрущенко
О.В. Бабкіна
О.Я. Волянюк**

Підписано до друку 11.07.2014 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. др. арк. 14,88. Обл.-вид. арк. 11,10
Наклад 300 прим. Зам. № 326
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.(044) 239-30-26